

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

В. В. Липов

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

У 2-х частинах

Частина 2

**Сучасний стан, проблеми та перспективи
глобального розвитку**

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2018**

УДК 339.9(075.034)

Л61

Рецензенти: завідувач кафедри міжнародної економіки та світового господарства економічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор економічних наук, професор *Г. В. Задорожний*; доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка *А. С. Філіпенко*; проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, доктор економічних наук, професор *В. І. Чужиков*.

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 2 від 17.10.2017 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Липов В. В.

Л61   Глобальна економіка : навчальний посібник : у 2-х частинах. Частина 2. Сучасний стан, проблеми та перспективи глобального розвитку [Електронний ресурс] / В. В. Липов. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – 235 с.

ISBN 978-966-676-706-9

На основі компетентнісного підходу подано теоретико-методологічні засади виявлення й аналізу процесів, що відбуваються в глобальній економіці, та можливих напрямів впливу їхніх наслідків на практичну діяльність підприємств. Розглянуто стан, проблеми та перспективи розвитку глобальної економіки. Посібник доповнено словником базисних термінів курсу, переліком основної та додаткової літератури, інформаційних джерел Internet, практичними завданнями для самостійної роботи, що включають вправи на перевірку володіння основними поняттями, стереотипні, діагностичні, евристичні й тестові завдання, навчальні ігри, тематику есе.

Рекомендовано для магістрів економічних спеціальностей усіх форм навчання.

УДК 339.9(075.034)

© В. В. Липов, 2018

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2018

ISBN 978-966-676-706-9

Зміст

Умовні скорочення	5
Вступ.....	7
Розділ 6. Суперечності та дуалізм сучасного етапу глобалізації	9
6.1. Діалектична сутність суперечності як рушійної сили розвитку ..	9
6.2. Основні суперечності глобальної економіки	13
6.3. Глобальні економічні суперечності	18
6.4. Практична частина	29
Розділ 7. Парадоксальна природа глобальних трансформацій	39
7.1. Сутність парадоксу.....	39
7.2. Семантичні підстави "парадоксів" глобалізації.....	46
7.3. Логічні діалектичні засади глобальних парадоксів	51
7.4. Логічні тріалектичні парадокси глобалізації.....	56
7.5. Практична частина	59
Розділ 8. Альтерглобалізм та його форми	67
8.1. Передумови виникнення альтерглобалізму	67
8.2. Сутність і течії альтерглобалізму	70
8.3. Альтерглобалізм і антиглобалізм	73
8.4. Значення альтерглобалізму для розвитку глобалізації	75
8.5. Практична частина	77
Розділ 9. Глобальна економіка як прогностична реальність.....	85
9.1. Темпоральні виміри глобалізації.....	86
9.2. Глобальне прогнозування як метод глобальних досліджень ..	89
9.3. Історія розвитку глобального прогнозування.....	91
9.4. Альтернативні прогностичні сценарії глобального розвитку	94
9.5. Практична частина	101
Розділ 10. Регулятивні механізми глобальної економіки.....	109
10.1. Вестфальська система й еволюція глобальної системи регулювання.....	109
10.2. Еволюція ролі держави в умовах глобалізації.....	115
10.3. Інституційна складова глобального регулювання	119
10.4. Практична частина	128
Розділ 11. Міжнародні стратегії глобалізації.....	135
11.1. Сутність стратегії глобалізації, інструменти та механізми її формування	135
11.2. Глобальна економічна стратегія та геоeкономіка.....	143

11.3. Стратегії глобального розвитку	150
11.4. Практична частина	154
Розділ 12. Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації.....	163
12.1. Методологічні засади геоекономічного аналізу та прогнозування стратегії розвитку України в умовах глобалізації.....	163
12.2. Передумови визначення конкурентної стратегії.....	165
12.3. Конкурентна стратегія інтеграції України у міжнародний економічний простір	178
12.4. Практична частина	194
Термінологічний словник	203
Джерела інформації.....	221
Додатки.....	229

Умовні скорочення

АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії

АТЕС – Азійсько-Тихоокеанське економічне співтовариство

АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон

АФТА – зона вільної торгівлі АСЕАН

Бенілюкс – інтеграційне об'єднання Бельгії, Нідерландів і Люксембургу

БРІКС – група країн, що об'єднує Бразилію, Росію, Індію, Китай та Південноафриканську республіку

БС – Близький Схід

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВСФ – Всесвітній соціальний форум

ГАТС – Генеральна угода з торгівлі послугами

ГАТТ – Генеральна угода з торгівлі та квот

ГВС – глобальні виробничі системи

ГЛДВ – глобальні ланцюжки доданої вартості

ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі

ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля та сталі

ЄС – Європейський Союз

ЄЦБ – Європейський центральний банк

ЗВТ – зона вільної торгівлі

ЗТО – зовнішньоторговельний обіг

ІКТ – інформаційно-комунікативні технології

ІО – інтеграційне об'єднання

КАРІКОМ – Карибське співтовариство та спільний ринок

КР – країни, що розвиваються

ЛА – Латинська Америка

ЛАІ – Латиноамериканська асоціація інтеграції

ЛДВ – ланцюжки доданої вартості

МВВ – Міжнародні валютні відносини

МВФ – Міжнародний валютний фонд

МЕВ – Міжнародні економічні відносини

МЕІ – міжнародна економічна інтеграція

МЕРКОСУР – Південноамериканський спільний ринок

МК – мезокорпоративний капіталізм

МОП – Міжнародна організація праці

МС – Митний союз

МСП – мале спільне підприємство

МТС – матеріально-технологічне середовище
НАФТА – Південноамериканська зона вільної торгівлі
НДІДКР – науково-дослідні та дослідницько-конструкторські розробки
НІК – нові індустріальні країни
НКО – некомерційна організація
ОАЄ – Організація африканської єдності
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
ОПЕК – Організація країн – експортерів нафти
ПА – Північна Америка
ПЄ – Південна Європа
ПІІ – прямі й іноземні інвестиції
ПК – публічний капіталізм
ППК – постперехідні країни, країни з постперехідною моделлю капіталізму
ПРК – промисловорозвинені країни
ПРП – природно-ресурсний потенціал
ПСА – Південно-Східна Азія
ПТУ – преференційна торговельна угода
ПФГ – промислово-фінансова група
ПЦЄ – Північна та Центральна Європа
РІО – регіональні й інтеграційні об'єднання
РК – ринковий капіталізм
РНС – режим найбільшого сприяння
СА – стратегічні альянси
СА – Світовий банк
СДК – соціал-демократичний капіталізм
СЕС – соціально-економічна система
СЕМ – соціально-економічна модель
СОТ – Світова організація торгівлі
СП – спільні підприємства
ТНК – транснаціональні корпорації
ТТІП – Трансатлантичне торговельне й інвестиційне партнерство
ТТП – Транстихоокеанське партнерство
ФАО – Міжнародна продовольча організація
ЦБ – Центральний банк
ЦП – цінні папери
ЮНКТАД – Конференція ООН з торгівлі та розвитку

Вступ

Перед вами друга частина навчального посібника "Глобальна економіка". Увагу зосереджено на дослідженні змістовних передумов формування специфічних особливостей сучасного стану глобалізації. Їх виитоки простежуються у діалектичній природі економічних відносин і формуванні на цій основі суперечностей, що поширюються на глобальну економіку в цілому (шостий розділ). Ускладнення взаємозв'язків і взаємозалежностей, що охоплюють усі аспекти соціально-економічного життя, суттєво обмежує можливості їх адекватного сприйняття, розуміння і якісного дослідження. Відповідно все більше ефектів, породжуваних глобалізацією економічної взаємодії суб'єктів глобалізації, виглядають з точки зору пересічної людини як неочікувані, суперечливі, парадоксальні. Зростає значення знань про природу цього явища та його змістовне наповнення. До їх засвоєння ми звернемося в сьомому розділі. Негативні наслідки розгортання процесів економічної глобалізації неминуче породжують рухи, спрямовані як на цілковите її відторгнення (антиглобалізм), так і переорієнтацію в напрямі, що відповідає потребам усього людства (альтерглобалізм). Дослідження цього явища ми проведемо у восьмому розділі. Невід'ємними рисами економічного способу господарювання є планування та прогнозування. Особливого значення прогнозування набуває, коли мова йде про дослідження перспектив глобального розвитку. У дев'ятому розділі ми ознайомимось із основними підходами до вивчення часових характеристик глобалізації, історією глобального прогнозування, основними прогнозними сценаріями глобального розвитку. Набуття ринкової взаємодії глобальних масштабів зумовлює зростання ролі та значення регулятивних механізмів глобальної економіки. У десятому розділі ми приділимо увагу основним етапам розвитку системи глобального економічного регулювання, еволюції ролі держави в умовах глобалізації, основним інституційним складовим глобального регулювання. Міжнародні стратегії глобалізації розглядаються в одинадцятому розділі. Дванадцятий розділ присвячено дослідженню конкурентної стратегії розвитку України в умовах глобалізації.

Як і в першій частині, до кожної теми дисципліни запропоновані питання для самоперевірки, дискусійного обговорення, стереотипні, діагностичні, евристичні завдання, завдання на вибір варіантів відповіді, тестові завдання, навчальні ігри.

Практичні завдання поділено на п'ять груп. *Перша група* покликана сприяти закріпленню основних теоретичних понять дисципліни. Студентам пропонується навести визначення вказаного терміну або вказати, який термін визначає запропоноване поняття. *Друга група* призначена для самоперевірки глибини засвоєння основних положень теми (стереотипні завдання), їх закріплення (діагностичні завдання) та формування навичок їх творчого практичного використання (евристичні завдання). *Третю групу* складають тестові завдання. Студент має вибрати одну правильну (або неправильну) відповідь із п'яти запропонованих. У *четвертій групі* завдань інформацію про явища міжнародного економічного життя необхідно розподілити між альтернативними варіантами відповідей. Оцінка запропонованих тверджень – завдання *п'ятої групи* – сприятиме розвитку навичок критичного оцінювання студентами інформації з проблем міжнародної економічної інтеграції.

Виконання *ситуаційних завдань* покликане забезпечити формування у студентів навичок практичного використання отриманих знань. Роботу слід розпочинати з визначення розділу та конкретного підрозділу, до якого його можна віднести. Необхідно спробувати відтворити у своїй пам'яті основні теоретичні положення, що стосуються запропонованої проблеми. Якщо це не вдається, поверніться до відповідних тем навчального посібника. На наступному етапі роботи встановлюються зв'язки між запропонованою проблемою та теоретичним матеріалом. Чим більше таких зв'язків буде відтворено, тим повнішою буде відповідь, краще вдасться пов'язати проблему з теорією, "накласти" одне на інше. Тепер уже теоретичні знання допоможуть вам доповнити відсутній емпіричний матеріал, прогнозувати розвиток явища, виявити його причини та місце в системі економічних відносин.

Посібник містить тематику есе, термінологічний словник, перелік рекомендованої літератури та джерел Інтернет.

Позначкою виділена додаткова інформація, яка допомагає поглиблено ознайомитися з окремими аспектами проблеми, що вивчається. У додатку А подані коментарі укладачів до тесту на крос-культурну адаптивність (додаток А частини I).

Розділ 6. Суперечності та дуалізм сучасного етапу глобалізації

Питання для опрацювання

- 6.1. Діалектична сутність суперечності як рушійної сили розвитку.
- 6.2. Основні суперечності глобальної економіки.
- 6.3. Глобальні економічні суперечності.
- 6.4. Практична частина.

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про теоретичні підстави та методологічні підходи, які застосовуються для дослідження глобальних суперечностей як джерела розвитку;

умінь і навичок аналізу взаємозв'язку та взаємообумовленості суперечностей в ідеологічній, політичній та економічній сферах глобального господарства;

компетентностей у сфері визначення джерел виникнення та можливостей розв'язання глобальних суперечностей як джерела розвитку.

Ключові слова: глобальні суперечності, дуалізація, дуалізм, економічна сфера, закон єдності та боротьби протилежностей, ідеологічна сфера, політична сфера, суперечності.

Література: основна: [3; 6], додаткова: [18; 30; 34; 40; 41; 44–47].

6.1. Діалектична сутність суперечності як рушійної сили розвитку¹

Сутність суперечності як джерела розвитку

В умовах глобалізації економічної взаємодії завдання забезпечення динамічного розвитку набуває особливої актуальності. Адже зростання якості життя населення виявляється залежним не лише від того, наскільки динамічно розвивається економіка країни, а також від співвіднесеності цієї динаміки з динамікою розвитку партнерів із економічної взаємодії.

---

¹ Липов В. Глобальні протиріччя фінансової цивілізації та їх соціокультурні витоки / В. Липов // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей (2017). – К. : УБС, 2017. – С. 73-81.

У сучасній економіці конкурентні переваги отримують найбільш динамічні, відкриті до інновацій суб'єкти господарювання. Це стосується як окремих підприємств, так і держав у цілому. Тому особливого значення набуває проблема визначення рушійних стимулів змін, інновацій, які забезпечують динамічне просування країн-лідерів сучасної глобальної економіки на шляху економічного розвитку.

Згідно із загальноновизнаним твердженням Й. Шумпетера, *рушійною силою економічних змін виступає інноваційна діяльність підприємця*. Незадоволеність поточним станом речей, пошук нових, більш ефективних шляхів використання наявних ресурсів призводить до появи інновації – нового, більш досконалого способу економічної дії. У своєму підсумку підприємницька діяльність багатьох суб'єктів господарювання сприяє економічному розвитку держави в цілому.

Й. Шумпетер звертає увагу на **явищний аспект процесу розвитку**. Але чому виникає незадоволеність підприємства станом речей, що існує на певний момент? Що дає поштовх його інноваційній активності? Звернення до рівня *сутнісного аналізу* дає нам відповідь на це питання. Наявність суперечності між станом речей, що існує в поточний момент, і бажаннями підприємця підштовхує його до пошуку більш ефективного використання наявних ресурсів. На перший план виступає суперечність між ресурсами й отримуваними та бажаними результатами їх використання. Пошук шляхів удосконалення їх застосування, залучення нових ресурсів призводить до створення нової технології. Запускається механізм **дійсного** інноваційного розвитку, специфічного для даного історичного середовища, на підставі та відповідно до конкретних умов забезпечення його функціонування.

Ми звертаємося до дослідження суперечності як сутнісної складової забезпечення економічного розвитку.

Суперечність – взаємодія протилежних, взаємовиключних і одночасно таких, що знаходяться у внутрішній єдності сторін цілісного явища, системи, що виступає джерелом розвитку, є основою закону єдності та боротьби протилежностей.

Економічна система, за визначенням, має динамічний характер. Взаємозв'язок і взаємозалежність її елементів не виключає певної їх самостійності. У міру ускладнення глобальної економіки, зростання кількості елементів і зв'язків між ними підсилюється вірогідність появи асиметрії,

нерівноважності окремих її складових, породжуваних процесом постійних змін. Невідвратною реакцією на порушення рівноваги системи стає пошук нового її варіанту. Постійні зіткнення процесів системної інтеграції та дезінтеграції надають імпульс розвитку, переходу від одного якісного стану до іншого. Описує цей процес *закон єдності та боротьби протилежностей*.

Закон єдності та боротьби протилежностей стверджує, що розвиток об'єктивного світу та його пізнання здійснюється шляхом роздвоєння єдиного на взаємовиключні, протилежні моменти, сторони, тенденції, взаємовідношення яких характеризує систему як щось ціле й якісно визначене, одночасно надаючи внутрішній імпульс зміні, перетворенню на нову якість. Влучну характеристику місця протилежностей в системі дає Георг В. Х. Гегель. Філософ стверджує, що не протилежності як такі вступають у взаємодію, формують цілу, органічну єдність, систему. У системі, в процесі її трансформацій, виділяються суперечливі моменти, вони саме тому перетворюються на суперечності, що є частинами єдиної системи, цілості. *Взаємодіють лише ті відмінності, які обумовлюють одна другу.*²

У контексті акценту на роль *суперечностей* у процесі глобального розвитку варто нагадати *стадії їх розвитку*:

тотожність, що містить *несуттєві відмінності*;

виникнення в тотожності істотних відмінностей – *асиметрії*;

перетворення істотних відмінностей на *протилежності*;

взаємозаперечення протилежностей перетворюється на суперечність;

зняття суперечності через *формування нового стану системи*.

Витоки формування глобальних суперечностей закладаються вже в дуалізмі самого економічного способу господарювання. **Дуалізм** (від лат. dualis – подвійний) – система поглядів, згідно з якою буття складається з двох протилежних вихідних складових, духовного та матеріального, які не зводяться одна до другої. Економічний спосіб господарювання ґрунтується на спеціалізації та розподілі праці. Тому включення людини в економічні відносини призводить до розділення її буття на дві складові: матеріальну (реальна діяльність індивіда як учасника соціального

² Наведено за: 3.1. Глобальный характер экономических противоречий / О. Поручник, Я. Столярчук // Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография / под ред. Д. Лукьянченко, А. Поручника, В. Колосова. – К. : КНЭУ, 2013. – С. 158.

відтворювального процесу) та духовну (усвідомлення його ролі в соціальних відтворювальних відносинах). Відмова від визнання їх нероздільної єдності стає передумовою втрати духовних засад діяльності "людини економічної".

Суперечність духовного та матеріального в економіці (сутнісне) проявляється як протистояння *індивідуальної* (матеріальний інтерес) і *колективної* (духовне в людині як істоті за визначенням соціальної) складових економічного способу господарювання. Прослідкуємо, як у ході еволюції способів господарювання відбувався перехід від тотожності матеріальної та духовної складової діяльності до виникнення суперечності та зародження перспективи її зняття в процесі формування підстав переходу до постеконічного способу господарювання.

Варто лише нагадати, що, за твердженням дослідників, у свідомості первісної людини взагалі не існувало категорії "Я", вона сприймала себе невід'ємною частиною групи – "МИ". В умовах еволюції натурального способу господарювання, в міру зростання кількості членів групи, між якими відбувається безпосередній обмін результатами праці, розширюється коло учасників, поглиблюється спеціалізація. Більш-менш постійне закріплення за ними певних видів діяльності, а отже – позиції в групі, стає підставою для диференційованого розподілу результатів праці між її членами. У групі як *тотожності*, що початково містила несуттєві відмінності, вони поступово нарастають, набувають суттєвого характеру, переходять в *асиметрії*. Певні члени (вождь, шаман) виокремлюються за своєю роллю, характером праці та позицією, отримують пріоритетне право на результати спільної праці. Тим самим дається "зелене світло" виділенню особистого "Я" в структурі спільного "МИ".

Перехід до розсіяної мануфактури знаменує перетворення *істотних відмінностей* на *протилежності*. Зароджується *протистояння протилежностей*: традиційне виробництво благ для власного споживання/виробництво товарів для зовнішніх щодо групи споживачів. Завершується цей процес шляхом *формування нового стану системи*, переходом до економічного способу господарювання. Відбувається відокремлення від домогосподарства самостійної виробничої структури – підприємства, фірми. На нього покладається функція виготовлення товарів для продажу. У господарському житті закріплюється тріалектична єдність: "Я" (особисте), "МИ" (спільне), "ВОНИ" (суспільне).

Однак зняття суперечності між способом виробництва (в межах домогосподарства) і його метою (для інших домогосподарств), у свою чергу, призводить до еволюції суперечностей у сфері мотивації діяльності учасника виробничого процесу. Цей шлях проходить від мотивації тотожності (для себе, "МИ"), істотних відмінностей (як для себе, "Я" і "МИ"), протилежностей (для нас й інших, "Я", "МИ", "ВОНИ") до суперечностей (лише для інших, "ВОНИ"). Людина витрачає частину свого життя на участь у виробництві товарів які безпосередньо у жодній мірі не здатні задовольнити її власні потреби.

Зняття цієї суперечності відбувається у процесі переходу до нового стану системи, постеконіомічної форми господарювання. Об'єктивні умови розвитку виробничих сил забезпечують можливість просування мотивації суспільного виробництва до рівня самоактуалізації за шкалою потреб А. Маслоу. Таким чином долається розрив між особистим і суспільним, матеріальним і духовним у господарчій діяльності людини.

У прихованому, завуальованому вигляді ця суперечність послідовно ретранслюється з мікроекономічного на макро-, мегаекономічний рівень, рівень глобальної економіки.

6.2. Основні суперечності глобальної економіки

Глобальні суперечності на рівні явищ господарського життя проявляються у вигляді тенденцій розвитку процесів, що протікають у глобальній економіці. У основі їх формування на *сутнісному рівні глобальних суперечностей* знаходиться конфлікт інтересів суб'єктів світового господарства (від глобальних корпорацій, держав, інтеграційних об'єднань, міжнародних організацій до мікроекономічних суб'єктів). Зрештою *глобальні суперечності* можна звести до *суперечностей типу частина/ціле*, коли інтереси окремого економічного суб'єкта протиставлені інтересам людства в цілому.

Глобальні суперечності мають системний характер. Вони – продукт трансформацій у світовій економічній системі, їх виникнення відбиває закономірності її функціонування та має історичний характер. На різних етапах процесу економічної глобалізації формувалися свої специфічні суперечності.

Єдність принципів функціонування світової економічної системи як системи капіталістичної зумовлює наявність *загальних суперечностей глобальної економіки*.

До загальних суперечностей глобальної капіталістичної економіки можна віднести такі:

суспільне/приватне в господарчій діяльності людини. За умов економічної форми господарювання діяльність людини набуває суспільного характеру, суб'єкти господарювання працюють для інших. Вони створюють продукт, що має суспільне значення. Але в процесі цієї діяльності вони задовольняють свої власні, приватні, інтереси;

мета/засоби економічної діяльності. Мета економічної діяльності у тому її розумінні, на якому наполягають представники "мейнстріму" економічної науки, полягає в отриманні прибутку *індивідуальним* підприємцем. (Альтернативний погляд передбачає акцент на створенні певних економічних благ, затребуваних суспільством. У такому випадку прибуток набуває значення критерію оцінки з боку суспільства ефективності діяльності підприємства). У свою чергу засоби економічної діяльності, за визначенням, мають *суспільний характер*. Спеціалізація та розподіл праці вимагають якнайширшого залучення у процес виробництва суспільних ресурсів;

приватна власність на засоби виробництва/суспільна значущість результатів її використання. Власність на засоби виробництва має приватний характер. Але вона набуває для власників цінність саме тому, що її використання здатне приносити користь потенційним споживачам, які не мають до неї безпосереднього відношення, та найманим робітникам, для яких її успішне функціонування є джерелом доходу. Від того, наскільки ефективно вона використовується, залежить благоденство суспільства в цілому. Але суспільство далеко не завжди виявляється спроможним контролювати діяльність власників. Історія трансформаційних перетворень в Україні знає безліч прикладів того, як недолуге управління з боку нових власників призводило як до руйнування засобів виробництва, втрати робочих місць, так і до падіння економічної потужності країни в цілому, значних суспільних втрат;

суспільний характер виробництва/приватний характер привласнення. Виробництво товарів і послуг в умовах економічного способу господарювання, за визначенням, має суспільний характер. У процесі створення найпростішого товару виявляється задіяною велика кількість людей, більшість з яких ніколи взагалі не вступає в безпосередній контакт між собою. Критерієм його успішності є забезпечення потреб суспільства. З протилежного боку, в умовах капіталістичної економіки ключового

значення набуває прибутковість діяльності з точки зору підприємця-власника. Відповідно, типовими стають ситуації, коли виробництво певних благ, затребуваних з боку суспільства (суспільні блага), виявляється недоцільним в аспекті індивідуального інтересу підприємця. У результаті навіть у найбільш розвинених країнах Заходу держава вимушена брати під свою опіку цілі сектори економіки. Значно більш руйнівних наслідків для глобальної економіки надає типова ситуація, коли підприємцям більш вигідно та менш ризиковано вкладати гроші не в організацію виробництва товарів і послуг, а у спекулятивні фінансові операції³;

обмеженість ресурсів/необмежене зростання потреб. Ще на початку 70-х рр. ХХ ст. публікації доповідей членів Римського клубу привернули увагу до проблем, що здатні створити стихійне зростання світової економіки. Уже тоді обсяги природних ресурсів, використовуваних людиною в її господарській діяльності, наближалася до критичної межі. За минулий період значно зросли потужності світової економіки, рівень життя у розвинених країнах, їх населення наближається до двох мільярдів. Разом із тим ще **п'ять(!!!)** мільярдів у країнах, що розвиваються, мріють про аналогічну якість життя. Цілком природне бажання людей жити краще зіштовхується з проблемою обмеженості ресурсів, необхідних для досягнення цієї мети;

ринкове/державне регулювання процесів господарювання. У процесі господарювання у взаємодії постійно знаходяться мільйони економічних суб'єктів. Виникає проблема координації їх діяльності. Альтернативні механізми пропонують ринкова та планова економіки. Позитив першої полягає у тому, що перевага надається приватному інтересу виробника, якому делегується повна свобода дії. Проте досвід трьох століть існування ринкової економіки в країнах першого ешелону капіталізму свідчить, що стихійність ринку періодично призводить до виникнення кризових явищ в економіці⁴. Необхідні механізми їх запобігання або хоч пом'якшення негативних наслідків. Їх пропонує планова економіка. Однак повний контроль за діяльністю суб'єктів господарювання позбавляє їх ініціативи. Економіка втрачає динамізм, ефективність. Відповідно, постає завдання поєднання елементів обох підходів.

---

³ Мелман С. Прибыли без производства / С. Мелман. – М. : Прогресс, 1987. – 520 с.

⁴ Див., напр.: Вирт М. История торговых кризисов в Европе и Америке / М. Вирт. – М. : URSS, 2012. – 488 с. ; Рейнхарт К. На этот раз все будет иначе. Восемь столетий финансового безрассудства / К. Рейнхарт, К. Рогофф. – М. : Карьера Пресс, 2011. – 528 с.

Розглянемо соціальні сфери як грані глобальних суперечностей.

Цінності, що формуються як результат довгострокового впливу соціальних якостей матеріально-технологічного середовища, втілюються в *ідеологічних інститутах*. Ідеологічна сфера зумовлює особливості *політичної системи*. Політична сфера задає специфіку *правових відносин*. Усе в комплексі визначає особливості *економічної сфери*. Одночасно зберігається й оборотний зв'язок соціальних сфер.

Почнемо з **ідеологічних підстав глобальних суперечностей**. **Ідеологічна сфера** покликана забезпечувати встановлення та підтримку нормативних уявлень про структуру суспільства, місце, обов'язки людини в ньому, механізми забезпечення взаємодії між членами суспільства, збереження та ретрансляцію цих уявлень наступним поколінням.

Ідеологічна сфера забезпечує світоглядне виправдання пріоритету колективного або індивідуально інтересу в господарській діяльності людини (пріоритет колективізму або індивідуалізму в соціальних орієнтаціях національної культури).

Глобальні суперечності закладаються на рівні *протистояння ідеологій індивідуалізму/колективізму (комунітаризму)* як суперечності у розумінні цілей, форм, механізмів, соціальних наслідків глобалізації.

Своє втілення в найбільш вираженому вигляді ці суперечності знаходять у *протистоянні неоліберальної та ноосферної методологій*.

Серед **основних глобальних суперечностей в ідеологічній сфері** можна виділити:

протистояння культур ідеаціональна/чуттєва, сорому/провини;

протистояння світоглядних систем Захід/Схід, постмодернізм/традиціоналізм;

протистояння двох ідеологічних систем лібералізм/комунізм;

альтернативні погляди на глобалізацію неолібералізм/мультикультуралізм;

альтерглобалізм у країнах Ядра/Периферії.

Політичні передумови глобальних суперечностей. Політична сфера покликана забезпечувати можливість реалізації в суспільному житті тих орієнтирів, цілей, моделей соціальної взаємодії, які закладаються на рівні світоглядних ідеологічних настанов, що домінують у суспільстві та відрізняються в певних групах його членів. Вона включає державний устрій, форми правління, загальні механізми прийняття та виконання рішень, що мають значення для всього суспільства в цілому.

Витоки суперечностей в політичній сфері полягають у тому, що вона може бути зосереджена на формуванні *альтернативних систем політичних інститутів*, які ґрунтуються або на *допустимості та доцільності стратифікації суспільства на соціальні групи (індивідуалізм)*, або на *прагненні до забезпечення егалітаризму, соціальної єдності та рівності в суспільстві (комунітаризм, колективізм)*.

Глобальні суперечності в політичній сфері знаходять свій прояв як протистояння між групами суб'єктів господарювання, що діють на міжнародному рівні. Найяскравіше вони висвітлюються в концепції міжнародної політекономії.

Основні глобальні суперечності в політичній сфері:

стихійність, глобалізація/цілеспрямованість, регіоналізація та держава;

протистояння країни Ядра/Периферії;

протистояння політико-економічних систем – капіталізм/соціалізм;

протистояння інтересів окремих країн/глобальної економіки в цілому;

протистояння інтересів окремих глобальних корпорацій/ глобальної економіки в цілому;

глобальні соціальні суперечності;

глобалізація/глокалізація;

просторові – гіперглобалізація Ядра/слабка на Периферії (Африка, ЛА, БС).

У якості більш детальної ілюстрації вказаних суперечностей стисло зупинимось на глобальних соціальних суперечностях. Серед них можна виділити нерівномірність розподілу доходу як між окремими країнами, так і між соціальними стратами у межах кожної з груп країн. Диференціація в розподілі середнього доходу між найбіднішими та найбагатшими країнами світу сьогодні вже доходить до ста разів. І продовжує зростати. Проте навіть у країнах Ядра світ-системи зростає нерівність у розподілі доходів між верхніми та нижніми соціальними стратами, у наслідок переміщення виробництва в РК зростає безробіття. Активи трьох найбагатших людей на планеті перевищують ВВП сорока восьми найбідніших країн (600 млн осіб). На задоволення запитів п'ятої частини населення землі (країни Ядра світ-системи) витрачає 85 % використовуваних ресурсів. Водночас 20 % населення планети недоїдає, кількість безробітних перебільшує 120 млн осіб.

6.3. Глобальні економічні суперечності

Економічні передумови формування глобальних суперечностей

Економічна сфера суспільного життя безпосередньо відповідає за організацію та здійснення діяльності людини із забезпечення власного відтворення як особистості та невід'ємної частини суспільства, відтворення суспільства в цілому. Ключовими елементами цієї системи виступають: підприємства (фірми), на яких зосереджується виробництво економічних благ; підприємці як організатори власної діяльності; домогосподарства як основні постачальники ресурсів і споживачі продукції підприємств; держава як ще один потенційний замовник продукції та координатор внутрішньої та глобальної взаємодії економічних суб'єктів. Загальна суперечність між обмеженістю економічних ресурсів і безмежністю людських бажань і потреб виступає вихідною передумовою формування глобальних економічних суперечностей. У їх витоках протистояння інтересів окремих економічних суб'єктів між собою та розбіжність між інтересами окремих економічних суб'єктів і соціальних структур. Просування на глобальний рівень у кінцевому підсумку призводить до формування суперечності між інтересами окремих економічних суб'єктів, у якості яких можуть виступати ТНК, ТНБ, інші фінансові структури, держави та глобальної економіки.

У цілому економічна сфера забезпечує формування системи економічних відносин, суперечності в якій закладаються альтернативними варіантами пріоритету або окремих суб'єктів господарювання (від індивіду до фірми та держави), або колективних (їх об'єднання в спільні структури, у кінцевому підсумку – до рівня глобальної економіки). Саме безсумнівний пріоритет інтересів індивіду, характерний для домінуючої в сучасній економіці моделі неоліберального глобалізму, призводить до формування суперечностей в економічній сфері.

Можна виділити кілька груп **глобальних економічних суперечностей**:

- антагонізм глобальні монополії/національна держава;*
- протистояння ринкова/планова (регульована) моделі економіки;*
- суперечності у функціонуванні ринків;*
- суперечності у функціонуванні капіталу;*

суперечності у фінансовій сфері;
суперечності у сфері виробництва;
суперечності інноваційного розвитку;
суперечності в трудових відносинах;
суперечності між економічною самодостатністю розвинених країн та залежністю економік країн, що розвиваються.

Розглянемо їх більш детально.

Антагонізм глобальні монополії, ТНК/національна держава

Монополії держави на застосування сили протиставлена економічна монополія ТНК. Скорочення можливостей національних держав впливати на діяльність ТНК, мінімізація участі останніх у формуванні бюджету за одночасної максимізації можливостей ТНК найбільш ефективно використовувати переваги національної інфраструктури окремих країн світу поєднується зі зростанням навантаження на соціальну сферу.

Глобальні ТНК розширюють можливості впливу на політику окремих держав і світову економіку в цілому. Однак цей вплив вони використовують для захисту індивідуальних інтересів основних акціонерів і менеджменту. Відповідно, саме ці інтереси отримують пріоритетне значення в процесі визначення перспектив розвитку всього людства.

Глобальна експансія транснаціональних корпорацій перетворюється на реальну загрозу економічному суверенітету національних держав. Скорочуються можливості держав з регулювання національних ринків, забезпечення виконання соціальних функцій, контролю національного багатства. ТНК виходять з-під контролю національної держави, самі набувають ресурсу для контролю над ним. Принаймні кілька транснаціональних корпорацій за обсягами створюваного продукту здатні увійти до двадцятки найбільших економічних суб'єктів світової економіки. Водночас для ТНК характерні незрівнянно менші соціальні витрати та соціальні зобов'язання. Таким чином, вони здатні максимізувати свої доходи; **держави, проте, неконкурентоздатні боротьбі з ТНК.**

Протистояння ринкова/планова (регульована) моделі економіки

Переорієнтація абсолютної більшості країн, що декларували розбудову соціалістичної системи господарювання, на ринкові засади його ведення лише завуалювала суперечність між двома підходами до ведення

господарства. Досить нагадати, що КНР декларує розбудову соціалізму з китайською специфікою та одночасно активно використовує ринкові методи господарювання. За аналогічною схемою діє і В'єтнам. Система індикативного планування активно використовувалась у післявоєнній Франції. Планові методи управління народним господарством у певні, зазвичай кризові, періоди своєї історії використовувала більшість розвинених країн. Саме завдяки втручанню держави у сферу планування розвитку національного бізнесу свого часу досягли успіху економіки таких країн, як Японія, Південна Корея, Тайвань.

Глобальні суперечності у сфері функціонування ринків

Суперечності між *глобалізацією та регіоналізацією* проявляються у вигляді розбіжності тенденцій формування єдиних глобальних ринків сировини, товарів і послуг. Слід підкреслити тут намагання через регіональні інтеграційні об'єднання різного рівня взаємодії створити преференційні умови для учасників, обмеживши можливості зовнішньої конкуренції.

Дисбаланс між *гіпертрофованим розвитком ринків капіталів і відставанням у розвитку міжнародних ринків товарів і послуг*. Інформатизація у фінансовій сфері стимулювала прискорений розвиток спекулятивних трансакцій. На їх фоні операції в сфері торгівлі товарами та послугами, не говорячи вже про виробничу діяльність, виглядають більш довготривалими, складними, ризикованими. Відповідно, віртуальні ринки операцій з капіталом розвиваються більш високими темпами, ніж реальні ринки товарів і послуг.

Широкого розповсюдження в глобальній економіці набуло використання *подвійних стандартів стосовно засобів регулювання або дерегулювання ринків* відносно слабкіших партнерів. Розвинені країни активно використовують інструменти регулювання ринків, покликані захистити власних виробників у сферах сільського господарства та легкої промисловості. Необхідність у цьому виникає як через те, що країни, що розвиваються, мають більш дешеву робочу силу, так і тому, що дуже часто вони мають перевагу у кліматичних умовах і спроможні успішно конкурувати на внутрішніх ринках ПРК з їх власними виробниками. Водночас вони вимагають відкриття ринків РК для власної продукції, що, в свою чергу, створює перепони для становлення власних конкурентоздатних виробників аналогічної продукції в цих країнах.

Зберігаються *істотні відмінності часток у ВВП товарів, залучених у зовнішньоторговельний товарообіг* (від менше 12 % у США, Японії, ЄС до понад 100 % у Бельгії). Відповідно, роль міжнародної торгівлі в житті різних, навіть високорозвинених країн суттєво коливається. Однак необхідно враховувати й об'єктивні чинники, що породжують ці відмінності. Насамперед – дію ефекту масштабу економіки. Варто також враховувати ресурсну базу, забезпеченість країни природно-ресурсним потенціалом, рівень розвитку, особливості спеціалізації економіки в міжнародному поділі праці.

Необхідно звернути увагу на *високу частку товарів, що взагалі не потрапляють на міжнародні ринки*. Перш за все до таких товарів відносять комунальні послуги.

Суперечності у сфері функціонування капіталу та фінансовій сфері

Тісно пов'язаними з попередньою групою виявляються **глобальні суперечності у сфері функціонування капіталу і фінансовій сфері**.

Серед них варто виділити цілий ряд *суперечностей у структурі капітальних ресурсів*. А саме:

пріоритет короткострокових вкладень перед довгостроковими;

диспропорції в накопиченні капіталу між глобальними ТНК і малим бізнесом;

надання переваги спекулятивним операціям перед вкладеннями в сферу виробництва;

зосередження фінансових потоків на країнах Ядра світ-системи;

акцент на використанні капіталу в фінансовій сфері на шкоду сферам виробництва та надання послуг.

Розуміння глибинних передумов виникнення цих суперечностей здатне пояснити значну частку процесів, що відбуваються в сучасній економіці, та показати перспективи її розвитку. Для цього варто звернутися до пояснень взаємозв'язку між капіталом і циклами капіталістичного розвитку, що містяться в концепції Дж. Арригі.⁵ Системні цикли накопичення світ-системи, згідно з концепцією, відбивають процес зміни організаційних структур, що забезпечують фундаментальну єдність основної рушійної сили та структури світових процесів накопичення капіталу.

---

⁵ Арригі Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги. – М. : Территория будущего, 2006. – 472 с.

Вчений виділяє такі **цикли** та **фази** їх протікання:

генуезький цикл XV – початок XVII століття;

голландський цикл кінця XVI – третьої чверті XVIII століття;

британський цикл другої половини XVIII – початку XX століття;

американський цикл, що почався наприкінці XIX століття і зараз знаходиться у фазі фінансової експансії.

Окрім самих циклів капіталістичного розвитку Дж. Аррігі виділяє їх **фази**. Для їх визначення вчених звертається до формули руху капіталу ($G - T - G'$), яка відбиває циклічні закономірності історичного розвитку капіталістичної світ-системи. Цикли періодично повторюються та включають:

фазу матеріальної (виробничої) експансії ($G - T - G'$). Грошовий капітал через розвиток системи виробництва приводить у рух зростаючу масу товарів;

фазу фінансової експансії. Грошовий капітал звільняється від товарної форми, накопичення здійснюється за допомогою фінансових угод (за скороченою формулою $G - G'$).

Разом дві фази-епохи розвитку капіталізму утворюють **повний системний цикл накопичення**.

Особливого значення набувають чинники зміни фаз і зміщення Центру світ-системи. Серед них:

втрата Центром, що домінує (попередньо від Генуї, Голландії, Великобританії і до США), здатності замикати та контролювати потоки руху капіталів і отримувати вигоди;

поява можливості використання альтернатив перерозподілу капіталу;

зростання ризиків використання капіталу, у тому числі пов'язаних з посиленням суперництва з новим Центром, що зароджується та все активніше пред'являє свої вимоги;

наростання переваг ресурсної бази нового Центру.

Саме такою видається Дж. Аррігі ситуація в сучасному світі. США вже не здатні забезпечити абсолютний контроль за капіталістичною світ-системою. Звідси й активізація фінансового капіталу та почастищення глобальних фінансових криз. У свою чергу, Китай ще не готовий перебрати на себе функції Центру світ-системи. До того ж лишається відкритою модель світ-системи, яку він здатен запропонувати. Адже офіційно

Китай продовжує будувати соціалізм з китайською специфікою. На додачу, модель відносин з зовнішнім світом, що використовує Китай, суттєво відрізняється від моделі, яка була запропонована Заходом і домінувала останні кілька століть.

Отже, криза сучасної капіталістичної світ-системи, пов'язана з початком процесу зміщення її Центру, що стає головним чинником розгортання **глобальних суперечностей у фінансовій сфері**.

Цілком зрозумілим і виправданим у світлі розглянутої нами концепції зміщення Центру світ-системи Дж. Аррігі та є характерним для сучасної економіки *домінування фінансового (інфраструктурного, обслуговувального) сектору над реальним, виробничим*.

Динамізм, мінливість, віртуальність середовища господарювання висувають на перше місце екзистенційну складову діяльності економічних суб'єктів. Пошук мети у виробничій діяльності означає повернення до форм активності, що опинилися на Периферії нової економіки. Накопичення матеріальних ресурсів поза сферою ділового обороту, та навіть у цій сфері, неминуче веде до зростання експлуатаційних витрат, заморожування капіталу, в кінцевому підсумку – обмеження активності. Абстрагувавшись від сфери матеріального виробництва, фінанси проявляють себе в формі встановлення відносин, взаємовідносин між суб'єктами господарювання. Вони можуть існувати лише в русі та постійних змінах. У результаті, надзавдання, надмета будь-якої фінансової діяльності зводиться до самоактуалізації, самовиразу, саморозвитку. Існування, життєзабезпечення фінансової діяльності неминуче пов'язане з постійним, незупинним розвитком. Рушійна сила прогресу закладається в самій фінансовій системі як формі господарювання людини. Прибуток, дохід перетворюється в окремий випадок, одну з численних форм прояву мети господарювання, засіб досягнення його істинних намірів. У новій економіці вони лишаються лише реальним, матеріальним виразом сутнісно-віртуальної основи фінансів.

Обов'язковою умовою успішного здійснення фінансової діяльності є наявність фінансових, технологічних, інформаційних і владних ресурсів. Їх розвиток і вдосконалення перетворюються на стимул прогресу неоекономіки. Значущість фінансових і технологічних ресурсів визначається їх соціальною наповненістю. Інформація, знання та влада завжди індивідуальні. Міра цієї індивідуальності визначає їх цінність.

Ключове значення для визначення сутності змін, що відбуваються в фінансах, має поняття вартості. Вона вийшла за межі виробництва – обміну, стала над ним, контролює виробничий простір. Тим самим з субстанції відношення, співвідношення, що формується в процесі виробництва, вартість перетворюється на субстанційне (нематеріальне) співвідношення, що вміняється результатам виробничої діяльності. Вартість набуває віртуальних, вірогіднісних, гіпотетичних рис. З'являються можливості її цілеспрямованого формування відповідно до параметрів, що задаються заздалегідь. Можливість вмінювання вартості є основою механізму надвиробничого, фінансового управління економічною діяльністю. "Вартісна влада зверху (або з верхівки-центру) на практиці є фінансова влада, а її реалізація – фінансизм.

Останній є найбільш витонченим економічним імперіалізмом, а в поєднанні з глобалізмом – економічним ультраімперіалізмом... Світовий фінансизм окупається глобальною фінансовою рентою, яку вимушені сплачувати всі"⁶.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій послугував передумовою фінансизації економіки, її глобалізації. Лідери технологічних нововведень отримують переваги в неперервній конкурентній боротьбі. У попередню епоху технологічні нововведення були зосереджені в сфері виробництва. Неоekonomіка концентрує інновації в сфері послуг як сфері, що здатна принести максимальний ефект у найкоротші строки. Особливе значення набувають технологічні нововведення в фінансовій діяльності. У суто технічному аспекті акцент переноситься на інтелектуальну складову. Знання як товар вимагає формування особливих, інноваційних технологій управління. Ключового значення набуває проблема використання можливостей техніки для максимально ефективного управління грошовими потоками. Глобальні мережі даних складають технологічну основу віртуалізації фінансів.

Інформація, знання перетворюються на стимул та інструмент розвитку економічного суб'єкта, слугують своєрідним бар'єром, який захищає його від ворожих посягань зовнішнього середовища. Знання як твар перетворюється на матеріальну субстанцію вартості. Дозована інформація набуває значення інструменту управління суб'єктами господарювання. Віртуальний характер фінансових ринків пов'язаний з особливостями інформації, що його формує. З одного боку, ця інформація об'єктивна, адже засновується на думках значної кількості зацікавлених суб'єктів ринку. З іншого – ці думки є суб'єктивними очікуваннями індивідів. У значній мірі вони формуються не в результаті професійного економічного аналізу ситуації, а під цілеспрямованим впливом засобів мас-медіа, впливом "натовпу". Сплески всезагальної, безмежної, безпідставної довіри за кілька миттєвостей можуть змінити потенціал на таке ж всеохоплююче, безмежне відторгнення. І ніяка логіка ні в першому, ні у другому випадку не здатна зупинити збуджені відчуття стадності емоції. Віртуалізація неоekonomіки містить передумову періодичних повторів як безпідставних злетів тих або інших суб'єктів господарювання, так і глибоких, глобальних фінансових криз⁷.

Зміни, що породжуються науково-технічним прогресом, набувають значення чинника посилення та урізноманітнення суперечностей у сфері руху капіталу та фінансовій сфері.

Складовою глобальних суперечностей у фінансовій сфері є *віртуалізація фінансових операцій*, відрив їх від потреб реального сектору економіки. Щоденний обсяг операцій з фінансовими активами на глобальних ринках перевищує 2 трлн. дол. Із них 90 % мають яскраво виражений спекулятивний характер. На глобальних фінансових ринках обертаються похідні цінні папери на загальну суму, що перевищує 100 трлн. дол.

Характерною ознакою глобальних фінансових ринків стає *відрив вартості акцій від вартості активів підприємств, під які їх було емітовано*.

⁶ Осипов Ю. М. Неоэкономика (опыт философско-хозяйственного рассмотрения) // Параметры и механизмы неоэкономики. – М. : ТЕИС, 2001. – С. 14.

⁷ Липов В. Неоэкономика и движущие силы развития / В. Липов // Экономическая теория на пороге XXI века. Вып. 5. Неоэкономика. – М. : Юристъ, 2001. – С. 152–161.

Саме така ситуація є підставою для періодичного утворення глобальних фінансових "бульбашок" і подальших фінансових криз на кшталт світових фінансових потрясінь 1997 – 1998 рр. і 2007 – 2008 рр.⁸

Характерною особливістю суперечностей у фінансовій сфері є набуття ситуаціями зростання курсу акцій на тлі збитковості емітента масового характеру. Саме переважно спекулятивний характер операцій на фінансових ринках притаманний англосаксонській моделі ринкового капіталізму. Практика фінансування діяльності підприємства через біржу відриває акціонера від діяльності підприємства, акції якого він купує. Це призводить до виникнення ситуацій коли, під впливом штучно "розкручених" біржових індексів, зростає вартість акцій певних компаній (навіть за умов, коли економічна результативність їх діяльності не дає для цього ніяких підстав).

Глобальні суперечності у сфері виробництва

Глобальні суперечності у сфері виробництва породжуються ситуацією, коли виробництво певних товарів або послуг з мети (забезпечення суспільних потреб) перетворюється на один із засобів індивідуального збагачення. У результаті виникають ситуації, які слід детально проаналізувати.

I. Асиметрії між глобальним виробництвом і глобальним споживанням. Перші кризи перевиробництва почали потрясати країни Європи вже на початку XIX ст. У міру зростання потужностей індустріального комплексу їх руйнівні наслідки лише зростають. Водночас у слаборозвинутих країнах рівень споживання товарів і послуг залишається вкрай низьким. Слабка платоспроможність позбавляє абсолютну більшість населення цих країн доступу до продуктів, можливості виробництва яких недовикористовуються.

II. Глобалізації контролю за виробничими процесами ТНК, країни Ядра/переміщення самого виробництва в зону відповідальності малого та середнього бізнесу, Протопериферія. Транснаціональні компанії мають фінансові ресурси, доступ до найсучасніших технологій, відмінно інформовані про стан ринків чинників виробництва, у тому числі – робочої сили, товарів і послуг в усьому світі. Вони здатні створювати власні філії, розміщувати замовлення на виробництво компонентів кінцевого продукту в межах ГВС таким чином, щоб мінімізувати витрати виробництва.

⁸ Кругман П. Возвращение великой депрессии / П. Кругман. – М. : ЭКСМО, 2009. – 336 с.; Кругман П. Выход из кризиса есть / П. Кругман. – М. : Азбука Бизнес, 2013. – 320 с.

Створення ГЛДВ дозволяє ТНК залучати до виробничого процесу невеликі незалежні підприємства та диктувати їм свої умови взаємодії. Через дороговизну чинників виробництва в розвинених країнах виробництво поступово переміщується в країни, що розвиваються.

III. Суперечності між метою процесу виробництва (створення продукту кінцевого споживання) і організаційною формою його здійснення (глобальна диференціація етапів виробничого процесу). Створення ГЛДВ призводить до залучення в єдиний процес виробництва великої кількості розміщених в різних регіонах планети незалежних учасників виробничого процесу, які можуть навіть не мати уявлення про продукт, у створенні якого вони приймають участь. Водночас частка комплектувальних у глобальній торгівлі вже перевищує 60 %.

Науково-технічний прогрес відкриває перед людством чудові перспективи невпинного зростання якості життя. Успіх НІК доводить, що його результати доступні мешканцям усіх країн світу. Разом із тим використання цих результатів саме породжує цілу групу **глобальних суперечностей інноваційного розвитку**. Мова йде про посилення суперечностей між трьома групами країн: *країни, що вийшли на шлях неоіндустріального, постеконічного розвитку/країни прискореної індустріалізації (Протопериферія)/слаборозвинені держави*. Перші вирішують проблеми мінімізації втручання в зовнішнє середовище життя людини за рахунок упровадження найсучасніших технологій; другі вдосконалюють технології перетворення природних ресурсів на засоби існування людини; а треті у кращому випадку шукають ресурси та шляхи включення в процес індустріального розвитку.

IV. Країни, що знаходяться на вершині технологічної піраміди/країни Периферії. Країнам, що спеціалізуються на створенні нових технологій, протистоїть група країн, яка через низький рівень розвитку не здатна не тільки сприйняти самі технології, а навіть результати їх застосування.

V. Фундаментальні/прикладні дослідження. Орієнтація бізнесу на практичний результат, мінімізацію часу на впровадження інновації приводить до того, що виробники готові фінансувати дослідження, здатні принести практичний результат у вигляді конкретного інноваційного продукту. Однак створення дійсно "проривних" технологій та продуктів вимагає досліджень у сферах, які можуть видаватися далекими від практичного застосування, наприклад у сфері фундаментальної науки. До того ж їх результати, навіть коли вони мають прикладне значення, можуть виявитися далекими від потреб фірми, що фінансує дослідження. Виникає необхідність

диференціації джерел фінансування: фундаментальні дослідження – держава, прикладні – підприємницькі структури.

VI. Продуценти технологій/їх ретранслятори. Ми вже зазначали, що в межах глобальної технологічної піраміди країни Ядра капіталістичної світ-системи в рамках програм неоіндустріалізації спеціалізуються на створенні метатехнологій, технологій першого порядку. Такі технології здатні забезпечувати кардинальне зростання продуктивності праці, але забезпечують перманентний контроль розробника над тим, хто їх використовує. Відповідно, ліцензіат вимушений погодитися на умови використання технологій, пропоновані їм розробником, навіть за умов можливості несанкціонованого втручання останнього в його діяльність. Виробники з НІК виступають у ролі ретрансляторів нових технологій на глобальних ринках.

VII. Продуценти технологій/одержувачі доходу. Далеко не завжди продуценти технологій (особливо коли це невеликі венчурні компанії) отримують можливість контролю над виробником. Досить типовим є випадок, коли виробник викуповує патент, отримуючи повний контроль над технологією. Відповідно, прибутки від її використання повністю перерозподіляються на його користь. Непоодинокими є ситуації, коли глобальні ТНК викуповують патент на нову технологію або патентують власні розробки не з метою впровадження їх у виробництво, а для збереження монополії на певному ринку.

VIII. Концентрація та монополізація прав на технології/поширення продуктів їх застосування. Суперечності містяться в самій економічній природі інноваційного знання. Адже, з одного боку, воно має комерційний інтерес насамперед як інструмент установаження монополії на певному ринку; відповідно, необхідна монополізація прав на його застосування. А з іншого – економічний ефект можна отримати лише у випадку, коли максимальна кількість потенційних споживачів буде проінформована, здатна оцінити та використати продукт, отриманий за допомогою даної технології.

Суперечності у сфері трудових відносин

Суперечності між глобальним капіталом і світовим ринком робочої сили виливаються в **суперечності у сфері трудових відносин:**

отримує широкий розвиток *переміщення робочих місць у країни, що розвиваються, з нижчою оплатою праці.* Тисячі підприємств у розвинених країнах закриваються або згортають обсяги своєї роботи через

перенесення трудомісткої складової діяльності НІК. Така ситуація перетворюється на один з ключових чинників активного розвитку антиглобалістського руху в розвинених країнах;

зростає частка іноземної робочої сили, задіяної ТНК. Так, у період з 1993 до 2011 рр. її частка в робочій силі в десяти найбільших світових монополіях виросла з 36 до 62,5 %;

скорочення робочих місць, створюваних ТНК, поєднується зі зростанням їх дохідності. Широке розповсюдження отримала практика розпродажу провідними ТНК світу частини підрозділів, що безпосередньо забезпечують процес виробництва. Ці функції передаються незалежним виробникам. Водночас ТНК зберігає контроль над усім процесом створення та просування на ринки кінцевого продукту, розподілом доданої вартості між усіма учасниками процесу виробництва. Сам процес підбору учасників ГЛДВ підпорядковується завданню мінімізації витрат за умов забезпечення необхідної якості продукту;

швидкий розвиток і поширення сучасних технологій зумовлює прискорену *сегментацію робочої сили на кваліфіковану та некваліфіковану складові.* Відмінність у рівнях оплати праці, соціального захисту породжує новий конфлікт, який посилює соціальну розшарованість як між країнами (високорозвинені/що розвиваються), так і в їх межах.

Суперечності між економічною самодостатністю розвинених країн і збереженням залежності економік країн, що розвиваються

Суперечності між економічною самодостатністю розвинених країн і збереженням залежності економік країн, що розвиваються сформовані після краху світової колоніальної системи. Це стало результатом провалу економічних реформ у країнах, що отримали незалежність, і намагання колишніх метрополій перебудувати свою економіку з урахуванням економічних реалій, що кардинально змінилися. Об'єктивний процес пошуку шляхів зростання ефективності відбувався за рахунок скорочення витрат виробництва. Цей процес прискорювався під впливом різного роду алармістських рухів, що акцентували увагу на загрозах, які породжує безмежне нарощування використання природних багатств Землі. Такі виклики стимулювали прискорене впровадження в розвинених країнах ресурсощадних технологій. До того ж підвищення вартості нафти країнами Перської затоки на початку 80-х р. ХХ ст. у відповідь на підтримку країнами Заходу агресивної політики Ізраїлю, примусили останні шукати

шляхи скорочення ризиків, що породжуються залежністю від зовнішніх поставок сировини та матеріалів. З протилежного боку, країни, що розвиваються, лишаються у фінансовій та технологічній залежності від промислово-розвинених країн. Варто також зазначити, що ця залежність в результаті успішного економічного розвитку може навіть посилюватися. Адже створення орієнтованих на експорт виробництв прив'язує НІК до ринків збуту розвинених країн.

6.4. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Чому суперечності вважаються джерелом розвитку?
2. Прослідкуйте стадії розвитку суперечностей між матеріальною та духовною складовими діяльності людини в ході еволюції форм господарювання.
3. Назвіть сутнісну складову формування глобальних економічних суперечностей.
4. Перелічіть та стисло охарактеризуйте загальні суперечності глобальної економіки.
5. Назвіть основні соціальні сфери та покажіть, як в їх межах проявляються глобальні суперечності.
6. Назвіть і прокоментуйте основні економічні передумови формування глобальних суперечностей.
7. Перелічіть та стисло охарактеризуйте зв'язок між основними глобальними економічними суперечностями.
8. У чому полягає антагонізм між глобальними монополіями та національними державами?
9. Яким чином на розвиток глобалізації впливають суперечності у функціонуванні ринків?
10. Охарактеризуйте глобальні суперечності у функціонуванні капіталу та фінансової сфери.
11. Що є передумовою формування суперечностей у сфері глобального виробництва та як вони проявляються?
12. Розкрийте особливості суперечностей у сфері інноваційного розвитку та покажіть чому їх розв'язання в сучасних умовах набуває особливої актуальності.

13. У чому полягають особливості глобальних суперечностей у сфері трудових відносин?

14. Чому розвинені країни на відміну від країн, що розвиваються, орієнтуються на політику забезпечення економічної самодостатності?

Питання для дискусії

1. Чи можуть, а якщо так, то яким чином можуть бути розв'язані на глобальному рівні загальні економічні суперечності між обмеженістю ресурсів і необмеженим зростанням потреб людини?

2. Чи можна виділити пріоритетну послідовність взаємозв'язку та ретрансляції суперечностей між основними соціальними сферами?

3. Чи є ситуація формування суперечностей між економічною самодостатністю розвинених країн і підтримкою та зростанням залежності економік, що розвиваються, результатом цілеспрямованої політики?

Тематика есе

1. Глобальні асиметрії доходів і рівня життя населення.
2. Глобальні асиметрії у виробничій сфері.
3. Глобальні кризи як інструмент подолання суперечностей.
4. Діалектика суперечностей як основа розвитку глобальної економіки.
5. Наростання регіональних суперечностей у глобальній економіці.
6. Статусні асиметрії та суперечності глобальної економіки в контексті формування постекономічної цивілізації.
7. Суперечності в привласненні та глобальному русі капіталів.
8. Форми прояву технологічної асиметрії та суперечностей у глобальній економіці.

Дайте визначення поняттям

- Глобальні суперечності – _____ .
- Дуалізація – _____ .
- Дуалізм – _____ .
- Економічна сфера – _____ .
- Закон єдності та боротьби протилежностей – _____ .
- Ідеологічна сфера – _____ .
- Політична сфера – _____ .
- Суперечності – _____ .

Які поняття характеризують подані визначення?

Взаємодія протилежних, взаємовиключних і одночасно таких, що знаходяться у внутрішній єдності сторін цілісного явища, системи, що виступає джерелом його розвитку, основа закону єдності та боротьби протилежностей – _____ .

Виділення двох рівноправних, непоєднаних і незалежних одна від іншої якостей (дух і матерія, психічне і фізіологічне, об'єкт і суб'єкт) єдиного явища – _____ .

Продукт змін у світовій економічній системі, формування якого відбиває закономірності її функціонування та має історичний характер, – _____ .

Розвиток об'єктивного світу та його пізнання здійснюється шляхом роздвоєння єдиного на взаємовиключні, протилежні моменти, сторони, тенденції, взаємовідношення яких характеризує систему як щось ціле та якісно визначене та водночас надає внутрішній імпульс зміни, перетворення на нову якість – _____ .

Система поглядів, згідно з якою буття складається з двох протилежних початків, що не зводяться один до одного, – духовного та матеріального, – _____ .

Соціальна сфера, що відповідає за світоглядне виправдання пріоритету колективного або індивідуально інтересу (пріоритет колективізму або індивідуалізму в соціальних орієнтаціях національної культури) – _____ .

Соціальна сфера, що відповідає за формування системи економічних відносин, в основі якої пріоритет окремих суб'єктів господарювання (індивід, фірма, держава) або колективних (їх об'єднання в спільні структури), – _____ .

Соціальна сфера, що відповідає за формування системи політичних інститутів, які гуртуються або на допустимості та доцільності стратифікації суспільства на соціальні групи (індивідуалізм), або на прагненні до забезпечення егалітаризму, соціальної єдності та рівності, – _____ .

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Простежте стадії розвитку загальних суперечностей, обумовлених дуалізмом економічного способу господарювання в процесі його

еволюції від натурального до постеконічного. Яке місце в цьому процесі посідає глобалізація?

2. Простежте розгортання загальних суперечностей, що породжується дуалізмом економічного способу господарювання, у сферах ідеології, політики, економіки.

3. Простежте розгортання загальних суперечностей між приватною власністю на засоби виробництва та суспільною значущістю результатів її використання через специфічні ідеологічні та політичні суперечності в такі глобальні економічні суперечності, як:

дисбаланс ринки капіталів (гіпертрофований розвиток)/ринки товарів і послуг;

домінування фінансового (інфраструктурного, обслуговувального) сектору над реальним, виробничим;

переваги спекулятивних операцій перед вкладеннями в сферу виробництва;

скорочення робочих місць за умов зростання дохідності ТНК;

зростання курсу акцій на фоні збитковості емітента;

пріоритет фундаментальних/прикладних досліджень.

4. Які з наведених глобальних суперечностей можна віднести до загальних, ідеологічних, політичних, економічних:

1) альтерглобалізм у країнах Ядра/Периферії; 2) альтернативні погляди на глобалізацію неолібералізм/мультикультуралізм; 3) альтернативи у фінансовій сфері; 4) антагонізм у трудових відносинах; 5) антагонізм глобальні монополії/національна держава; 6) глобалізація/глокалізація; 7) глобальні соціальні суперечності; 8) суспільний характер виробництва/приватний характер привласнення; 9) обмеженість ресурсів/необмежене зростання потреб; 10) просторові суперечності – гіперглобалізація Ядра/слабка на Периферії (Африка, ЛА, БВ); 11) суперечності в сфері виробництва; 12) суперечності у функціонуванні капіталу; 13) суперечності у функціонуванні ринків; 14) протистояння двох ідеологічних систем лібералізм/комунізм; 15) протистояння інтересів окремих глобальних корпорацій та глобальної економіки в цілому; 16) протистояння інтересів окремих країн і глобальної економіки в цілому; 17) протистояння культур Ідеаціональна/Чуттєва, Сорому/Провини; 18) протистояння світоглядних систем Захід/Схід, постмодернізм/традиціоналізм; 19) протистояння політико-економічних систем капіталізм/соціалізм; 20) протистояння ринкова/планова (регульована) моделей економіки;

21) протистояння країни Ядра/Периферії; 22) суперечності інноваційного розвитку; 23) ринкове/державне регулювання економіки; 24) стихійність, глобалізація/цілеспрямованість, регіоналізація та держава; 25) мета/засоби економічної діяльності; 26) приватна власність на засоби виробництва/суспільна значущість результатів її використання; 27) економічна самодостатність розвинених країн/залежність економік, що розвиваються?

Заповніть відповідні графи табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Глобальні суперечності

Основа групування суперечностей	Суперечності
<i>Загальні</i>	
<i>Ідеологічні</i>	
<i>Політичні</i>	
<i>Економічні</i>	

5. Які зі вказаних суперечностей можна віднести до сфери функціонування ринків, капіталу, фінансів, виробництва, інноваційного розвитку, трудових відносин:

1) акцент на використання капіталу у фінансовій сфері за рахунок сфери виробництва товарів і послуг; 2) асиметрія глобальне виробництво/глобальне споживання; 3) віртуалізація фінансових операцій, їх відрив від потреб реального сектору економіки; 4) висока частка неторгуємих товарів; 5) глобалізація/регіоналізація; 6) глобалізація контролю за виробничими процесами ТНК, країни Ядра/переміщення самого виробництва в зону відповідальності малого та середнього бізнесу, Протопериферія; 7) дисбаланс ринки капіталів (гіпертрофований розвиток)/ринки товарів і послуг; 8) диспропорції в накопиченні капіталу глобальні ТНК/малий бізнес; 9) домінування фінансового (інфраструктурного, обслуговувального) сектору над реальним, виробничим; 10) використання подвійних стандартів, регулювання/дерегулювання ринків відносно слабкіших партнерів; 11) концентрація та монополізація прав на технології/поширення продуктів їх застосування; 12) відрив вартості акцій від вартості активів підприємства; 13) переміщення робочих місць у країни, що розвиваються, з нижчою оплатою праці; 14) переваги спекулятивних операцій перед вкладеннями

в сферу виробництва; 15) пріоритет короткострокових вкладень перед довгостроковими; 16) продуценти технологій/їх ретранслятори; 17) продуценти технологій/одержувачі доходу; 18) виробництво з мети перетворюється на один із засобів; 19) суперечності в структурі капітальних ресурсів; 20) суперечності між глобальним капіталом і світовим ринком робочої сили; 21) зростання частки іноземної робочої сили за концентрації прибутку у ТНК; 22) зростання курсу акцій на тлі збитковості емітенту; 23) сегментація кваліфікована/некваліфікована робоча сила; 24) скорочення робочих місць за зростання прибутковості ТНК; 25) зосередження фінансових потоків на країнах Ядра світ-системи; 26) країни, що вийшли на шлях неоіндустріального, постеконічного розвитку/ країни прискореної індустріалізації (Протопериферія)/ слаборозвинені держави; 27) країни, що знаходяться на вершині технологічної піраміди/країни Периферії; 28) істотні відмінності частки у ВВП товарів, залучених до міжнародної торгівлі; 29) пріоритет фундаментальних/прикладних досліджень.

Заповніть відповідні графи табл. 6.2

Таблиця 6.2

Глобальні суперечності

Основа систематизації суперечностей	Суперечності
<i>Функціонування ринків</i>	
<i>Функціонування капіталу</i>	
<i>Фінансова сфера</i>	
<i>Виробництво</i>	
<i>Інноваційний розвиток</i>	
<i>Трудові відносини</i>	

Діагностичні завдання

1. Простежте взаємозв'язок і обумовленість суперечностями в інших соціальних сферах таких специфічних економічних суперечностей:

асиметрія глобальне виробництво/глобальне споживання;

глобалізація контролю за виробничими процесами ТНК, країни Ядра/переміщення самого виробництва в зону відповідальності малого та середнього бізнесу, Протопериферія;

диспропорції в накопиченні капіталу глобальні ТНК/малий бізнес;
відрив вартості акцій від вартості активів підприємства;
пріоритет короткострокових вкладень перед довгостроковими;
суперечності в структурі капітальних ресурсів;
розподіл між країнами акцентів на фундаментальні/прикладні дослідження;

зростання частки іноземної робочої сили за концентрації прибутку ТНК.

2. На прикладі США та Пакистану простежте відмінності в передумовах і наслідках прояву глобальних суперечностей у сфері ідеології, політики й економіки.

Евристичні завдання

1. Використовуючи свої знання про сутність суперечностей, стадії їх розвитку, дуалізм економічного способу господарювання як передумови прояву глобальних суперечностей, простежте еволюцію їх розгортання від таких загальних глобальних проблем капіталістичної економіки, як обмеженість ресурсів/необмежене зростання потреб, мета/засоби економічної діяльності, ринкове/державне регулювання економічної діяльності до глобальних специфічних економічних суперечностей.

Запишіть свою відповідь у вигляді послідовного ланцюжка й обґрунтуйте взаємозв'язок між його елементами.

2. Простежте відмінності між локальними передумовами виникнення глобальних суперечностей в США, Японії, Китаї, Саудівській Аравії, Сомалі, їх проявом і наслідками.

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Закон єдності та боротьби протилежностей стверджує, що розвиток об'єктивного світу та його пізнання здійснюється шляхом роздвоєння єдиного на взаємовиключні, протилежні моменти, сторони, тенденції, взаємовідношення яких характеризує систему як щось ціле й якісно визначене та водночас надає внутрішній імпульс зміні, перетворенню на нову якість.

2. У кінцевому підсумку глобальні суперечності можна звести до суперечностей частина/ціле, коли інтереси окремого економічного суб'єкта протиставлені інтересам людства в цілому.

3. До основних глобальних суперечностей у політичній сфері можна віднести протистояння культур Ідеаціональна/Чуттєва, Сорому/Провини, світоглядних систем Захід/Схід, постмодернізм/традиціоналізм, ідеологічних систем лібералізм/комунізм, поглядів на глобалізацію неолібералізм/мультикультуралізм, альтерглобалізм у країнах Ядра/Периферії.

4. Загальні суперечності між обмеженістю економічних ресурсів і безмежністю людських бажань і потреб виступають вихідною передумовою формування глобальних економічних суперечностей.

Навчальна гра "Глобальні економічні суперечності"

Мета гри – закріплення студентами знань про основні глобальні економічні суперечності.

У процесі підготовки до гри група ділиться на дві команди. Перша задає глобальну економічну суперечність. Завдання другої – пояснити її зміст і наповнення шляхом визначення явищної, сутнісної та дійсної її складових. Перша команда визначає правильність і повноту відповіді суперника. У випадку необхідності доповнює її. Після цього команди міняються місцями.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. До якої стадії еволюції суперечностей глобального економічного розвитку можна віднести ситуацію виробництва в домашньому господарстві продуктів для обміну:

- а) тотожність, що містить несуттєві відмінності;
- б) виникнення в тотожності істотних відмінностей;
- в) перетворення істотних відмінностей на протилежності;
- г) взаємозаперечення протилежностей перетворюється на суперечність;
- д) зняття суперечності через формування нового стану системи?

2. До якої стадії еволюції суперечностей глобального економічного розвитку можна віднести ситуацію створення розподіленої мануфактури:

- а) тотожність, що містить несуттєві відмінності;
- б) виникнення в тотожності істотних відмінностей;
- в) перетворення істотних відмінностей на протилежності;

г) взаємозаперечення протилежностей перетворюється на суперечність;

д) зняття суперечності через формування нового стану системи?

3. До якої стадії еволюції суперечностей глобального економічного розвитку можна віднести перехід до мотивації самоактуалізацією:

а) тотожність, що містить несуттєві відмінності;

б) виникнення в тотожності істотних відмінностей;

в) перетворення істотних відмінностей на протилежності;

г) взаємозаперечення протилежностей перетворюється на суперечність;

д) зняття суперечності через формування нового стану системи?

4. Яка з загальних суперечностей глобального капіталізму слугує основою асиметрії глобальне виробництво/споживання:

а) мета/засоби економічної діяльності;

б) приватна власність на засоби виробництва/суспільна значущість результатів її використання;

в) суспільний характер виробництва/приватний характер привласнення;

г) обмеженість ресурсів/необмежене зростання потреб;

д) ринкове/державне регулювання економіки?

5. Яка зі вказаних суперечностей в ідеологічній сфері слугує основою протистояння політичних систем:

а) протистояння культур Ідеаціональна/Чуттєва, Сорому/Провини;

б) протистояння світоглядних систем Захід/Схід, постмодернізм/традиціоналізм;

в) протистояння ідеологічних систем лібералізм/комунізм;

г) альтернативні погляди на глобалізацію неолібералізм/мультікультуралізм;

д) альтерглобалізм у країнах Ядра/Периферії?

6. На якій із суперечностей акцентують увагу представники світ-системного аналізу:

а) стихійність, глобалізація/цілеспрямованість, регіоналізація та держава;

б) країни Ядра/Периферії:

в) капіталізм/соціалізм;

г) інтереси окремих країн/глобальної економіки в цілому;

д) інтереси глобальних корпорацій/глобальної економіки в цілому?

7. Яка із суперечностей акцентує увагу на дифузії політико-економічних систем:

- а) інтереси окремих країн/глобальної економіки в цілому;
- б) інтереси глобальних корпорацій/глобальної економіки в цілому;
- в) глобальні соціальні суперечності;
- г) глобалізація/глокалізація;
- д) гіперглобалізація Ядра/слабка на Периферії (Африка ЛА, БС)?

8. До глобальних економічних суперечностей відносять:

- а) антагонізм глобальні монополії/національна держава;
- б) ринкове/державне регулювання процесів господарювання;
- в) протистояння ринкова/планова (регульована) моделі економіки;
- г) суперечності в функціонуванні ринків;
- д) суперечності в функціонуванні капіталу.

9. До глобальних економічних суперечностей відносять:

- а) суперечності в функціонуванні капіталу;
- б) суперечності в фінансовій сфері;
- в) суперечності в сфері виробництва;
- г) суперечності інноваційного розвитку;
- д) суперечності приватна власність на засоби виробництва/суспільна значущість результатів її використання.

10. До глобальних економічних суперечностей відносять:

- а) суперечності у відносинах праці;
- б) економічну самодостатність розвинених країн/залежність країн, що розвиваються;
- в) протистояння ринкова/планова (регульована) моделі економіки;
- г) протистояння мета/засоби економічної діяльності;
- д) суперечності в сфері виробництва.

11. Антагонізм глобальні монополії, ТНК/національна держава включає такі тези:

- а) монополія держави на застосування сили/економічна монополія ТНК;
- б) скорочення можливостей національних держав впливати на діяльність ТНК/мінімізація участі ТНК у формуванні бюджету;
- в) глобальна експансія ТНК перетворюється на реальну загрозу економічному суверенітету країн, що розвиваються;
- г) дисбаланс між гіпертрофованим розвитком ринків капіталів і відставанням у розвитку міжнародних ринків товарів і послуг;
- д) приватні інтереси отримують пріоритетне значення в процесі визначення перспектив розвитку всього людства.

Розділ 7. Парадоксальна природа глобальних трансформацій

Питання для опрацювання

- 7.1. Сутність парадоксу.
- 7.2. Семантичні підстави "парадоксів" глобалізації.
- 7.3. Логічні діалектичні засади глобальних парадоксів.
- 7.4. Логічні тріалектичні парадокси глобалізації.
- 7.5. Практична частина.

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про сутність парадоксу та парадоксальну природу глобальної економіки;

умінь і навичок з диференціації парадоксів глобальної економіки, визначення об'єктивних витоків, природи та наслідків виникнення парадоксів трансформації глобального господарства;

компетентностей у виявленні механізмів та інструментів формування та проявлення в процесі господарювання парадоксів глобальної економічної взаємодії.

Ключові слова: гетерогенні логічні парадокси; логічні діалектичні парадокси; логічні тріалектичні парадокси; логічні парадокси; мікро-, макро-парадокс; парадокс; парадокс глобальної стратифікації; парадокс глокалізації; парадокс дисоціації; парадокс зв'язку економічної стабільності, курсу валют і руху капіталів; парадокс підтримки антиглобалізму верхівкою сучасної глобальної капіталістичної світ-системи; парадокс системного стягування; парадокс сучасного глобального регулювання за Д. Родриком; парадоксальність; парадокси глобалізації; семантичні парадокси; тріалектика.

Література: основна: [3; 6], додаткова: [30; 40; 41; 44–47; 66].

7.1. Сутність парадоксу

Інтенсифікація взаємодії між суб'єктами глобальної економіки приводить до все більш складного переплетення їх інтересів, зростання взаємозалежності та взаємозумовленості їх економічної політики. Цим самим вона невпинно породжує глобальні суперечності. Водночас все

складніше простежувати взаємозв'язок між окремими подіями та їх віддаленими *неумисними наслідками*. Цілком закономірним результатом цих процесів стає масове розповсюдження явищ, в яких неможливо простежити безпосередній зв'язок між очевидними наслідками глобалізації та чинниками, що призвели до їх появи. Значне розповсюдження таких явищ примушує дослідників говорити про *парадоксальну природу глобалізації*.

Терміни "парадоксальний", "парадокс" все частіше використовуються, коли мова йде про різні аспекти глобалізації. Тому виникає необхідність звернення до більш уважного вивчення природи виникнення та змісту парадоксів, породжуваних глобалізацією.

Найкоротше визначення сутності того, про що ми будемо говорити в цьому розділі, *парадокси глобалізації – прояв неявних суперечностей* економічної глобалізації.

Уже на початку 90-х рр. ХХ ст. дослідники звернули увагу на те, що серед результатів глобалізації можна виділити значну кількість ефектів, природу виникнення яких важко визначити на основі побутового економічного знання, поверхневого аналізу їх чинників. Вчені звертаються до дослідження парадоксів глобалізації. Серед праць, що привернули увагу широкого кола читачів до проблеми формування глобальних парадоксів, варто назвати:

"Глобальний парадокс" Дж. Нейсбіта (чим вище рівень глобалізації, тим сильніші найслабкіші її учасники)⁹;

*"Епоху парадоксу" Ч. Хенді*¹⁰;

*"Інформаційну епоху" М. Кастельса*¹¹;

*"Парадокси глобалізації – виклики та пошук відповіді" М. Іванова*¹²;

*"Парадокс глобалізації" Д. Родрика*¹³.

Робота Дж. Нейсбіта поклала початок дослідженню глобальних парадоксів. Вчений звертає увагу на те, що основні тенденції розвитку глобальної економіки мають суперечливий, різноспрямований характер. Витоки парадоксу економічної глобалізації, на думку вченого, полягають

---

⁹ Naisbitt J. (1994) Global paradox: the bigger the world economy the more powerful its smallest players / J. Naisbitt. – N.Y. : William Morrow & Co., 1994, – 304 p.

¹⁰ Handy Ch. (1994) The Age of Paradox / Ch. Handy. – Boston : Harvard Business School Press. – 230 p.

¹¹ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ИД ВШЭ, 2000. – 608 с.

¹² Иванов Н. Парадоксы глобализации – вызовы и поиски ответа / Н. Иванов // Клуб ученых Глобальный мир. Доклады 2000 - 2001 гг. – М. : "Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК", 2002. – С. 232 – 256.

¹³ Родрик Д. Парадокс глобализации: демократия и будущее мировой экономики / Д. Родрик. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. – 576 с.

у тому, що вона по-різному впливає на економічні процеси, території, населення різних країн. Хоч її результати поширюються на всю планету, однак наслідки глобалізації безпосередньо залежать від місця країни, регіону, галузі в міжнародному розподілі праці. У результаті у межах глобальної економіки зберігається та посилюється диференціація країн за рівнем розвитку, мірою інтеграції в глобальне господарство, конкурентним потенціалом, участю в розподілі вигод, створенні та вирішенні проблем, породжуваних економічним зростанням. Більше того, парадоксальною виглядає ситуація, коли, за умов планетарного характеру, глобалізація економіки породжує зростаючу кількість держав і регіонів, що виявляються виключеними з цього процесу. Зростання взаємозалежності країн і регіонів світу поєднується з посиленням геоекономічного суперництва. Розширення можливостей вибору суб'єктів-партнерів приводить до зростання нестабільності, ситуативності економічних об'єднань. Конкурентна боротьба в умовах глобалізації зумовлює скорочення варіантів інтеграції в світову економіку до альтернативи – динамічний розвиток або маргіналізація. Водночас вчений робить висновок, що глобалізація економіки створює умови для посилення ролі малих і слабких її учасників. На думку Дж. Нейсбіта, протидія інтеграції та дезінтеграції в умовах глобалізації здатне привести до кардинального (до 1 000) розширення кількості незалежних держав.

Ч. Хенді звертає увагу на перетворення в системі суспільних відносин, що відбуваються під впливом глобалізації. Ускладнення системи взаємозв'язків і взаємозалежностей спричиняє падіння ефективності великих ієрархічних структур. Перевагу в умовах глобалізації отримують малі економічні суб'єкти, здатні будувати взаємодію на принципах кооперації та взаємодовіри.

М. Кастельс дає відповідь на питання, яким саме буде устрій організацій, що приходять на заміну ієрархічним структурам. В умовах зростання ролі інформації провідного значення набувають мережеві структури. Глобалізація, посилення економічної єдності світу породжує парадокс зростання різноманіття економічних моделей, на формування специфіки яких впливають особливості культури й інституційної структури конкретної країни, регіону світу. Вчений підкреслює посилення суперечностей між світовою елітою та іншими соціальними групами.

М. Іванов акцентує увагу на посиленні глобальної невизначеності, яку створюють породжувані глобалізацією парадокси. У кінцевому підсумку, на думку вченого, їх можна звести до посилення суперечливих

тенденцій інтеграція/дезінтеграція, глобалізація/локалізація, уніфікація/різноманіття.

Д. Родрик досліджує суперечності між економічною та політичною складовими глобалізації. Цей парадокс глобалізації постає у вигляді своєрідної трилеми, в якій виявляється неможливим одночасне поєднання глобалізації, демократії та національної держави. Для успіху будь-яких з двох компонентів необхідно обмежити третю складову. До більш детального її розгляду ми повернемося в підрозділі 7.4.

Щоб більш ретельно розібратися у витоках і сутності глобальних парадоксів, звернемося до визначення самого поняття "парадокс".

Парадокс (від д.-грец. παράδοξος – неочікуваний, дивний, від д.-грец. παραδοκέω – здаюся) – суперечності між вихідними посиленнями та висновками, отриманими на основі формально логічно правильно побудованих міркувань.

Під парадоксом у буденному житті розуміють висловлювання, яке:
розходиться із загальноприйнятою думкою;
сприймається як несподіване;
здається нелогічним (часто лише за поверхневого розуміння).

Парадоксальність – несподіванка, незвичність, оригінальність, суперечуваність собі, початковим посиленням, загальноприйнятому, традиційному погляду або здоровому глузду за змістом і/або за формою.

Сутність парадоксу – випадок використання логіки як інструменту пізнання, що призводить до теоретичних суперечностей або суперечностей між висновками, що виходять з теорії, логіки розмірковувань і реальністю.

Ми маємо справу з ситуаціями, коли:

логічно обґрунтований висновок вступає в суперечність з вихідним твердженням;

отримуємо несподіваний висновок, наслідок;

у реальності існує ситуація, що не має логічного пояснення.

Сприйняття певної ситуації як парадоксальної є свідомством неповноти знань, неповної адекватності теорії, методологічного апарату.

Можна виділити цілу низку причин виникнення ситуацій, які сприймаються як парадоксальні:

неповнота знань, що враховуються в процесі розгляду проблеми, що сприймається як парадоксальна ("Невидима рука ринку ніколи не діє без невидимого кулака");

логічні помилки в побудові суджень;
недосконалість наукових методів;
недостатня точність використовуваних інструментів;
неадекватність теоретичних конструкцій;
багатогранність, різноманіття та мінливість світу, що оточує людину;
вплив поточного, мінливого контексту, в якому ми сприймаємо ситуацію, на наше підсумкове судження, його контекстуальна зумовленість.

Виявлення парадоксу стимулює глибше осмислення, вдосконалення теорії, перегляд раніше прийнятих вихідних постулатів, формування нових теоретичних концепцій.

Виділяють ендогенні й екзогенні витоки виникнення парадоксів.

Розглянемо *ендогенні витоки виникнення парадоксів*. Їх джерело міститься в самому висловлюванні. У свою чергу, їх розподіляють на семантичні, логічні та гетерогенні.

Витоки виникнення *семантичних парадоксів* полягають у неповноті, неточності, помилковості тлумачення понять, на яких будуються логічно вивірені міркування. Прикладами можуть слугувати відомі ще з давніх часів парадокси "Брехун", "Наполеон".

У першому випадку, ми маємо справу з висловлюванням, сформульованим ще в античні часи. Діоген Лаертський приписує його Евбуліді Мілетському¹⁴. Аристотель детально обговорює цей парадокс. Отже: "Я сказав неправду". Спробуйте оцінити, чи можна довіряти цьому висловлюванню.

Другий парадокс формулюється таким чином: "Кожна людина може померти. Кожна людина може померти лише один раз. Чи є людиною Наполеон?". Наполеон не може померти. Це вступає в суперечність з першим твердженням. Ускладнення пов'язане з ігноруванням у повсякденному спілкуванні відмінних смислових зв'язків, а відповідно, з можливістю виникнення парадоксів, у витоків яких відмінне трактування певних понять. Проблема вирішується через доповнення й уточнення першого твердження.

Виникнення *логічних парадоксів* пов'язане з порушеннями в самій логіці міркувань. У результаті ми отримуємо щось на кшталт дитячої забавки "Летіли два крокодили, один зелений, а другий – в Африку".

---

¹⁴ Диоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Д. Лаертский. – М. : Мысль, 1986. – С. 125.

У свою чергу, *гетерогенні парадокси* стають результатом поєднання у рамках одного міркування, побудованого за формальними законами логіки, несумісних категорій. У підсумку ми отримуємо висновок, який містить суперечності, що взаємно виключають одна одну. Прикладом може слугувати парадокс "Цирульник". Він дійшов до нас з часів середньовіччя. Побудоване це парадоксальне висловлювання таким чином: "Цирульник голить усіх тих і лише тих мешканців поселення, які не голяться самостійно. Чи повинен він голити самого себе?". Проблема у тому, що у випадку, коли цирульник голить себе сам, він порушує умову своєї праці. Він **не може голити тих, хто голиться сам**. Водночас, відмовляючись від цього, він створює підстави, що зобов'язують його це робити. Він голить **усіх**, хто сам не голиться. Отже, запитання "Хто голить цирульника?" не може мати певної відповіді. Витоки парадоксальності криються у *суперечливому поєднанні вимоги вичерпної повноти ("всіх тих...") та вибіркової ("лише тих ...")*. Проте одночасне виконання цих вимог неможливе. Цирульник опиняється в ситуації зіткнення суперечливих вимог – необхідності голити себе та заборони це робити.

Ми підійшли до *гетерологічних витоків парадоксів*. Вони полягають у суперечливому поєднанні в одному висловлюванні, фразі, слові, в кінцевому підсумку – понятті як носієві певного смислу, двох смислових означень – **"глобального" ("потенційного")** та **"локального" ("актуального")**. Так, у випадку з парадоксом "Цирульник" термін "голить" водночас означає узагальнювальну (*глобальну*) характеристику професійної діяльності Цирульника (Цирульник зараз спить, дивиться телевізор, готує собі сніданок, але як спеціаліст він завжди залишається тим, хто голить клієнтів) і конкретну (*локальну*) справу, якою Цирульник займається в певний проміжок часу (Цирульник зараз голить клієнта). Практично кожне слово, термін може сприйматися нашою свідомістю у відмінних значеннях. Одне і те ж слово може бути засобом позначення певного об'єкта та інструментом його опису, характеристики. Ця неоднозначність є природною характеристикою людського мислення.

Навіть у математиці, "найбільш точної з усіх наук", вчені мають справу з цією проблемою. Дослідник природи парадоксальності та парадоксів Д. Дубницький зазначає: "Найвища добротність математичної точності сьогодні полягає не в тому, щоб наслідувати загальноозначу, "

єдину та безумовну логіку, семантику або теорію великих кількостей – таких не існує, а в тому, щоб спеціально та кожного разу наново попереджати, якій саме формальній логіці (семантиці, теорії великих кількостей) з числа вже відомих або створюваних наново збирається слідувати автор у даному конкретному випадку, водночас виразно усвідомлюючи, що будь-яка з них свідомо неповна та що деякі об'єкти та поняття з числа найважливіших (скажімо, натуральні числа) взагалі не відповідають жодній несуперечливий формалізації"¹⁵.

Проблема в тому (і це властивість розумової діяльності людини, механізму нашого мислення), що в нашій свідомості смислові значення, які ми надаємо певним подіям, явищам, ситуації в цілому, формуються під впливом контексту, в якому ми їх сприймаємо. *Конкретне (локальне)* неминуче сприймається нами в рамках *контексту ситуації (глобального)*; перше й друге постійно перетинаються. Їх підсумкова комбінація, що впливає на формування нашої думки, здатна змінюватися подібно до гри світла на водневій поверхні. Звичайний анекдот може слугувати найкращим прикладом можливостей миттєвої зміни контексту, в якому сприймається ситуація. Емоційний сплеск, ним породжуваний, лише підкреслює парадоксальність неочікуваного результату. Отже, залежно від контексту ситуації, підсвідомо або навіть свідомо ми обираємо саме те значення, яке відповідає йому в найбільшій мірі. У випадку з парадоксальною ситуацією Цирульника неможливо зробити однозначний вибір: Цирульник голить **усіх** тих (*глобальне*) і **лише** тих (*локальне*), хто не голиться сам.

Варто нагадати, що саме наголос, акцент на конкретику або на контекст вирізняють два суперечних способи мислення (*західний versus східний*) та життєдіяльності (*Герой versus Мудрець*). Але як перший, так і другий варіанти не здатні виключити формування парадоксальних ситуацій амбівалентності судження. Адже *конкретика*, "актуальний" смисл *завжди знаходиться в рамках певного контексту*, можливість зміни якого слугує основою "потенційного" смислу. Саме можливість зробити остаточний вибір на користь певного смислу відрізняє непарадоксальне судження від парадоксального.

У випадку з екзогенними витоками виникнення парадоксів їх джерело міститься в ситуації, яку описує висловлювання.

---

¹⁵ Дубницький Д. О парадоксах / Д. Дубницький. – СПб. : Алетейя, 2013. – С. 13.

Виділяють дві групи логічних екзогенних парадоксів, джерело яких міститься в самій ситуації:

діалектичні, вони передбачають наявність суперечності в самому явищі, яке відбиває парадокс. Виникнення цієї суперечності саме характеризує процес розвитку системи;

тріалектичні, що припускають існування третього компонента, своєрідного каталізатора, що забезпечує або посилення, активізацію взаємодії двох інших, або їх гальмування. У випадку з глобальною економікою *таким каталізатором виступають соціальні відносини між суб'єктами взаємодії*, специфіка організації яких стає чинником, що породжує різноманітні ефекти, які сприймаються як парадоксальні.

7.2. Семантичні підстави "парадоксів" глобалізації

За одним і тим же поняттям у різних країнах, моделях економіки, культурах можуть приховуватися істотно відмінні явища. Їх некритичне використання здатне породжувати помилки парадоксальності. Так, коли мова йде про сучасний міжнародний бізнес, у центрі уваги опиняються транснаціональні корпорації. Саме вони виступають ключовим гравцем на міжнародних ринках. Поряд з ними діють сотні тисяч невеликих акціонерних підприємств. Що поєднує такі відмінні за масштабами діяльності структури? Форма власності, яка передбачає участь у капіталі підприємства великої кількості незалежних суб'єктів. Уже на цьому рівні закладаються підстави для формування тих явищ, що отримують визнання як парадокси глобалізації. Адже у тому вигляді, в якому ця форма організації бізнесу постає перед очима пересічного спостерігача, *проявляє себе* відмінність в уявленнях про *явища*, які розуміють під загальноприйнятою назвою корпорація у різних національних культурах. Так, американська корпорація за своєю універсальною, загальноживаною назвою нічим не відрізняється від корпорації європейської або азійської. Відповідно, критерії оцінювання їх діяльності залишаються єдиними, переважно зорієнтованими на критерії, характерні для тих корпорацій, що домінують у сучасному світі. Якщо такими є корпорації англосаксонських країн, перш за все США, то загальні уявлення про корпорацію задаються виходячи з особливостей їх устрою та діяльності. Однак у відмінних культурах вони суттєво відрізняються.

Ми звертаємося до *сутнісного рівня аналізу*. Саме на цьому рівні ми помічаємо, що за *єдиним загальноживаним терміном "корпорація"* криються суттєві відмінності між трьома регіональними типами організаційних структур ведення бізнесу, які домінують у сучасній глобальній економіці. *Американська корпорація* є насамперед об'єднанням капіталів. Домінування біржі в якості основного їх джерела – акціонерів-аутсайдерів, що пов'язані з діяльністю корпорації лише через цінні папери, якими вони володіють (а отже, й очікуваними прибутками на них), лібералізація трудових відносин приводять до того, що вищій менеджмент виявляється зорієнтованим на максимізацію результатів поточної діяльності. *Європейська корпорація* – об'єднання акціонерів, що поєднують свої капітали та тим самим добровільно відмовляються від частини власних прав на користь корпорації виходячи з раціонального розрахунку на максимізацію вигод від об'єднання зусиль і ресурсів, спільного їх використання. До управління залучаються акціонери, вищий менеджмент, персонал, банк – постійний партнер. До того ж конкуренція на ринках зовсім не виключає взаємної координації зусиль. Діяльність такої корпорації отримує яскраво виражений соціалізований характер. *Азійський тип корпорації* ґрунтується на перенесенні у сферу бізнесу патріархальних традицій. Корпорація сприймається як велика сім'я, відносини між членами якої будуються на основі міцних неформалізованих довгострокових відносин взаємовідповідальності. Відповідно, фіксується чіткий розподіл між відносинами реципрокності (взаємообмін, взаємопідтримка в межах мережевої структури, яку створюють усі економічні суб'єкти, які включені в діяльність корпорації; МИ) та звичайними ринковими відносинами із зовнішнім світом (ВОНИ).

Витоки цих відмінностей ми знаходимо в особливостях національних культур, представники яких сформували відповідні моделі. Адже саме ці особливості породжують специфічні системи мотивації господарської діяльності. Проблема у тому, що вони існують у свідомості носіїв у неявному вигляді, з великими складнощами піддаються верифікації. Вони залишаються мовчазним знанням, що проявляє себе лише у випадках зіткнення з наслідками впливу відмінних мотивацій, характерних для представників інших культур. У результаті вони, як правило, ігноруються дослідниками процесів глобалізації.

Матеріали, отримані в ході глобальних досліджень національних культур господарювання, дозволяють досить ретельно прослідкувати

витоки виникнення відмінностей моделей господарювання, які спричиняють формування багатьох явищ глобалізації, що сприймаються як глобальні парадокси (табл. 7.1)¹⁶.

Таблиця 7.1

Прояв цивілізаційних особливостей в сім'ї, школі, на виробництві

Альтернативні соціальні орієнтації	
1	2
<p>МАЛА ДИСТАНЦІЯ ВЛАДИ</p> <p>СІМ'Я:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у дітей виховується власний характер; • відносини з батьками будуються на основі рівності. <p>ШКОЛА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у навчанні центральна фігура – учень; • навчання – об'єктивний процес пізнання. <p>РОБОТА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ієрархія – тимчасова рольова нерівність, потрібна для зручності управління; • з підлеглими прийнято консультуватися; • ідеальний бос – грамотний та талановитий демократ 	<p>ВИСОКА ДИСТАНЦІЯ ВЛАДИ</p> <p>СІМ'Я:</p> <ul style="list-style-type: none"> • діти повинні слухатися батьків; • шанобливе відношення до батьків (покоря). <p>ШКОЛА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у навчанні центральна фігура – вчитель; • навчання – сприйняття мудрості вчителя (гуру). <p>РОБОТА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ієрархія – природна нерівність, що існує постійно; • підлеглим указують, що треба робити; • ідеальний бос – великодушний та доброзичливий автократ
<p>МАСКУЛІННІСТЬ</p> <p>СІМ'Я:</p> <ul style="list-style-type: none"> • акцент на досягненнях; • змагальність; • вирішення конфліктів силовими методами. <p>ШКОЛА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • орієнтація на кращого; • мета – академічні успіхи; • погане навчання, відрахування – катастрофа. <p>РОБОТА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • наполегливість, самовпевненість вітаються; • цінується вміння себе подати; • акцент ставиться на кар'єрі; • рішучість у вчинках вітається 	<p>ФЕМІННІСТЬ</p> <p>СІМ'Я:</p> <ul style="list-style-type: none"> • акцент на стосунках; • солідарність; • вирішення конфліктів через компроміс та переговори. <p>ШКОЛА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • орієнтація на середнього; • мета – соціальна адаптація; • результати навчання не дуже важливі. <p>РОБОТА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • над наполегливістю, агресивністю насміхаються; • цінується скромність у самооцінці; • акцент ставиться на якість життя; • зваженість у вчинках вітається

¹⁶ Мясоєдов С. Основы кросскультурного менеджмента / С. Мясоєдов. – М.: Дело, 2003. – С. 121, 128–129, 134, 139.

1	2
<p style="text-align: center;">СЛАБКЕ ЗАПОБІГАННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ</p> <p>СІМ'Я:</p> <ul style="list-style-type: none"> • незвичне – цікаве; • розслабленість, добродушність, низькі стреси; • демонстрація емоцій та агресивності недопустимі. <p>ШКОЛА:</p> <p>учням комфортно в умовах:</p> <ul style="list-style-type: none"> • неструктурованих програм; • нечітко вставлених цілей; • недеталізованих завдань; • роботи без розкладу; • коли вчитель може сказати "не знаю". <p>РОБОТА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • нелюбов до правил (усних і письмових); • нелюбов до стандартів і формальностей 	<p style="text-align: center;">СИЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ</p> <p>СІМ'Я:</p> <ul style="list-style-type: none"> • незвичне, інше – загрозливе; • високі стресовість, рівень неспокою, тривоги; • демонстрація емоцій та агресивності нормальні. <p>ШКОЛА:</p> <p>учням комфортно в умовах:</p> <ul style="list-style-type: none"> • структурованих програм; • чітких цілей; • деталізованих завдань; • чіткого розкладу; • коли вчитель "знає все". <p>РОБОТА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • емоційна потреба в правилах, письмових і усних; • якомога більше формалізації та стандартів
<p style="text-align: center;">ІНДИВІДУАЛІЗМ</p> <p>СІМ'Я:</p> <ul style="list-style-type: none"> • виховання в дусі "Я"; • повага до особистої думки; • обов'язки відносно себе; • відповідні інтереси; • самоактуалізація; • почуття провини. <p>ШКОЛА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • постійне навчання; • учать, як вчитися. <p>РОБОТА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • етичні стандарти та закони універсальні для всіх; • "інші" – ресурси; • мета вище особистих відносин; • відносини "бос – співробітник" базуються на раціональній основі 	<p style="text-align: center;">КОЛЕКТИВІЗМ</p> <p>СІМ'Я:</p> <ul style="list-style-type: none"> • виховання в дусі "МИ"; • думка сім'ї вище особистої; • обов'язки відносно сім'ї; • гармонія інтересів; • повага до колективної позиції; • почуття сорому за поступки. <p>ШКОЛА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • вчитись треба в молодості; • вчать, як щось робити. <p>РОБОТА:</p> <ul style="list-style-type: none"> • подвійний стандарт – "ми" та "вони", "істина конкретна"; • "інші" – не наша турбота; • відносини вищі за мету; • відносини "бос – співробітник" засновані на принципах моралі

Табл. 7.1 демонструє суперечності у моделях поведінки суб'єктів господарювання в сімейній сфері, освіті, організації виробничого процесу, зумовлені особливостями соціальних орієнтацій ціннісних систем національних культур, досліджуваних Г. Хофстедом. У табл. 7.2 подані

змістовні відмінності між моделями корпоративних культур, запропонованих Ф. Тромпенаарсом.

Таблиця 7.2

Характеристика основних типів корпоративної культури за Ф. Тромпенаарсом¹⁷

Критерії	Сім'я	Ейфелева вежа	Самонавідна ракета	Інкубатор
1	2	3	4	5
Відносини між співробітниками	Дифузні ("розсіяні") відносини до органічного цілого, до якого належить кожний співробітник	Конкретна роль у системі регламентованих відносин	Конкретні завдання в кібернетичній системі, спрямовані на досягнення спільних цілей	Дифузні ("розсіяні"), спонтанні відносини, що витікають із спільного творчого проекту
Відношення до влади	Статус "приписується" "батькові", який вважається могутнім	Статус "приписується" вищим ролям, що могутні та віддалені від рядового співробітника	Статус досягається членами колективу, які працюють над проектом, приносять найбільший внесок у його реалізацію	Статус досягається індивідами, чия праця є прикладом творчості та прогресу
Способи мислення та навчання	Інтуїтивний, холистичний, латентний, спрямований на виправлення помилок	Логічний, аналітичний, вертикальний та раціонально-ефективний	Сконцентрований на вирішенні завдань, професійний, практичний, міждисциплінарний	Орієнтований на процес, креативний, імпровізований, заснований на натхненні
Відношення до людей	Члени сім'ї	Людські ресурси	Спеціалісти й експерти	Колеги у творчому процесі
Шляхи змін	Курс змінює "батько"	Міняють правила та порядки	Міняють завдання в міру зміни мети	Імпровізація та настроювання на одну "хвилю"
Шляхи мотивації та нагородження	Задоволення від того, що тебе люблять і поважають. "Менеджмент згідно з засобами"	Просування на більш високу посаду, більш важливу роль. "Менеджмент згідно з посадовою інструкцією"	Оплата за якість роботи та кількість виконаних завдань. "Менеджмент згідно з цілями"	Участь у процесі створення нових реалій. "Менеджмент силою ентузіазму"

¹⁷Тромпенаарс Ф. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хэмпден-Тернер. – Мн. : Попури, 2004. – С. 366.

1	2	3	4	5
Критика та подолання конфліктів	"Підстав іншу щоку – пощади чужі обличчя"	Сутність критики – звинувачення в нераціональності, якщо не передбачено порядку вирішення конфлікту шляхом арбітражу	Критика суто конструктивна та відноситься до вирішуваних завдань; надалі слідує визнання помилок та найскоріше їх виправлення	Критика повинна поліпшувати творчі ідеї, але не заперечувати їх

Відмінності природно-ресурсного потенціалу господарської діяльності, цінностей, мотивації, національних культур породжують різні моделі організації господарської діяльності людини. У їх рамках, навіть в умовах зростання відкритості національних економік, зберігаються специфічні риси. Вони можуть ігноруватися або сприйматися як парадоксальна реакція на глобалізацію.

Ще однією важливою семантичною передумовою сприйняття певних ситуацій сучасної міжнародної взаємодії у якості глобальних парадоксів може бути нестача знань про іноземні продукти, компанії, методи та стандарти ведення бізнесу, стандарти бухгалтерського обліку, звітності, державного регулювання.

В умовах жорсткої конкуренції на глобальних ринках модель корпорації, що домінує, диктує свої умови взаємодії, задає свої критерії успішності й орієнтири розвитку. Домінування англосаксонського типу корпорації зумовлює домінування у якості орієнтири неоліберальної глобалізації. Звідси витікає формування логічних діалектичних глобальних парадоксів.

7.3. Логічні діалектичні засади глобальних парадоксів

Логічні діалектичні передумови виникнення ситуацій, що сприймаються як парадоксальні наслідки глобалізації, породжуються ускладненням у процесі її розгортання взаємозв'язків та взаємозалежностей між явищами господарського життя. Перш за все варто прослідкувати еволюцію парадоксу суперечності між основними умовами глобальної економічної взаємодії:

епоха "Золотого стандарту" – свобода міжнародної торгівлі вимагала фіксації курсів валют. Саме завдяки фіксації курсів валют (абсолютного

обмеження можливості коливання курсів валют одна відносно іншої) вдавалося забезпечити вільну торгівлю між країнами, які були здатні гарантувати паралельний обіг товарних, золотих грошей і грошей, що емітувалися в паперовій формі;

в умовах Бреттон-Вудської системи свобода міжнародної торгівлі вимагала обмеження свободи руху капіталу шляхом посилення контролю за ним з боку держави. Курси національних валют було прив'язано до долара США. Така стабільність створювала сприятливі умови для міжнародної торгівлі товарами. Проте надмірний приплив іноземної валюти в країни або її відтік міг призвести до суттєвих коливань між ринковим попитом на неї і її пропозицією на національних ринках. Це, в свою чергу, могло спровокувати зміни ринкового курсу національної валюти країни, виникнення розбіжності між ним і офіційним курсом. Для убезпечення від виникнення подібної ситуації необхідно було обмежити можливості перетікання фінансових ресурсів через національні кордони, посилити контроль над ними;

період існування Ямайської системи ознаменований лібералізацією валютних курсів. Національні регулятори вільні самостійно визначати курс національної валюти відносно інших валют. В умовах зростання відкритості світової економіки така ситуація приводить до того, що коливання курсу національної валюти перетворюються на дієвий інструмент управління попитом на товари національного виробника на зовнішніх ринках і регулювання попиту на іноземні товари на внутрішніх ринках. Зростання курсу національної валюти зумовлює падіння попиту на товари національного виробника на зовнішніх ринках і зростання – на товари іноземного виробництва на внутрішній. І навпаки, падіння курсу національної валюти створює сприятливі умови для розширення попиту на національні товари на зовнішніх ринках з одночасним падінням попиту на товари іноземного виробництва на внутрішніх ринках. Проте, коли мова йде про торгівлю між країнами, одна з яких має тверду, а інша – м'яку валюту, або коли надлишок валюти може бути спрямований на фінансові ринки або в резерв національного банку, ринкова логіка (коливання обсягів пропозиції викликає до коливання ціни валюти) не завжди спрацьовує. Відповідно, у національних урядів лишається єдиний інструмент захисту національного виробника, який може бути виведений з ринку через агресивну валютну політику іншої країни, – введення певних обмежень

на іноземну торгівлю. У свою чергу, іноземні партнери намагаються запровадити міжнародні норми, що здатні обмежити можливості їх введення. Діяльність Світової організації торгівлі (СОТ) і покликана уніфікувати правила міжнародної торгівлі в рамках ГАТТ/СОТ. Таким чином, результатом лібералізації валютних ринків стає підсилення регулювання міжнародної торгівлі.

Можна виділити кілька **основних сучасних логічних парадоксів глобалізації**:

суперечності між глобальними тенденціями уніфікації та зростанням різноманітності зумовлює формування **парадоксу стратифікації**;

суперечності між тенденціями системного стягування (глобалізація) та формуванням національних і регіональних інтеграційних систем (локалізація) зумовлює виникнення феноменів домашнього заміщення та низької мобільності нетто-потоків капіталу, **парадокс "Філдстайна – Харіока"**;

посилення протистояння інтеграція/дезінтеграція зумовлює виникнення **парадоксу дисоціації**;

чим суттєвіші переваги Заходу в здатності нав'язування своїх ідеалів суспільствам з відмінними світоглядними системами, тим сильніший супротив. А отже, це нав'язування викликає саме супротив глобалізації (**парадокс зворотної реакції на глобалізацію, або пружини**);

зростання напруги в капіталістичній світ-системі, пов'язане з початком процесу переміщення її Центру, породжує **парадокс підтримки антиглобалізму верхівкою сучасної глобальної капіталістичної світ-системи**.

Розглянемо їх більш детально.

Парадокс глобальної стратифікації. Теоретичні концепції глобалізації акцентують увагу на тому, що зростання відкритості національних економік, посилення міжнародної взаємодії створює умови для вирівнювання економічного розвитку між країнами. Однак, на практиці відбувається зворотний процес поглиблення стратифікації країн світу на Ядро, Протопериферію та Периферію світ-системи. Ключове значення відіграє накопичений економічний потенціал і місце в глобальній технологічній піраміді. Провідну роль у цих процесах відіграє **Група трьох**, ідеологічна доктрина якої виражена у Вашингтонському консенсусі. Лібералізація міжнародної торгівлі у рамках СОТ, уніфікація рекомендацій Міжнародного

валютного фонду (МВФ) і Світового банку (СБ) з проведення економічної політики у рамках Вашингтонського консенсусу призводять до ігнорування специфіки економічної ситуації в країнах, що розвиваються, та створюють штучні переваги для більш розвинених країн. У кінцевому підсумку це сприяє закріпленню їх позицій в Ядрі капіталістичної світ-системи.

Глобальна конкуренція веде не до вирівнювання країн, а до їх *стратифікації*. Адже успіх у **глобальній конкурентній** боротьбі за М. Портером у вирішальній мірі залежить від особливостей **локального економічного макросередовища**: характеру попиту на внутрішньому ринку, **розвиненості технологічно наближених галузей, рівня менеджменту, рівня конкуренції, економічної політики уряду, випадкових подій**. Країни "першого ешелону капіталізму" мають і намагаються закріпити за собою переваги сприятливого макроекономічного середовища, а звідси – переваги у глобальному конкурентному суперництві.

Парадокс системного стягування (глобалізація/локалізація) проявляється одразу в кількох варіаціях:

феномен домашнього заміщення. Міжнародна диверсифікація портфеля цінних паперів (ЦП) здатна підвищити його прибутковість, проте інвестори віддають перевагу місцевим ЦП;

парадокс "Філдстайна – Харіока" пов'язує глобалізацію та процеси, що протікають на ринках приватних заощаджень. Заощадження не спрямовуються в країни з більшою дохідністю, а залишаються у рамках національних ринків;

феномен низького рівня міжнародних нетто-потоків капіталу. Відношення сальдо транскордонних потоків капіталу до внутрішнього ВВП країн світу коливається в межах від 3 до 5 %.

Ядро сучасної капіталістичної світ-системи, перш за все країни Заходу, добилися суттєвих переваг у нав'язуванні найбільш сприятливої для них моделі устрою світової економіки. У значній мірі вона базується на твердженні про те, що запропонована модель є єдино правильною та підлягає беззастережному запозиченню. Однак саме в тих країнах, де в певний момент удавалося в найбільшій мірі нав'язати моделі господарювання, що суперечили настановам національної культури (наприклад, Іран часів правління шаха Пехлеві), відбувалися найбільш масовані антизахідні виступи, формувалися антиглобалістські рухи. **Успіхи глобалізації породжували парадокс оберненої реакції відмови від її досягнень.**

І навпаки, там, де економічні реформи проводилися на основі опори на національні традиції (Японія, Південна Корея), реформовані країни самі перетворювалися на провідників глобалізації.

Досить цікавим і новим трендом у глобальній економіці, що породжує **парадокс підтримки антиглобалізму верхівкою сучасної глобальної капіталістичної світ-системи**, можна вважати зростання протекціоністських настроїв серед представників її еліти. Швидке нарощування економічного потенціалу країн Протопериферії капіталістичної світ-системи (перш за все Китай, НІК ПСА), посилення конкурентної боротьби між країнами Ядра зумовили початок перегляду ставлення представників країна Ядра світ-системи до проектів посилення економічної інтеграції. Спочатку кілька країн ЄС виступили проти підписання угоди про Трансатлантичне торговельне й інвестиційне партнерство (між ЄС і США, ТАТІП). У свою чергу, президент США Д. Трамп поставив під сумнів долю угоди про Транстихоокеанське партнерство (ТТП) – велетенську зону вільної торгівлі, яка повинна була охопити країни, що виходять на узбережжя Тихого океану. Більше того, пролунала обіцянка переглянути умови дії НАФТА.

Мікро-макро парадокс відбиває суперечливість наслідків надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, з боку міжнародних економічних організацій. Уперше на нього звернув увагу П. Мослі¹⁸. Результати дослідження ефективності використання міжнародної економічної допомоги констатують неоднозначність її наслідків на мікро- та макро-економічному рівнях. На мікроекономічному рівні спостерігається переважно позитивний вплив зовнішньої допомоги на досягнення поставлених цілей. Водночас на макроекономічному рівні ряд досліджень зафіксував "неістотні" наслідки у статистичному вимірі: спостерігаються як позитивні, так і негативні ефекти. П. Бауер і лауреат Нобелівської премії з економіки 2015 р. П. Дитон звертаються до пояснення витоків формування зазначеного парадоксу¹⁹. Серед причин: похибки у статистичних даних; різноплановість впливу економічної допомоги на публічний сектор; можливий негативний вплив донорської допомоги на приватний сектор; її нерозподіл на користь провідних політиків і чиновників, які утримують

¹⁸ Mosley Aid-effectiveness: Micro-Macro Paradox / P. Mosley // IDS Bulletin. – 1986. – Vol. 17, Issue 2. – P. 22–27.

¹⁹ Bauer P. Equality, the Third World, and Economic Delusion / P. Bauer. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1981. – P. 86–156.; Deaton A. The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality / A. Deaton. – Princeton : Princeton University Press, 2015. – 360 p.

владу; підриєв фінансової взаємозалежності платників податків і держави, яка перестає бути зацікавленою у наданні адекватних суспільних благ. В умовах економічної глобалізації навіть такий аспект міжнародної взаємодії, як надання допомоги країнам, що розвиваються, вимагає більш прискіпливої уваги до всього спектру наслідків, що нею можуть породжуватися.

7.4. Логічні тріалектичні парадокси глобалізації

Зосереджуючись на глобальних суперечностях, що в процесі своєї взаємодії водночас, в межах парадоксальної логіки, заперечують і взаємодоповнюють одне інше, діалектика акцентує увагу на явищному аспекті соціального буття. У центр уваги потрапляють ці протилежності. Процес їх розгортання та зняття має механістичний вигляд. Однак, коли мова йде про соціальне буття людини, взаємодія протилежностей набуває духовного забарвлення, яке виявляється поза увагою діалектичного підходу.

Витоки тріалектики ми знаходимо в християнському вченні про творчу єдність у божественній Трійці духовного та світського, любові, гармонії та цілісності. Якщо діалектика концентрує увагу на розділеності складових єдиного цілого, то тріалектика, навпаки, зосереджується на тому, що цементує, об'єднує ці протилежності у єдине ціле. Саме духовне, дух, набуває значення соціального клею, що поєднує матеріальну (фізико-хімічно-біологічну) і соціальну (взаємодія індивідів) складові буття глобальної людської цивілізації.

Отже, тріалектика припускає виділення двох протилежностей, а також третього елемента, що інтегрує можливості протилежностей і виражає потенціал їх взаємодії. Цей елемент слугує каталізатором взаємодії, визначає можливості та стимулює взаємодію протилежностей між собою, зумовлює формування динамічного потенціалу суперечностей в системі.

Коли мова йде про соціально-економічні системи та глобальну економіку зокрема, таким елементом, вплив якого в мейнстрімі економічної теорії зазвичай ігнорується, є *соціальні відносини*. Вони є полем безперервної та всеосяжної суспільної взаємодії. У ньому за видимою, явищною грою інтересів економічних агентів, що вступають у безпосередній контакт, на сутнісному рівні стоїть певна соціальна структура (локальна,

регіональна, національна, глобальна). Вона формує середовище взаємодії, задає мотиви, напрями, форми дії.

До основних логічних тріалектичних парадоксів глобалізації можна віднести:

парадокс неможливості поєднання стабільності валютного курсу, стійкості економічної ситуації в країні та вільного руху капіталів;

парадокси глокалізації;

парадокс сучасного глобального регулювання.

Детальний аналіз цих парадоксів допоможе якнайглибше зрозуміти їх сутність.

Парадокс зв'язку економічної стабільності, курсу валют і руху капіталів

Неможливо одночасно забезпечити:

стабільність валютного курсу;

вільне транскордонне переміщення капіталів;

стабільність економічної ситуації в країні.

Переливання капіталів як реакція на коливання на світових ринках, за своїми масштабами набагато перевищує масштаби національних ринків капіталів. Це призводить до змін у національній економіці. Усунути негативні наслідки можна лише шляхом регулювання курсу валюти або потоків капіталу.

Парадокс глокалізації

Глобалізація одночасно веде до:

поглиблення диференціації між Ядром і Периферією капіталістичної світ-системи;

активізації взаємодії між Ядром і Периферією;

появи в Ядрі елементів Периферії (наприклад утворення в країнах Ядра світ-системи співтовариств, що об'єднують мігрантів з країн, що розвиваються, формування ефектів етнічної економіки) та, навпаки, на Периферії світ-системи – елементів, які можна віднести до її Ядра (структур ГВС, ГЛДВ);

посилення взаємозалежності Ядра та Периферії. Ядро світ-системи залежить від постачання сировини, дешевої робочої сили, комплексувальних, ринків збуту. Периферія відчуває гостру потребу в капіталі,

нових технологіях, ринках збуту товарів і комплектувальних власного виробництва.

Трилема глобального регулювання (два з трьох)

Особливий інтерес серед широкого кола спеціалістів, які досліджують проблеми глобалізації викликав запропонований Д. Родриком парадокс **трилеми глобального регулювання** (рис. 7.1)²⁰.

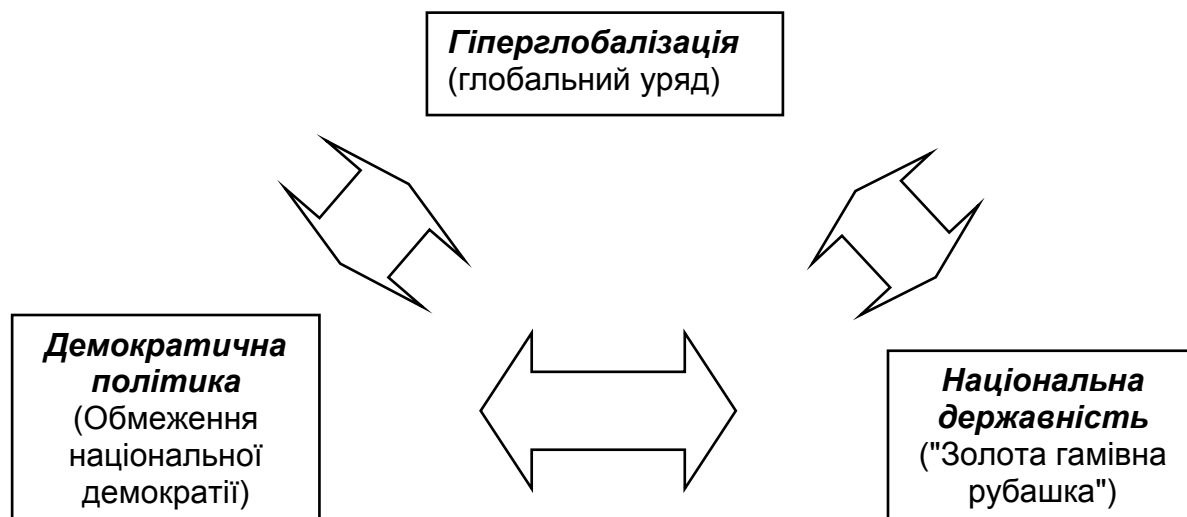

Рис. 7.1. Трилема глобального регулювання за Д. Родриком

Вчений розглядає обмеження, що накладаються в результаті поєднання економічної та політичної складових глобалізації:

глобалізація демократії передбачає обмеження національного суверенітету;

розвиток національної демократії передбачає обмеження глобалізації;

поглиблення глобалізації за умов збереження національної держави можливе лише у випадку обмеження демократії.

Парадокс сучасного глобального регулювання полягає у тому, що неможливо одночасно забезпечити гіперглобалізацію, демократію та національне самовизначення.

За умов збереження ключової ролі національної держави можна обмежити демократію за умов збереження відкритості економіки або

²⁰ Родрик Д. Парадокс глобалізації: демократія і майбутнє світової економіки / Д. Родрик. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. – 576 с.

забезпечити відкритість економіки за обмеження демократії. За умов відмови від національного суверенітету можна забезпечити поєднання відкритості та демократії.

Глобальні парадокси й основна суперечність глобалізації

Зрештою, на рівні окремих сфер господарювання, в протистоянні національна держава/глобальна світ-система ми повертаємося до суперечності частина/ціле, індивід/суспільство.

7.5. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Назвіть і стисло прокоментуйте зміст досліджень, що першими привернули увагу до парадоксів глобалізації.
2. У чому полягають витоки сприйняття певної ситуації як парадоксальної?
3. Охарактеризуйте відмінності між семантичними та логічними парадоксами.
4. Наведіть приклади та поясніть діалектичну природу логічних парадоксів глобалізації.
5. Яким чином розгалуження якісного та сутнісного рівнів аналізу допомагає виділити та зрозуміти культурні джерела виникнення семантичних парадоксів глобалізації?
6. Наведіть приклади впливу альтернативних варіантів ціннісних орієнтацій на поведінку економічних суб'єктів у сім'ї, школі на робочому місці.
7. Прослідкуйте еволюцію прояву глобального парадоксу суперечності умов глобальної економічної взаємодії.
8. Назвіть основні сучасні логічні парадокси глобалізації.
9. Охарактеризуйте тріалектичні парадокси глобалізації.

Питання для дискусії

1. Чи можна вважати, що глобальний парадокс ігнорування культурних особливостей корпоративних структур заважає формуванню адекватного уявлення про оптимальну структуру українських корпорацій?

2. Парадокс відмови країн Ядра світ-системи від крос-океанських інтеграційних проектів лібералізації торгівлі – тимчасовий тренд чи свідчення переходу до іншої моделі глобалізації?

Тематика есе

1. Витоки парадоксальності глобального розвитку.
2. Геополітика хаосу: зростання некерованості глобальної економіки на фоні вдосконалення інструментів управління (за М. Делягіним, Е. Кочетовим, І. Рамоне).
3. Інтенсифікація глобальної економічної взаємодії та посилення диференціації суб'єктів глобалізаційного процесу.
4. Парадоксальна природа взаємовідношення демократії та розвитку (за Д. Родриком).
5. Парадоксальність еволюції взаємодії держави та бізнесу в процесі глобалізації.
6. Фінанси та парадокси глобальної економіки.

Дайте визначення поняттям

- Гетерогенні логічні парадокси – _____ .
- Логічні діалектичні парадокси – _____ .
- Логічні парадокси – _____ .
- Логічні тріалектичні парадокси – _____ .
- Мікро-макро парадокс – _____ .
- Парадокс – _____ .
- Парадокс глобальної стратифікації – _____ .
- Парадокс глокалізації – _____ .
- Парадокс дисоціації – _____ .
- Парадокс зв'язку економічної стабільності курсу валют і руху капіталів – _____ .
- Парадокс системного стягування – _____ .
- Парадокс сучасного глобального регулювання за Д. Родриком – _____ .
-
- Парадоксальність – _____ .
- Парадокси глобалізації – _____ .
- Семантичні парадокси – _____ .
- Тріалектика – _____ .

Які поняття характеризують подані визначення?

Метод аналізу, що припускає виділення двох протилежностей, а також третього елементу, що інтегрує їх якості та можливості, виражає потенціал їх взаємодії, – _____ .

Несподіванка, незвичність, оригінальність, суперечність собі, початковим посилкам, загальноприйнятому, традиційному погляду або здоровому глузду за змістом і/або за формою – _____ .

Парадокс економічної глобалізації пов'язаний з тим, що вона одночасно веде до: поглиблення диференціації між Ядром і Периферією світ-системи; активізації взаємодії між Ядром і Периферією; появи в Ядрі елементів Периферії (наприклад, міграційні співтовариства) та на Периферії – Ядра (структур ГВС); посилення взаємозалежності Ядра та Периферії, – _____ .

Парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з неможливістю одночасного поєднання стабільності валютного курсу, вільного транскордонного переміщення капіталів і стійкості економіки країни, – _____ .

Парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що на практиці відбувається зворотний процес, стратифікація країн світу на Ядро, Протопериферію та периферію світ-системи, – _____ .

Парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що неможливо одночасно забезпечити гіперглобалізацію, демократію та національне самовизначення, – _____ .

Парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що тенденції інтеграції та дезінтеграції ведуть до гетерогенізації глобальної економіки та її підсистем (ІО) за географічним розташуванням, масштабами, моделями економіки, рівнями економічного розвитку, мірою демократизації життя, – _____ .

Парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з формуванням ефектів домашнього заміщення, переваги розміщення заощаджень на внутрішніх ринках, низького рівня міжнародних нетто-потоків капіталу, – _____ .

Парадокс економічної глобалізації, що відбиває суперечливість наслідків надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, з боку міжнародних економічних організацій, – _____ .

Парадокси, джерело походження яких знаходиться в акценті на неповноті, неточності, помилковості тлумачення понять, на яких будуються логічно вивірені міркування, – _____ .

Парадокси, джерело формування яких знаходиться в акценті на самій логіці міркувань, результатом якої стає виведення, що містить суперечності, яке призводить до висновків, що взаємно виключаються, –

Парадокси, джерело формування яких знаходиться в наявній суперечності, що відбиває процес розвитку системи і складає їх основу, –

Парадокси, джерело формування яких знаходиться в поєднанні у рамках одного міркування, побудованого за формальними законами логіки несумісних категорій, –

Парадокси, джерело формування яких знаходиться у включенні в аналіз третього компонента, своєрідного каталізатора, що забезпечує посилення, активізацію взаємодії двох інших або її гальмування, –

Прояв неявних суперечностей економічної глобалізації –

Суперечності між початковими посиленнями та виведеннями, отриманими на основі формально логічно правильно побудованих міркувань, –

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Які глобальні парадокси за їх ендогенними й екзогенними витокami можуть бути породженими особливостями національних культур господарювання, моделей економічного устрою?

2. Поясніть сутність і специфіку парадоксів "Золотого стандарту", Бреттон-Вудської і Ямайської систем.

3. Поясніть сутність, причини виникнення та механізм дії парадоксу неможливості поєднання стабільності валютного курсу, стабільності економічної ситуації в країні та вільного руху капіталів.

Діагностичні завдання

1. На прикладі систем "Золотого стандарту" (свобода міжнародної торгівлі вимагає фіксації курсів валют), Бреттон-Вудської системи (свобода міжнародної торгівлі вимагає обмеження свободи руху капіталу через контроль за ним з боку держави), Ямайської системи (лібералізація валютних курсів супроводжується уніфікацією правил міжнародної торгівлі

в рамках ГАТТ/СОТ) покажіть, як неповнота знань, теорій, методологічного апарату, породжених глобалізацією, формує хибне уявлення про парадоксальну природу МЕВ.

2. У чому, на вашу думку, полягають витoki формування мікро-макроекономічного парадоксу?

Евристичні завдання

1. У чому причини формування парадоксу глобального регулювання, яким чином він може вплинути на вибір зовнішньоекономічної політики України?

2. Наведіть приклади та поясніть механізм дії парадоксу глокалізації.

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Глобалізація, посилення економічної єдності світу, за твердженням М. Кастельса, породжує парадокс зростання різноманіття економічних моделей, на формування специфіки яких впливають особливості культури й інституційної структури конкретної країни, регіону світу.

2. Серед причин виникнення ситуацій, що сприймаються як парадоксальні, – неповнота знань, логічні помилки в побудові суджень, недосконалість методів, недостатня точність інструментів досліджень, неадекватність теоретичних конструкцій.

3. Діалектичні парадокси передбачають існування компонента, що забезпечує посилення або гальмування взаємодії інших складових соціальної взаємодії. У випадку з глобальною економікою таким каталізатором виступають соціальні відносини.

4. В умовах "Золотого стандарту" свобода міжнародної торгівлі вимагала обмеження свободи руху капіталу шляхом посилення контролю за ним з боку держави.

Навчальна гра "Визначення витоків глобальних парадоксів"

Мета гри – формування навичок розрізнення явищного, сутнісного та дійсного в ситуаціях, які сприймаються як парадоксальний результат глобалізації. Група ділиться на дві команди, кожна з яких по черзі пропонує певний глобальний семантичний або логічний парадокс. Команда, що відповідає, надає своє пояснення причин його виникнення. Перша команда погоджується або ні, коментує, доповнює, надає власне пояснення. Далі команди міняються ролями.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. До авторів досліджень глобальних парадоксів можна віднести:

- а) Дж. Нейсбіта;
- б) О. Білоруса;
- в) Ч. Хенди;
- г) М. Іванова;
- д) Д. Родрика.

2. Обґрунтуванням якої з причин формування глобальних парадоксів слугує висловлювання: "Невидима рука ринку ніколи не діє без невидимого кулака":

- а) неповноти знань;
- б) логічних помилок в побудові суджень;
- в) недосконалості наукових методів;
- г) недостатньої точності використовуваних інструментів;
- д) неадекватності теоретичних конструкцій?

3. До якої групи можна віднести глобальні парадокси, пов'язані з включенням в аналіз компоненту – каталізатора:

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;
- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

4. До якої групи можна віднести парадокс "Брехун":

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;
- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

5. До якої групи можна віднести глобальні парадокси, пов'язані з помилковістю побудови самого міркування:

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;
- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

6. До якої групи можна віднести глобальні парадокси, пов'язані з наявністю суперечності, що становить основу парадоксу:

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;
- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

7. До якої групи можна віднести глобальні парадокси, пов'язані з помилковістю тлумачення понять, на яких будуються міркування:

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;
- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

8. До якої групи можна віднести глобальні парадокси, пов'язані з поєднанням у міркуванні різнопорядкових категорій:

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;
- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

9. Посилення суперечності уніфікація/різноманітність відбиває:

- а) парадокс стратифікації;
- б) парадокс домашнього заміщення;
- в) парадокс низької мобільності нетто-капіталу;
- г) парадокс Філдстайна – Харіока;
- д) парадокс дисоціації.

10. Посилення суперечності глобалізація/дезінтеграція відбиває:

- а) парадокс стратифікації;
- б) парадокс домашнього заміщення;
- в) парадокс низької мобільності нетто-капіталу;
- г) парадокс Філдстайна – Харіока;
- д) парадокс дисоціації.

11. До якої групи можна віднести парадокс, описаний Д. Родриком:

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;

- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

12. До якої групи можна віднести парадокс Філдстайна – Харіока:

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;
- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

13. До якої групи можна віднести парадокс глокалізації:

- а) семантичні;
- б) логічні;
- в) логічні гетерогенні;
- г) логічні діалектичні;
- д) логічні тріалектичні?

14. Міжнародна диверсифікація портфеля ЦП здатна підвищити прибуток, однак інвестори віддають перевагу місцевим ЦП, – фіксує парадокс:

- а) стратифікації;
- б) домашнього заміщення;
- в) Філдстайна – Харіока;
- г) зв'язку економічної стабільності, курсу валют і руху капіталів;
- д) глокалізації.

15. Неможливо одночасно забезпечити гіперглобалізацію, демократію та національне самовизначення, – стверджує парадокс:

- а) стратифікації;
- б) домашнього заміщення;
- в) Філдстайна – Харіока;
- г) зв'язку економічної стабільності курсу валют і руху капіталів;
- д) Д. Родрика.

16. Поєднання диференціації світ-системи з активізацією взаємодії, взаємозалежності та взаємопроникнення її елементів фіксує парадокс:

- а) дисоціації;
- б) низької мобільності нетто-потоків капіталу;
- в) суперечності між основними умовами глобальної взаємодії;
- г) глокалізації;
- д) Д. Родрика.

Розділ 8. Альтерглобалізм та його форми

Питання для опрацювання

- 8.1. Передумови виникнення альтерглобалізму.
- 8.2. Сутність і течії альтерглобалізму.
- 8.3. Альтерглобалізм й антиглобалізм.
- 8.4. Значення альтерглобалізму для розвитку глобалізації.
- 8.5. Практична частина.

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про сутність, складові, передумови розвитку альтерглобалізму;
умінь і навичок аналізу витоків, особливостей, програм окремих напрямів альтерглобалізму;

компетентностей у виявленні рушійних сил впливу альтерглобалізму на міжнародні економічні відносини в цілому та діяльність конкретних суб'єктів господарювання зокрема.

Ключові слова: альтерглобалізм, антиглобалізм, всесвітній соціальний форум, глобальна дія, радикальні екологи, хакивіст.

Література: основна: [2; 3; 6], додаткова: [18; 21; 27; 28; 35; 41; 44; 45].

8.1. Передумови виникнення альтерглобалізму

Європейсько-американська ліберальна модель глобалізації, що отримала поширення з 80-х рр. ХХ ст., окрім позитивних результатів, породила безліч проблем практично в усіх сферах соціальної взаємодії. Отримала підтвердження виправданість заклопотаності членів Римського клубу глобалізацією проблем охорони довкілля, посилення соціальної нерівності та соціальної несправедливості, охорони праці, захисту культур корінних народів і прав людини.

У значній мірі прискорений розвиток глобальних проблем, що постають перед людством у результаті активного втручання в природне середовище господарювання, зумовлений абсолютним домінуванням корпоративної моделі глобалізації.

Фактично уряди країн "Золотого мільярда", МВФ, ВБ, СОТ виявилися виразниками та захисниками інтересів найбільших глобальних корпорацій, що відстоюють ідею глобалізації як формування глобального

ринку, на якому вони забезпечили собі монопольне домінування. Водночас цьому національні уряди країн, що розвиваються, втрачають реальні важелі управління та захисту національних інтересів.

До найбільш значущих негативних наслідків глобалізації можна віднести:

зростаючий розрив у доходах, рівні споживання, здоров'я, освіти в країнах Ядра та Периферії світ-системи;

погіршення становища робітників з низькою кваліфікацією;

домінування глобальної поп-культури, пригнічення творчості, "стандартизація умів";

споживацьке та хижацьке ставлення до природи, спроба "ігнорування" екологічних проблем, виведення "брудних виробництв" у країни "третього світу";

закріплення за країнами Периферії ролі сировинних додатків Ядра світ-системи;

прискорене формування глобальних дисбалансів.

Кризи в господарській сфері з давніх часів супроводжували історію людства. Вони завжди слугували сигналом недосконалості системи, стимулом до її перетворення. Особливої гостроти кризові явища набувають за умов домінування економічного способу господарювання. Однак лише наприкінці ХХ ст. вони отримують глобальний розмах як за географічним охопленням, так і за сферами економіки, що до них залучаються, за практично перманентним характером протікання, врешті-решт, за своїми наслідками. Формування альтерглобалістського руху стає одним з наслідків їх активізації, перетворюється на інструмент пошуку нової моделі глобального господарювання.

Варто пригадати події, що передували становленню альтерглобалізму як дієвого інструменту реагування на негативні наслідки просування неоліберальної моделі глобалізації.

У другій половині 90-х рр., рух індіанців штату Чьяпос (Мексика) проти руйнівної політики глобальних ТНК був підтриманий цілою низкою представників інтелектуальної еліти світу. Серед них можна назвати Г. Маркеса, О. Стоуна, редактора "Монд дипломатик" І. Рамоне, депутати Європарламенту.

У червні 1998 р. було створено **Асоціацію громадян за оподаткування фінансових операцій** (АТТАК-Франція). Головні вимоги, що висували її засновники, – встановлення "**Податку Тобіна**" (відрахування 0,1 % від міжнародних фінансових операцій на боротьбу з бідністю

в країнах третього світу), а також погашення боргів країн, що розвиваються.

Альтерглобалізм зароджується як реакція на негативні наслідки неоліберальної моделі корпоративної глобалізації. На початковому етапі свого становлення він має яскраво виражену антиглобалістську спрямованість. Роком народження альтерглобалізму як масового явища сучасного міжнародного життя визнано 1999 р. Саме тоді, під час саміту СОТ у Сієтлі, відбулися перші потужні та скоординовані виступи прибічників критичних поглядів на глобалізацію.

Можна виділити кілька етапних подій, що відзначили становлення альтерглобалізму:

червень 1999 р., Кельн, перша маніфестація антиглобалістів;

грудень 1999 р., Сієтл, масові виступи під час саміту СОТ;

2000 р., створена інформаційна мережа антиглобалістів IndyMedia;

2001 р., Генуя, 200 000 антиглобалістів намагалися зірвати зустріч лідерів "Великої вісімки", більше трьохсот осіб отримало поранення;

січень 2001 р., **Всесвітній соціальний форум** (ВСФ) у Порту-Алегрі, прийняли участь більше одинадцять тисяч делегатів зі ста двадцяти двох країн світу. У подальшому зустрічі альтерглобалістів у рамках ВСФ набувають регулярного характеру, проводяться щорічно.

Зростання економічного потенціалу країн Протопериферії капіталістичної світ-системи, впевнене включення корпорацій цих країн у конкуренцію на глобальних ринках товарів, послуг, капіталів, ресурсів зумовлює перегляд ставлення до глобалізації з боку країн Ядра світ-системи.

Можна вважати, що у 2016 р. ми стали свідками зародження *нового тренду в альтерглобалістському й антиглобалістському русі*. Його провідниками, як ми вже зазначали в попередньому розділі, виступають представники еліти країн Ядра капіталістичної світ-системи. Парадокс у тому, що на *позиції супротиву глобалізації, антиглобалізму переходять представники саме тих країн, які свого часу виступали провідниками ліберальної моделі глобалізації*. Варто зазначити, що сьогодні мова йде не про зміну моделі глобалізації (альтерглобалізм), а саме про її гальмування (антиглобалізм). Показово, що лідерами у цьому процесі стали країни з англосаксонською, ліберальною, моделлю економіки. Велика Британія починає процес виходу з ЄС, а отже, й обмеження економічних зв'язків. Д. Трамп гальмує підписання ТТП, обіцяє перегляд НАФТА, посилює міграційні обмеження. Цілий ряд країн ЄС висловлюються проти укладання ТАТІП, більше того – вірогідність приходу до влади правих

сил у таких країнах, як Франція та Нідерланди, зумовлює можливість проведення нових референдумів про вихід з ЄС.

В якій мірі зазначені факти здатні стимулювати відмову від моделі неоліберальної глобалізації і якщо так, то яку її альтернативу запропонують країни Ядра ми побачимо у найближчий час.

8.2. Сутність і течії альтерглобалізму

Альтерглобалізм (альтернативна глобалізація) – ідеологія та глобальний суспільно-політичний рух, що ставить своєю метою пошук і затвердження шляхів глобалізації, альтернативних неоліберальним.

У його основі – поєднання визнання об'єктивного характеру поглиблення міжнародної взаємодії з критикою механізмів глобалізації, що на-в'язуються через глобалізацію влади капіталу, ТНК, коли частина, приватний інтерес, диктує свої умови цілому, усьому людству.

Варто акцентувати увагу на ключових особливостях альтерглобалістського руху:

- він включає некомерційні громадські організації;

- учасників об'єднує пошук альтернатив сучасній неоліберальній моделі глобалізації в різних сферах її прояву й альтернативних шляхів розвитку; ключове значення надається досягненню ідеалу глобальної демократизації.

Це новий тип суспільного руху за формами організації, цілями та тактикою соціальної дії. Його організаційним центром став Всесвітній соціальний форум.

Привертає увагу значне різноманіття учасників альтерглобалістського руху. Серед основних груп учасників варто виділити:

- організації, націлені на рішення проблем співвідношення Північ/Південь, розвинені країни/країни, що розвиваються, учасники національно-визвольних рухів у країнах БВ, ЛА, Африки, Азії;

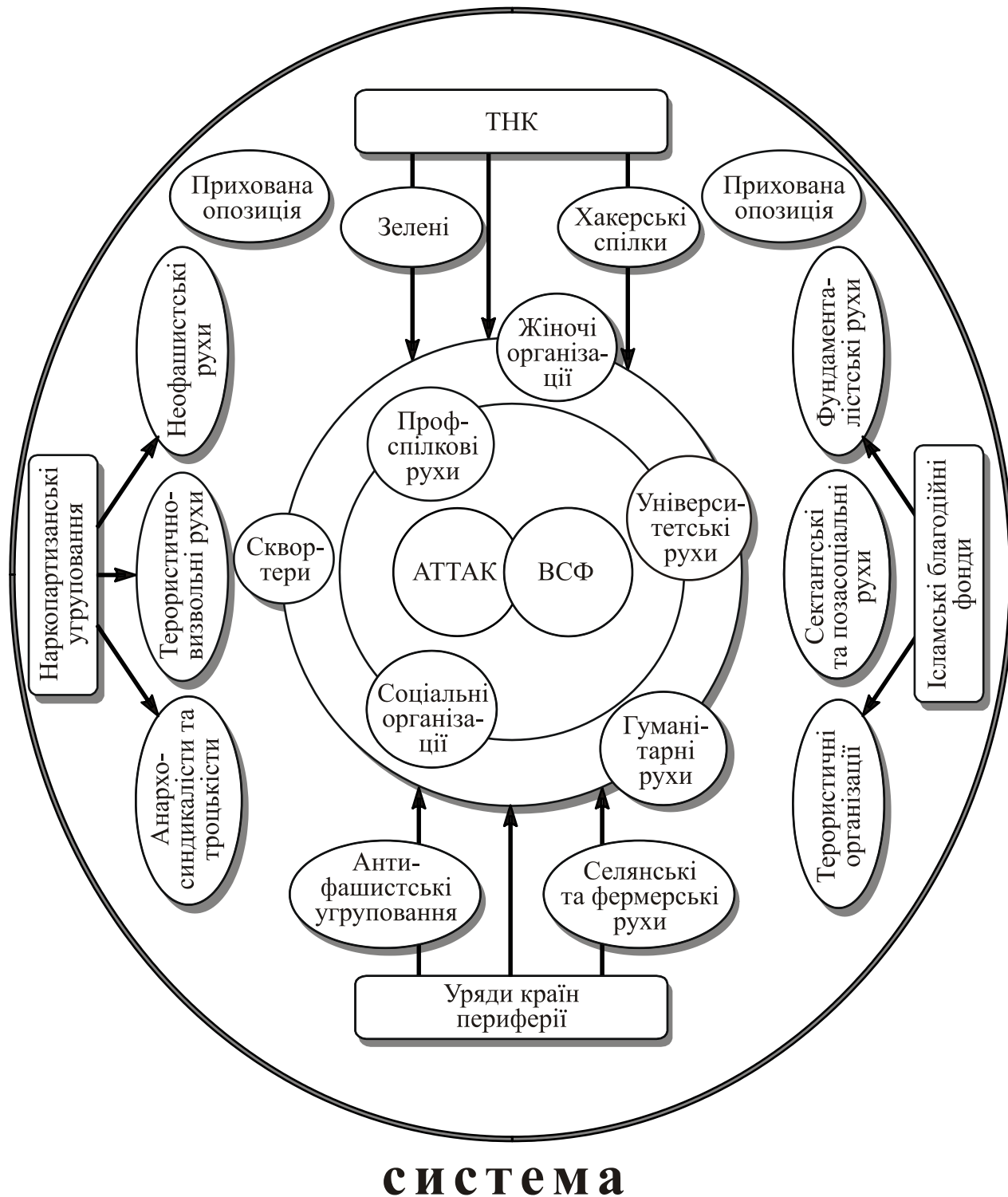
- різноманітні ідеологічні рухи (марксистичні, анархо-синдикалісти, нові ліві, антифашисти, ізоляціоністи, націоналісти), яких об'єднує критика порядку, що домінує в сучасному світі;

- соціальні рухи (профспілкові, феміністичні, безробітних, молодіжні, студентські, борців за права людини, споживачів, противників абортів, пацифістів);

- рухи релігійного, екологічного, естетичного спрямування; "чисті антиглобалісти".

Об'єднання навколо вирішення глобальних проблем такого широкого спектру громадських рухів стало можливим завдяки демократизації правил і організаційних принципів альтерглобалізму (рис. 8.1).

Глобальна

система

Рис. 8.1. Композиційне поле антиглобальних рухів²¹

²¹ Кальченко Т. Глобальна економіка / Т. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 238.

До правил альтерглобалізму відносять:

інтернаціоналізм – широке залучення на рівноправній основі представників різних країн;

інтеркласовість – наявність спільних проблем і пошук спільних шляхів їх вирішення поєднують в альтерглобалістському русі представників різних верств суспільства;

інтерідеологізм – можливі ідеологічні суперечності між учасниками відступають на другий план на фоні об'єднання навколо вирішення спільних проблем пошуку альтернативних шляхів глобального розвитку;

антигегемонія – демократизація відносин між учасниками, відмова від надання переваг окремим із них.

Організаційні принципи:

горизонтальна мережева взаємодія, відсутність ієрархічних структур;
солідарність, співпраця, відповідальність;
вільна, добровільна ефективна асоціація;
самоорганізація та самоврядування.

Завдання альтерглобалізму:

формування позитивного сприйняття та підтримки максимально широкими верствами населення ідеології альтерглобалізму;

мобілізація, підготовка, натхнення мас до активних дій;

створення альтернативної концепції будівництва світової системи, учасники якої не претендували б на монополізацію прав глобального управління, спираючись на громадську думку.

Можна виділити кілька напрямів, за якими розгортаються *основні форми діяльності альтерглобалістів:*

проведення зустрічей, обговорень, соціальних форумів, на яких учасники спільно аналізують процес глобалізації, способи опору, вносять пропозиції щодо альтернативних шляхів розвитку;

демонстрації під альтер- та антиглобалістськими гаслами під час проведення офіційних форумів найбільших міжнародних організацій, за діяних у формуванні сучасної моделі глобалізації;

акції, спрямовані проти конкретних міжнародних компаній, діяльність яких грубо порушує екологічні, морально-етичні, соціальні норми.

Серед вимог альтерглобалістів варто виділити:

списання боргів країн, які розвиваються;

запровадження демократичного контролю над фінансовими ринками та їх інститутами;

дотримання ТНК права на працю та гідну заробітну плату;
екологізація виробничих процесів;
дотримання рівності прав жінок;
заборона на примусову та дитячу працю;
посилення захисту прав етнічних меншин.

Комплексність проблем, на вирішення яких спрямована діяльність альтерглобалістів, віднаходить своє відображення в диференціації часових рамок цілей, які ставлять перед собою учасники альтерглобалістського руху.

До *короткострокових цілей* можна віднести зрив заходів міжнародних організацій, що визначають напрями й інструменти просування неоліберальної моделі глобалізації, завдання шкоди найбільш одіозним ТНК шляхом бойкоту їх товарів, пошкодження майна, хакерські атаки на відповідні системи управління.

Середньострокові цілі включають ліквідацію, реорганізацію та демократизацію відповідних міжнародних організацій, форумів, зустрічей, платформ для спілкування та формування міжнародної політики.

Довгострокові орієнтири – впровадження альтернативних варіантів ухвалення рішень, усунення розбіжностей між країнами, формування демократичної моделі глобального розвитку.

8.3. Альтерглобалізм і антиглобалізм

У межах антиглобалістського руху виділяють дві течії – **альтерглобалізм** (трансформізм) й **антиглобалізм** (антимондіалізм).

Альтерглобалізм (трансформізм) – трансформістський, реформаторський рух, націлений на формування альтернативної моделі глобалізації на основі демократизації та зміцнення суспільного самоврядування.

Ідеологічні основи альтерглобалістського руху ґрунтуються на таких тезах:

процес глобалізації має об'єктивний характер, його уникнути неможливо;

усі країни в тій або іншій мірі включені в цей процес і можуть скористатися його результатами;

проблема полягає в тому, що міра вигод окремих економічних суб'єктів від включення в глобальну економічну взаємодію дуже відрізняється; багаті отримують більше, а бідні менше;

тож виникає потреба змусити багатих ділитися результатами;

для цього необхідно сформувати альтернативну модель глобалізації.

Стисло охарактеризуємо ключові альтерглобалістські організації.

Всесвітній соціальний форум – міжнародна зустріч, що проводиться щорічно на противагу Всесвітньому економічному форуму в Давосі, об'єднує активістів багатьох соціальних рухів зі всього світу, які шукають альтернативу неоліберальній моделі глобалізації.

АТТАК – організація, створена у Франції у 1998 р. невеликою групою суспільних діячів, що об'єднувала членів редакцій газет, профспілкових лідерів і суспільних організацій, тісно пов'язаних з політичним істеблiшментом і лівими партіями Франції. На початок 2001 р. у цій країні було створено 180 місцевих комітетів АТТАК; у організації налічувалося 28 тисяч учасників. У подальшому відділення АТТАК виникли у багатьох країнах світу. Офіційна мета АТТАК – організувати міжнародний рух за демократичний контроль над фінансовими ринками та їх інститутами, створення перепон необмеженій свободі руху капіталів та спекулятивним операціям. Пропонується запровадження податку на прибутки від міжнародних фінансових операцій та санкцій проти зон відмивання грошей, запобігання приватизації пенсійних систем, забезпечення відкритості капіталовкладень у РК, юридичного регулювання фінансових і банківських операцій та анулювання зовнішнього боргу слаборозвинених країн-боржників.

"Глобальна дія" зосереджує увагу на теоретичній критиці ТНК, аналізі характеру та наслідків їх діяльності, протестній активності у містах і сільських районах (рухи фермерів у Європі та сільгоспкооперативів у Латинській Америці та Малій Азії).

Антиглобалізм, у свою чергу, об'єднує прихильників протестних дій.

Антиглобалізм (антимондіалізм) – радикальна течія в альтерглобалізмі, націлена на протидію зміцненню влади глобального капіталу, ТНК, міжнародних організацій, що його підтримують.

Варто звернути увагу на *ідеологічне підґрунтя антиглобалізму*.

Антиглобалізм постає перш за все як теорія протистояння глобальній змові. Сутність його в тому, що світовий капітал, і передусім капітал

США, за допомогою підконтрольних міжнародних організацій типу ВБ, СОТ, МВФ перебирають під свій контроль країни, що розвиваються, тим самим забезпечуючи умови для використання їх ресурсів у своїх інтересах.

Характерною рисою цієї течії є *телеологічність*. Глобалізація уявляється як процес об'єктивний. Але скористатися його результатами можуть лише багаті країни Заходу, а бідні неминуче нестимуть втрати.

Цікавими та показовими прикладами антиглобалістських організацій можуть слугувати такі:

"Black Bloc" – організація, що об'єднує прибічників анархізму. Вони виступають проти капіталізму, держави та воєн, влаштовують погроми дорогих магазинів і офісів, зіткнення з поліцією.

"The Third Position" – організація, що об'єднує прибічників українських і вкрай правих поглядів, зорієнтованих на активне використання агресивних методів протесту.

"Ya Basta" (Достатньо) – широка мережа протестних організацій антикапіталістичної спрямованості, що охоплює Центральну та Південну Америку, Італію.

"Хактивізм" – об'єднання хакерів-активістів, які діють за політичними мотивами.

Радикальні екологи – широкий спектр рухів, що виступають проти індустріального суспільства, розповсюдження споживацького менталітету, антропоцентричної культури, економічного зростання. Вважають, що уникнути екологічної катастрофи "суспільства зростаючого споживання" можна лише шляхом здійснення антиринкової революції.

8.4. Значення альтерглобалізму для розвитку глобалізації

Альтернативні напрями протестного руху мають різні цілі, завдання, методи та форми їх досягнення. Відповідно, *наслідки їх діяльності* можна розподілити на два напрями, відносно основних течій:

- значення альтерглобалізму;
- значення антиглобалізму.

Діяльність прихильників першого, альтерглобалістського напрямку сприяє зменшенню негативних наслідків неоліберальної моделі глобалізації і зростанню ролі її соціальної складової.

Критика сучасної глобалізації з боку альтерглобалізму дозволяє: своєчасно виявляти її слабкі місця, загрози, нею породжані; ставить завдання пошуку альтернативних сценаріїв глобального розвитку;

висуває проекти такого розвитку;

об'єднує сили, зацікавлені, готові та здатні шукати інші, більш адекватні шляхи глобального розвитку;

створює можливості для швидкої самоорганізації масового протестного руху, проведення спільних скоординованих акцій, спрямованих на корекцію дій найбільш агресивних прихильників неоліберальної моделі глобалізації.

Позитивна роль антиглобалізму:

привертає увагу до невирішених проблем глобального розвитку;

стимулює отримувачів вигод від неоліберальної моделі глобалізації зважати на інтереси країн Периферії;

мобілізує і об'єднує учасників антиглобалістського руху.

За своїми вихідними посилами мотивація діяльності антиглобалістів має цілком обґрунтовану підставу – несприйняття неоліберальної моделі глобалізації. Однак інструменти та методи її досягнення, відсутність більш-менш цілісного, системного, реального в досягненні орієнтиру призводить до того, що галасливі й агресивні акції антиглобалістів дають підстави для більш жорсткої відповіді влади на намагання таким способом вплинути на її ініціаторів і провідників. До того ж екстремізм багатьох акцій антиглобалістів відвертає від альтерглобалістського руху значну масу потенційних прибічників, не згодних з подібними методами боротьби. Адже на перші шпальта світових засобів інформації потрапляє інформація не про повсякденні справи прихильників першого, трансформістського напрямку альтерглобалістського руху, а ці галасливі акції антиглобалістів.

Негативні наслідки антиглобалізму:

ігнорування об'єктивних підстав глобалізації зумовлює утопізм багатьох пропозицій антиглобалістів;

концентрація на критиці призводить до фактичної відсутності позитивної альтернативної програми глобального розвитку;

екстремізм, спирання під час масових акцій на насильство та безладу відштовхує від участі в альтерглобалістському русі.

Обмеження альтерглобалізму:

ідейна неоднорідність, як результат включення в процес найрізноманітніших соціальних течій, заважає виробленню спільної програми дій;

неможливість, за самою мережевою природою, широтою та відмінністю спектру інтересів учасників, формування сильного єдиного координаційного центру;

фінансова залежність некомерційних організацій від спонсорів, які здатні, таким чином, ставити неприбуткові організації на службу своїм комерційним інтересам.

Варто також звернути увагу на суттєвий вплив *зовнішніх і внутрішніх суперечностей альтерглобалізму*.

До *зовнішніх суперечностей альтерглобалізму* можна віднести протистояння між:

антикапіталістичною спрямованістю та включеністю в капіталістичну систему: самі учасники, джерела фінансування їх діяльності та власного існування черпають звідти; відсутня реальна альтернатива;

некомерційними цілями та формами організації та необхідністю фінансового забезпечення діяльності;

неоднорідністю та нерівністю соціальної позиції учасників і необхідністю підтримання солідаризму та рівності у рамках мережевої взаємодії;

мережевою структурою взаємодії всередині співтовариства альтерглобалістів та ієрархічною взаємодією на зовнішньому рівні й у рамках окремих організацій-учасників.

8.5. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Назвіть і прокоментуйте основні передумови формування альтерглобалістського руху.

2. Яким чином зростання економічного потенціалу країн Протопериферії світ-системи позначилось на альтерглобалістському русі?

3. Охарактеризуйте сутність і особливості альтерглобалістського руху.

4. Назвіть і прокоментуйте основні правила й організаційні принципи альтерглобалізму.

5. Охарактеризуйте основні напрями та форми діяльності альтерглобалістів.

6. У чому полягають особливості діяльності трансформістської течії альтерглобалізму?

7. Дайте характеристику протестній течії альтерглобалізму.
8. Яким чином діяльність альтерглобалістів впливає на розвиток процесів глобалізації?
9. Охарактеризуйте позитивні та негативні наслідки діяльності антиглобалістів.
10. У чому полягають обмеження та суперечності альтерглобалістського руху?

Питання для дискусії

1. Чи можна вважати зростання протекціоністських настроїв у лавах еліти Ядра капіталістичної світ-системи ознакою її приєднання до альтерглобалістського руху?
2. Антиглобалізм: за та проти.
3. Неможливість створення сильного єдиного центру управління альтерглобалістським рухом: недолік або сильна сторона альтерглобалізму?

Тематика есе

1. Альтерглобалізм в окремих регіонах світу (за С. Аміном).
2. Альтерглобалізм як пошук позитивної альтернативи західній моделі глобалізації.
3. Екологічні рухи.
4. Нова ліва ініціатива.
5. Особливості окремих напрямів альтерглобалізму (за С. Аміном та ін.).
6. Соціальні чинники формування альтерглобалізму.
7. Особливості участі в альтерглобалістському русі країн Ядра та Периферії світ-системи.

Дайте визначення поняттям

- Альтерглобалізм** – _____ .
- Антиглобалізм** – _____ .
- Всесвітній соціальний форум** – _____ .
- Глобальна дія** – _____ .
- Радикальні екологи** – _____ .
- Податок Тобіна** – _____ .
- Хактивіст** – _____ .

Які поняття характеризують подані визначення?

Альтерглобалістська організація, націлена на теоретичну критику ТНК, аналіз характеру та наслідків їх діяльності, протестну активність у містах і сільських районах (рухи фермерів у Європі та сільгоспкооперативів у Латинській Америці та Малій Азії), – _____ .

Відрахування 0,1 % від міжнародних фінансових операцій на боротьбу з бідністю в країнах третього світу, а також на покриття боргів країн, що розвиваються, – _____ .

Ідеологія та глобальний суспільно-політичний рух, що ставлять своєю метою пошук і затвердження альтернативних неоліберальним шляхів глобалізації, – _____ .

Міжнародна зустріч, що проводиться щорічно на противагу Всесвітньому економічному форуму в Давосі, об'єднує активістів багатьох соціальних рухів зі всього світу, що шукають альтернативу неоліберальній моделі глобалізації, – _____ .

Об'єднання у рамках антиглобалістського руху хакерів-активістів, що діють за політичними мотивами, – _____ .

Радикальна течія в альтерглобалізмі, націлена на протидію зміцненню влади глобального капіталу, ТНК, міжнародних організацій, що його підтримують, – _____ .

Течія в антиглобалізмі, ґрунтована на переконанні, що уникнути екологічну катастрофу "суспільства зростаючого споживання" можна через антиринкову революцію, – _____ .

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Як ви розумієте висловлювання "формування альтерглобалістського руху – один з наслідків, інструмент пошуку нової моделі глобального господарювання"? Прокоментуйте його.

2. Як би ви могли пов'язати відсутність у антиглобалістів позитивної програми з ідеологічними витоками цієї течії альтерглобалізму?

3. Чому виявляється неможливо створити єдиний сильний центр управління альтерглобалістським рухом?

Діагностичні завдання

1. Що спільного та в чому відмінності між альтерглобалізмом і антиглобалізмом? Заповніть табл. 8.1.

Альтерглобалізм та антиглобалізм

Критерії	Альтерглобалізм	Антиглобалізм
<i>Позитивний орієнтир</i>		
<i>Ідеологічна платформа</i>		
<i>Форми організації</i>		
<i>Течії</i>		
<i>Приклади організацій-учасників</i>		
<i>Обмеження</i>		

2. Назвіть внутрішні суперечності альтерглобалізму та покажіть, як вони впливають на ефективність альтерглобалістського руху. Які шляхи усунення цих суперечностей?

Евристичні завдання

1. У контексті послідовності стадій розвитку суперечності простежте історію розгортання альтерглобалістського руху та спробуйте спрогнозувати його подальший розвиток як елемента історичного процесу.

2. Розкрийте спільне та особливе у явищній, сутнісній та дійсній складових альтерглобалістського й антиглобалістського рухів. Прослідкуйте витoki виникнення та наслідки цих відмінностей.

3. Прослідкуйте, яким чином у процесі формування центрів координації діяльності відмінних течій альтерглобалізму відбувається перехід від логіки взаємодії "або/або", до логіки співпраці "обидва/й", логіки взаємодоповнюваності.

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. До цілей альтерглобалізму відносять розроблення, формування та впровадження нових принципів глобальної демократії, функціонування глобальної системи, ґрунтованих на соціальному партнерстві, соціальній державі та реальних демократичних цінностях.

2. До середньострокових планів альтерглобалістів відносять ліквідацію, реорганізацію та демократизацію відповідних міжнародних організацій, конференцій.

3. Характерною рисою альтерглобалізму є телеологічність. Глобалізація уявляється об'єктивним процесом, результатами якого можуть скористатися лише багаті країни Заходу, а бідні неминуче нестимуть втрати.

4. Серед вимог антиглобалістів варто виділити списання боргів країн, які розвиваються, запровадження демократичного контролю над фінансовими ринками та їх інститутами, дотримання ТНК права на працю та гідну заробітну плату, екологізацію виробничих процесів, дотримання рівності прав жінок, заборону на примусову та дитячу працю, посилення захисту прав етнічних меншин.

Навчальна гра "Особливості цілей та методів діяльності окремих учасників альтерглобалістського руху"

Мета гри – визначення особливостей цілей, завдань, форм і методів діяльності окремих організацій – учасників альтерглобалістського руху. Група ділиться на команди, кожна з яких по черзі дає завдання команді-суперниці охарактеризувати одну з організацій – учасників альтерглобалістського руху. Команда-відповідач описує її з точки зору трансформістської або протестної спрямованості, цілей, завдань, внутрішньої організації, форм і методів діяльності, можливих джерел фінансування, реалістичності та міри досягнення своїх цілей, місця та ролі в альтерглобалістському русі. Після завершення відповіді перша команда погоджується або ні з відповіддю, доповнює її. У подальшому команди міняються місцями. Гра проводиться в кілька циклів. За їх підсумками визначається команда-переможець. Капітани команд розподіляють бали між активними учасниками.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. До характерних рис моделі корпоративного глобалізму відносять:

- а) ключову роль урядів країн Ядра світ-системи, великої трійки;
- б) захист провідними гравцями інтересів глобальних корпорацій;
- в) глобалізація сприймається як процес формування глобального ринку;
- г) на цьому ринку немає монопольного домінування;

д) РК позбавлені реальних важелів управління та захисту національних інтересів.

2. До найбільш значущих негативних наслідків глобалізації відносять:

- а) зростання розриву між країнами Ядра та Периферії світ-системи;
- б) поліпшення становища працівників низької кваліфікації;
- в) домінування поп-культури, "стандартизацію умів";
- г) споживацьке ставлення до природи;
- д) перетворення країн Периферії на сировинні придатки Ядра світ-системи.

3. Яка з етапних подій в історії альтерглобалізму проходила в Порту-Алеґрі:

- а) червень 1999 р., перша маніфестація антиглобалістів;
- б) грудень 1999 р., саміт СОТ;
- в) 2000 р., створена інформаційна мережа антиглобалістів Indy-Media;
- г) 2001 р., 200 000 антиглобалістів намагалися зірвати зустріч "Великої вісімки";
- д) січень 2001 р., Всесвітній соціальний форум (ВСФ)?

4. До учасників альтерглобалістського руху відносять:

- а) організації, націлені на рішення проблем взаємодії країн Ядра та Периферії;
- б) ідеологічні рухи;
- в) соціальні рухи;
- г) екологічні, релігійні, естетичні рухи;
- д) "чисті альтерглобалісти".

5. До правил альтерглобалізму відносять:

- а) гіперпросторовість;
- б) інтернаціоналізм;
- в) інтеркласовість;
- г) інтерідеологізм;
- д) антигегемонізм.

6. До організаційних принципів альтерглобалізму відносять:

- а) горизонтальну мережеву взаємодію;
- б) солідарність, співпрацю, відповідальність;
- в) ієрархічну супідрядність;

- г) вільну, добровільну ефективну асоціацію;
- д) самоорганізацію та самоврядування.

7. До завдань альтерглобалізму відносять:

- а) формування позитивного сприйняття альтерглобалізму;
- б) розширення підтримки всіма верствами населення ідеології альтерглобалізму;
- в) розроблення теорії глобалізації;
- г) створення альтернативної демократичній концепції світ-системи;
- д) мобілізація, підготовка, натхнення мас до активних дій.

8. До форм діяльності альтерглобалістів відносять:

- а) проведення зустрічей, обговорень, соціальних форумів;
- б) спільний аналіз процесу глобалізації, способів опору;
- в) формування пропозицій щодо альтернативних шляхів розвитку;
- г) демонстрації проти проведення форумів міжнародних організацій;
- д) акції, спрямовані на підтримку конкретних міжнародних компаній.

9. Серед вимог альтерглобалістів:

- а) списання боргів країн, які розвиваються;
- б) демократичний контроль над фінансовими ринками та їх інститутами;
- в) дотримання права на працю та гідну заробітну плату;
- г) екологізація виробничих процесів;
- д) акцент на визнанні специфічних прав жінок.

10. До ідеологічних підстав альтерглобалізму можна віднести такі твердження:

- а) процес глобалізації – явище суб'єктивне;
- б) усі країни можуть скористатися його результатами;
- в) міра вигод від глобалізації різна, багаті отримують більше;
- г) треба змусити багатих ділитися результатами;
- д) для цього необхідно сформувати альтернативну модель глобалізації.

11. Які з організацій належать до антиглобалістських:

- а) "Black Bloc";
- б) "The Third Position";
- в) АТТАК
- г) "Хактивіст";
- д) Радикальні екологи?

12. До обмежень альтерглобалізму можна віднести:

- а) ідейну неоднорідність;
- б) різноманітність організаційних форм;
- в) мережеву форму взаємодії;
- г) неможливість формування сильного єдиного координаційного центру;
- д) фінансову залежність від спонсорів.

13. До зовнішніх суперечностей альтерглобалізму відносять:

- а) антикапіталістичну спрямованість/включеність у капіталістичну систему;
- б) протестний характер/асиметрії глобалізації;
- в) некомерційні цілі та форми організації/необхідність фінансового забезпечення;
- г) неоднорідність соціальної позиції/солідаризм і рівність у мережевій взаємодії;
- д) мережева взаємодія усередині/ієрархічна – зовні.

14. До внутрішніх суперечностей альтерглобалізму належать:

- а) творча (альтер-)/руйнівна (антиглобалізм) складові;
- б) бореться проти капіталізму/залишається у рамках капіталізму;
- в) зростання ролі особистості/необхідність об'єднання зусиль;
- г) просторова глобальність/ідейна різноманітність;
- д) сильні та слабкі сторони мережевої форми організації руху.

15. У рамках альтерглобалізму можна виділити альтернативні ідейні течії:

- а) трансформістську та руйнівну;
- б) трансформістську та прогностичну;
- в) неокейнсіанську та неомарксистську;
- г) неоліберальну та консервативну;
- д) прогностичну й історичну.

16. Альтерглобалістський рух координує свою активність на зустрічах:

- а) Генеральної асамблеї ООН;
- б) СОТ;
- в) МВФ;
- г) ВСФ;
- д) ВБ.

Розділ 9. Глобальна економіка як прогностична реальність

Питання для опрацювання

- 9.1. Темпоральні виміри глобалізації.
- 9.2. Глобальне прогнозування як метод глобальних досліджень.
- 9.3. Історія розвитку глобального прогнозування.
- 9.4. Альтернативні прогнозні сценарії глобального розвитку.
- 9.5. Практична частина.

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про сутність глобального прогнозування, альтернативи розвитку глобальної економіки, основні темпоральні виміри глобального прогнозування;

умінь і навичок аналізу витоків, особливостей, програм основних сценарних моделей глобалізації;

компетентностей у виявленні рушійних сил формування альтернативних варіантів розвитку глобальної економіки.

Ключові слова: генетичне прогнозування, економічне прогнозування, прогноз, прогнозування, сценарне глобальне прогнозування, телеологічне прогнозування, телеологія.

Література: основна: [1; 3; 6], додаткова: [16; 28; 34; 44; 45; 80].

З 2004 року відомий в усьому світі щотижневик The Economist публікує щорічні прогнози "Світ у ..." на рік, що починається. Для назви блогу на 2013 р. було обрано ім'я Кассандра. Дар пророцтва героїні давньогрецької міфології поєднувався з закляттям, через яке оточення з недовірою сприймало її слова. Урешті-решт ця недовіра призвела до падіння Трої. Не врятував від трагічної долі цей дар і саму Кассандру.

У слові редактора "The World in 2017" Д. Франклін стверджує, що неочікувана, "Шокуюча перемога Трампа відіб'ється луною у всьому світі". Цього року, на його думку, "в повітрі бринітиме революція". Соті річниця революції в Росії, 150 років з виходу першого тому "Капіталу" К. Маркса, 50 – від дня смерті Че Гевари, 500-річчя дев'яности п'яти тез Мартіна Лютера, що започаткували протестантську

Реформацію. Д. Франклін указує на історичні паралелі між передумовами цих подій та тими, що спричиняють бунтівні настрої в новому році. Повстання зародиться в Білому домі. Протестні настрої відіб'ються на результатах голосувань на президентських виборах у Франції, парламентських – у Німеччині та Нідерландах. Лише посилює неспокій в Європі запуск процедур виходу з ЄС Великої Британії. Авторитарні режими в Росії та Китаї зорієнтовані на придушення внутрішніх протестних рухів, але водночас вони кидають виклик статус-кво США. Осередками напруги залишаються Близький Схід, Північна Корея, Південно-Китайське море. У цей же період продовжиться успішний розвиток цілої низки країн Південної та Південно-Східної Азії. Швидкий прогрес технологій призводить до революційних змін на світових ринках праці²².

"Цього разу ми виявилися більшими оптимістами, аніж рік тому. Але, на жаль, імпічменту не прогнозуємо"²³. Так виглядала референтна фраза редактора української версії видання "Світ у 2013". Прогнози – справа невдячна, однак ми знову та знову з надією звертаємось до них. Так уже облаштований спосіб життя людини раціональної, що, перш ніж приступити до дії, вона визначає бажаний орієнтир. А тут без прогнозу не обійтись.

Ми звертаємось до проблеми прогнозування глобального розвитку. Інтенсифікація взаємодії суб'єктів господарювання, що належать до різних країн, культур, цивілізацій, зумовлює зростання їх взаємозалежності та взаємодоповнюваності. Наслідки подій, процесів, що розгортаються за тисячі кілометрів від місця базування певного підприємства, здатні як сприяти успіху його діяльності, так і породжувати кризи, що набувають глобальних масштабів. Отже, здатність передбачати тенденції розвитку глобальної економіки набуває особливого значення. У прогнозуванні дивним чином переплітаються намагання зазирнути в майбутнє, поточні справи, давнє минуле. Час набуває багатовимірного характеру. Ця єдність стає основою формування адекватного уявлення про перспективи розвитку людства в епоху глобалізації

9.1. Темпоральні виміри глобалізації

Люди завжди цікавилися як своїм минулим, так і намагалися зазирнути у майбутнє. Розширення кута сприйняття оточуючої реальності

²² Світ у 2017. Український випуск : щорічник. – Лондон; Київ : The Economist ; Український тиждень. – 2016. – С. 8.

²³ Світ у 2013. Український випуск : щорічник. – Лондон; Київ : The Economist ; Український тиждень. – 2013. – С. 14.

до глобальних масштабів лише посилює цей інтерес і практичне значення розуміння історичних закономірностей розвитку нашої цивілізації. У цілому можна визначити три моделі розгортання історичного процесу та варіанта сприйняття еволюції глобалізації:

телеологічну;

лінійну;

циклічну.

Розглянемо їх більш детально.

Телеологія (від грец. τέλειος – "завершальний, досконалий" + λόγος – вчення) – вчення про доцільність буття, людського існування, що припускає наявність зовнішньої щодо людини (цивілізації) розумної творчої волі (Творця). Телеологічний підхід ставить перед собою завдання відповісти на запитання "навіщо, з якою метою?". Результатом стає висновок про напередзаданість процесів, пов'язаних з життям людини. Відповідно, глобалізація постає як така, що має заздалегідь установлену мету, до якої йде людство незалежно від суб'єктивних бажань, дій та планів.

Економічна глобалізація як телеологічний процес

Процес економічної глобалізації у рамках концепції телеологічності історії розгортається незалежно від бажань, планів, діянь окремих людей, відповідно до волі Творця.

Тож виникає запитання: чи можна вважати це обмеженням свободи людської творчості, обмеженням можливостей глобалізації?

Відповідь на нього можна знайти у висловлюванні А. Ейнштейна, представника фізики, науки, що в найбільшій мірі спирається на матеріалістичне сприйняття реальності:

Я хочу знати думки Бога

Усе інше деталі...

Усі методи є лише тупим інструментом,

Якщо за ними не стоїть Живий Дух.

Ми повертаємося до питання про роль ціннісних орієнтацій у житті людини. Якщо людина в своїй повсякденній діяльності спирається на певні світоглядні настанови, то вони виступають вже не обмеженням в її поведінці, діях, а дороговказом до них. Вони допомагають людині у виборі шляхів, що відповідають її призначенню в цьому світі.

Лінійний розвиток глобалізації

Прогресивно-поступальне розгортання процесів глобалізації зумовлює послідовне ускладнення системи господарювання через етапне чергування періодів неспішного еволюційного та бурхливого революційного розвитку, які в кінцевому підсумку приводять до якісного вдосконалювання одних і відмирання інших елементів глобальної економіки.

Відбувається поступальне, послідовне розгортання глобалізації. Кожен подальший її етап стає продуктом попереднього. Його початкова специфіка закладається на попередньому етапі, але з розгортанням нового пріоритетного значення набувають нові елементи, закономірності їх взаємодії. Розвиток економічної глобалізації набуває нових, раніше відсутніх рис. Отже, врахування досвіду попередніх етапів глобалізації в процесі прогнозування подальшого розвитку вважається можливим і доцільним, але водночас необхідно мати на увазі специфіку кожного окремого етапу.

Циклічний розвиток глобалізації

Увага зосереджується на виявленні закономірностей циклічності еволюції глобальної економіки. Передбачається поєднання прогресивно-поступального тренду розвитку цивілізації із урахуванням періодичних проявів зворотних рухів як окремих складових, так і глобальної системи господарювання у цілому. Ключового значення у визначенні засадничих моментів зміни трендів набувають кризові явища в економіці. Вони мають закономірний характер, виступають умовою та стимулом удосконалення глобальної системи господарювання. Циклічність визнається закономірною складовою розвитку. Самим циклам притаманні типові риси. За своїми часовими об'рями вони розподіляються на довго-, середньо- та коротко-строкові.

Отже, відштовхування від тези, що історична еволюція людської цивілізації має циклічний характер, зумовлює послідовність міркувань, які обґрунтовують доцільність урахування циклічності розвитку в процесі глобального прогнозування:

кожен подальший виток, цикл історії повторює у своїх підставах попередній;

разом із тим здійснюється він вже на іншому, більш складному рівні;

відповідно, у процесі прогнозування розвитку глобальної економіки ми можемо спиратися на загальні закономірності еволюційного процесу; водночас зважаючи на специфіку поточного циклу глобалізації.

9.2. Глобальне прогнозування як метод глобальних досліджень

Завдання кожної науки – давати людині рекомендації стосовно вдосконалення шляхів досягнення певних цілей. Коли мова йде про економічну науку, глобальну економіку зокрема, акцент ставиться на вдосконаленні шляхів, методів, інструментів забезпечення зростання якості життя людини. Мова йде про визначення перспектив поєднання бажаного та реально можливого. Отже, особливого значення набуває прогнозування розвитку.

Прогноз (від грец. πρόγνωσις – передбачення, пророцтво) – пророцтво, вірогіднісне судження про майбутній стан об'єкта дослідження за допомогою наукових методів; наукова модель майбутньої події, явища; розрахунок динаміки зміни характеристик системи за заданими чинниками, на підставі певної моделі.

Прогнозування – процес складання, розроблення прогнозу, наукове дослідження перспектив розвитку певного процесу.

До основних методів прогнозування відносять:

- *статистичні*, коли на підставі зіставлення закономірностей зміни кількісних характеристик, що описують процес еволюції глобальної економіки в минулому, робляться спроби спрогнозувати їх тренди в майбутньому;

- *експертних оцінок* (метод Дельфи), коли спеціалісти в певній сфері, обрані в якості експертів, складають сценарії її розвитку, а потім у процесі колективного обговорення визначають найбільш вірогідний і доцільний;

- *моделювання*, що передбачає певне спрощення об'єкта прогнозування, визначення ключових його елементів, на варіантах взаємопов'язаної еволюції яких під впливом певних чинників і зосереджується увага дослідників. Порівняння отриманих результатів дозволяє визначити найбільш прийнятний варіант розвитку подій;

- *екстраполяції за аналогією*, що передбачає попереднє визначення об'єктів порівняння, які мають схожі характеристики та досвід еволюції

яких вже відомий. Здійснюється перенесення, екстраполяція досліджених наслідків впливу певної події на певний об'єкт у минулому на інші аналогічні об'єкти в прогнозованому майбутньому;

- *інтуїтивні*. У четвертому розділі ми вже зупинялися на особливостях моделей людського мислення. Акцентували увагу на тому, що вже сам устрій мозку людини передбачає існування альтернативних моделей пізнання оточуючого світу – раціонального, логічного й інтуїтивного. Саме останнє відкриває людині доступ до тих рівнів регулювання діяльності людини, непідвласні свідомості, забезпечує альтернативний спосіб сприйняття та обробки інформації. Уже саме закріплення цього способу мислення в процесі еволюції людини свідчить про доцільність його використання, в тому числі в ході глобального економічного прогнозування.

Існування широкого спектру методів та інструментів прогнозування зовсім не виключає обмежень в його використанні. Серед них:

обсяг інформації, знань (тих, що піддаються або не піддаються верифікації), вихідних даних і період їх збирання. Сучасні інформаційні технології відкривають доступ до майже безмежного обсягу даних, що описують найрізноманітніші аспекти глобалізації. Проте постають проблеми можливості їх поєднання, зіставлення, обробки, повноцінного використання. Більш-менш достовірні статистика охоплює лише останнє століття існування людства; відповідно, використання даних за більш віддалені періоди викликає значні труднощі. Зберігаються суттєві інформаційні інтервали між подіями та часом, коли стають широко доступними узагальнені дані про них;

властивості об'єкта прогнозування. Економічна глобалізація активно впливає на господарюючих суб'єктів, вони постійно реагують на навколишні зміни. Змінюється економічний ландшафт світу. Варто також ураховувати різнобічність і різноманітність об'єктів глобального прогнозування. Неможливо врахувати всі складові чинників, що впливають на їх еволюцію;

методики та підходи до прогнозування. Широта та різноманіття методологічного апарата прогнозування в значній мірі є результатом складності та багатогранності самого об'єкта.

Особливе місце в глобальному прогнозуванні посідає економічне прогнозування.

Економічне прогнозування – система якісних і кількісних наукових досліджень, спрямованих на з'ясування тенденцій розвитку економічних систем і визначення майбутніх параметрів їх функціонування.

Цілком закономірно, що засади наукового економічного прогнозування було сформовано в перші роки існування планової економіки в СРСР. В. А. Базаров-Руднєв у 1924 – 1928 рр. у рамках державного планування запропонував використати два типи прогнозів:

- генетичні;
- телеологічні.

Генетичне прогнозування – тип прогнозування, заснований на виявленні назрілих проблем шляхом логічного продовження на майбутні періоди тенденцій, закономірності яких досить добре відомі.

Телеологічне прогнозування – тип прогнозування, заснований на встановленні критеріїв – орієнтирів розвитку системи (вирішення проблеми) та подальшому виявленні оптимальних шляхів досягнення потрібного стану.

Цілком логічним напрямом розширення меж прогнозування в умовах швидкого прискорення темпів міжнародної економічної взаємодії стало розроблення сценаріїв глобального розвитку.

Глобальне прогнозування – напрям соціально-економічного прогнозування, пов'язаний з розробленням прогнозів загальносвітового масштабу, що стосуються перспектив розвитку людства в цілому (на відміну від галузевих, регіональних, локальних і т. д.). Воно ґрунтується на комплексному використанні методів прогнозування. Ключове значення надається моделюванню, статистичному аналізу, методам експертних оцінок, екстраполяції за аналогією.

Сценарне глобальне прогнозування – прогнозування сценаріїв глобального розвитку на підґрунті посилок про ключові чинники глобалізації.

В основі методу – виділення ключових чинників розвитку, складання моделі процесу та формування альтернативних (оптимістичних, песимістичних, усереднених) його сценаріїв.

9.3. Історія розвитку глобального прогнозування

Незважаючи на те, що сам термін "глобалізація" отримав визнання відносно недавно, людство з давніх-давен цікавилось проблемами

визначення своєї подальшої долі. Найбільш відомим документом такого роду можна вважати **Одкровення (Апокаліпсис) Іоанна Богослова**, остання книга Нового Заповіту. До певної міри альтернативою високої духовній насиченості Одкровення виглядають середньовічні *пророцтва Нострадамуса*.

Значне прискорення у другій половині XIX ст. темпів науково-технічного прогресу, зокрема – розвиток засобів транспорту та зв'язку стимулювало зростання спільного інтересу до перспектив, що відкриває використання його досягнень. На багатьох мовах нечуваними тиражами виходять науково-фантастичні твори Жюль Верна. "П'ятнадцятирічний капітан", "Діти капітана Гранта", "20 тисяч льє під водою", "Навколо світу за 80 днів", "Таємничий острів" – художні твори, що привертати увагу читачів у всьому світі саме завдяки тому, що поєднували захоплюючу фабулу, що містила розповідь про далекі країни, охоплювала весь світ з описом перспектив, які відкриває прогрес науки та техніки. *Пророцтво заміняється прогнозом*.

У середині XX ст. отримує розвиток *наукове прогнозування*. Етапними на цьому шляху стали:

1946 р., коли підприємці й учені Стенфордського університету створили Стенфордський дослідницький інститут;

1948 р., заснування "РЕНД корпорейшн" у Санта-Моніці, Каліфорнія;

1955 р., у структурі "РЕНД корпорейшн" створено "Систем девелопмент корпорейшн"; з 1957 вона функціонує як самостійна компанія;

1965 р., організація Інституту проблем майбутнього, Відень;

1965 р, створення Міжнародного фонду "Людство у 2000 р.", Нідерланди;

1966 р., заснування Товариства з вивчення майбутнього світу, Вашингтон.

Особливе місце в становленні та розвитку глобального прогнозування відіграв **Римський клуб**. У рамках досліджень, організованих під його егідою з кінця 60-х – початку 70-х рр. XX ст. було здійснено спробу застосувати сучасний науково-методичний інструментарій прогнозування, особливо математичне моделювання та можливості електронних обчислювальних машин (ЕОМ), до вивчення перспектив розвитку науково-

технічного прогресу та його соціально-економічних наслідків на глобальному рівні.

Першою роботою, що викликала значний інтерес, стала "**Світова динаміка**" Дж. Форрестера, 1971. Для визначення перспектив розвитку людства вчений застосував імітаційне моделювання світової динаміки. У процесі дослідження були структуровані взаємозв'язки між динамікою населення, капіталовкладень, географічним розташуванням суб'єктів господарювання, забезпеченістю та динамікою використання природних ресурсів, забрудненням оточуючого середовища та виробництвом продуктів харчування.

Оборотною стороною інноваційного підходу вченого до визначення об'єкта та методологічного апарата дослідження стала наявність у роботі ряду недоліків. А саме:

- неповнота врахування чинників, що впливають на еволюцію глобальної економіки;

- відсутність диференціації за країнами та регіонами;

- ігнорування можливого впливу науково-технічного прогресу;

- недосконалість вихідних гіпотез;

- неможливість урахування всіх взаємозв'язків.

Наступним дослідженням у напрямі глобального прогнозування стала **Модель СВІТ-3 Донелла та Денніса Медоузів**. (Д. Медоуз та ін. "Межі зростання", 1972).

До основних елементів світової системи, що приймалися до розгляду, було віднесено: населення, економіку, сільське господарство, невідтворювані ресурси, забруднення середовища. Згідно з отриманими результатами до 2030 р. прогнозувалося обвальне скорочення всіх макропоказників світ-системи.

Визнавалося, що уникнення негативного результату можливе лише у випадку, якщо з 1990 р. обсяг капіталу стабілізується, середній термін його служби зросте в півтора рази, споживання ресурсів на душу населення скоротиться до рівня 1970 р., а забруднення середовища скоротиться в чотири рази порівняно з рівнем 1970 р.

До дослідження перспектив глобального розвитку залучається й Організація Об'єднаних Націй. **Проект ООН "Майбутнє світової економіки"** (1977 р.) очолив американський економіст російського походження В. Леонтьєв. Результати було опубліковано в доповіді "**Майбутнє світової економіки**".

Глобальна міжгалузева модель охоплювала основні параметри розвитку п'ятнадцяти регіонів світу. Їх було розподілено за трьома групами: розвинені країни; країни, що розвиваються, багаті природними ресурсами; бідні ресурсами країни, що розвиваються. Модель включала 2 625 рівнянь, які описували структурні міжгалузеві зв'язки сорока п'яти галузей. Вона враховувала екологічні параметри забруднення, демографічні зміни. Запропоновано два основних сценарії на 1980 – 1990 рр. Варто зазначити, що жоден з них так і не підтвердився.

9.4. Альтернативні прогностні сценарії глобального розвитку

Масштаби та різноманіття глобального економічного середовища, множинність чинників, що впливають на його еволюцію, суттєво обмежують можливості прогнозування глобального розвитку. Однак можна виділити основні, найбільш вірогідні його сценарії. Серед них перш за все варто зупинитися на таких, як:

- неоліберальний;**
- неоколоніальний;**
- апокаліптичний;**
- анархічний;**
- моральний;**
- приборканої глобалізації;**
- оптимістичний.**

Розглянемо їх більш детально.

Неоліберальний сценарій глобалізації

Неоліберальний сценарій глобалізації визнається його прихильниками, що представляють мейнстрим сучасної економічної науки та відстоюють інтереси глобальних корпорацій, єдино правильним.

Згідно з ним заохочується посилення взаємодії суспільств з різними рівнями економічного розвитку, моделями господарювання, світоглядними системами, історичною спадщиною, культурними настановами, матеріально-технологічними умовами, природно-ресурсним потенціалом.

Передбачається, що всі учасники процесу глобалізації в своїй діяльності будуть орієнтуватися на західні цінності та моделі розвитку.

Проте ігнорується специфіка країн, що розвиваються. Теоретичні постулати, на основі яких виробляються рекомендації з економічної політики, вибудовуються виходячи з припущення, що в умовах глобалізації всі країни знаходяться в рівних умовах.

Реалізація подібного сценарію глобалізації призводить до цілої низки негативних наслідків для більш слабких учасників процесу – країн, що розвиваються.

Відбувається підриг ціннісних настанов, закладених в основу національних господарських культур і суспільств, які слугували світоглядною основою їх самоідентифікації протягом усієї історії існування цих суспільств. Некритичне, а подекуди насильницьке запозичення та впровадження чужорідних інституцій та інститутів призводить до гетерогенізації моделей господарювання, посилення суперечностей усередині самих суспільств. Відбувається руйнування внутрішніх світоглядних, ціннісних засад життєдіяльності суспільств, їх цілісності, формується загроза їх існуванню як цілісних, самостійних цивілізацій.

Розуміння негативних наслідків упровадження неоліберальної моделі глобалізації призводить до несприйняття та супротиву її розповсюдженню. Набуває поширення протидія спробі формування однополярного світу за західним зразком, розколу країн і цивілізацій на бідні та багаті, диктату Заходу.

До *форм* такої *протидії* можна віднести:

розвиток альтер- і антиглобалістського руху;

активізацію міжнародного тероризму;

посилення конфронтаційної активності на лініях перетину цивілізацій;

формування реальної загрози зіткнення цивілізацій.

Початок нового тисячоліття ознаменований глобальною кризою неоліберального проекту глобалізації. Відбувається еволюція від локальних конфліктів на лініях зіткнення цивілізацій (Ізраїль, Ліван, Кавказ, Балкани) до глобальних міжцивілізаційних конфліктів Західна – Мусульманська, Західнохристиянська – Східнохристиянська – Євразійська цивілізації.

Ми можемо спостерігати **ще один глобальний парадокс** – *західна модель глобалізації добилася великих позитивних результатів у забезпеченні загальнолюдського прогресу, але водночас її здійснення несе*

загрозу глобальних економічної, екологічної, культурної та військової катастроф, породжує свій антипод.

Неоколоніальна модель глобалізації

Крах у другій половині ХХ ст. світової колоніальної системи зовсім не означав відмови колишніх метрополій від бажання зберегти домінуюче положення в сучасному світі. Більше того, у нових умовах можливість використовувати ресурси країн Периферії поєднується з відмовою від прийняття на себе хоча б мінімальних соціальних зобов'язань відносно населення країн, ресурси яких піддаються експлуатації. У кінцевому підсумку нова модель відносин між колишніми метрополіями та колоніями була спрямована на *збереження контролю над ресурсами за умов відмови від відповідальності за те, що відбувається у нових, формально незалежних країнах.*

В основу сучасної ***неоколоніальної моделі глобалізації*** закладене формування ***глобальної технологічної піраміди***.

На її *вершині знаходяться* країни – творці технологій першого порядку, метатехнологій, здатних забезпечити контроль над їх користувачами.

Другий рівень глобальної технологічної піраміди складають країни, здатні адаптувати, використовувати, тиражувати нові технології. Умовою цього стає досить високий рівень розвитку економіки, достатньо кваліфікована, але недорога відносно країн вершини, робоча сила.

Третій рівень складають країни, в яких зосереджується виробництво промислової продукції масового попиту. Підставою їх успіху є недорога, але достатньо кваліфікована робоча сила, здатна освоїти технології масового виробництва.

Четвертий рівень глобальної технологічної піраміди становлять ресурсні донори. Країни – постачальники сировини, яка використовується у виробничому процесі.

П'ятий рівень, власне Периферія світ-системи – країни, що виступають у ролі просторово-біосферних донорів.

Ще один, додатковий зріз *глобальної технологічної піраміди*, її так би мовити обернену складову становлять країни – місткі ринки. У кінцевому підсумку використання технологій забезпечує виробництво товарів, призначених для збуту. Без можливості останнього воно втрачає сенс.

Варто зазначити відмінності неоколоніалізму від його класичної моделі:

держава – метрополія відходить на другий план, повністю знімає з себе відповідальність за соціальні наслідки дій ТНК у підконтрольних країнах Периферії;

завдання міжнародної економічної політики – забезпечення переваг глобальних корпорацій;

можна спостерігати часткову подобу такої моделі до епохи меркантилізму, коли держава видавала монополії торговим компаніям на заморську торгівлю, а ті через свої факторії створювали фундамент колоніальних імперій.

Цілі глобального неоколоніалізму:

забезпечення домінування країн Ядра світ-системи в глобальному масштабі;

доступ до глобальних ресурсів;

отримання переваг на глобальних ринках збуту.

Можливі наслідки глобального неоколоніалізму:

розчинення локальних цивілізацій в майбутньому глобалізованому світі;

посилення суперечностей між країнами Ядра, Протопериферії та Периферії капіталістичної світ-системи;

розвиток протестного руху;

виникнення глобальних конфліктів.

Інструменти неоколоніалізму:

розмивання, під гаслом інтеграції в глобальне регулювання, суверенності прийняття рішень національними урядами;

сприяння послабленню, дезінтеграції національних держав;

руйнування цілісності національних господарських комплексів як результат відкритості економік, що призводить до згорання цілих галузей економіки;

перешкоджання реалізації потенціалу становлення нових великих держав;

система подвійних стандартів.

Апокаліптична глобалізація

Особливе занепокоєння викликає песимістичний **апокаліптичний сценарій глобалізації**. Він передбачає:

посилення суперечностей усередині та між країнами Ядра та Периферії;

втрату національними державами важелів контролю за ситуацією та можливостей вирішення внутрішніх соціальних проблем;

нездатність і небажання провідних гравців Ядра світ-системи створити ефективну наднаціональну систему регулювання;

Агресивна політика забезпечення успіху країн Ядра за рахунок країн Периферії зумовлює формування *глобального антагонізму*. Збереження подібної ситуації веде до зростання загрози глобальної катастрофи.

Анархічна глобалізація

Анархічний сценарій глобалізації спирається на твердження, що недоліки глобального регулювання пов'язані зі змінами в глобальній господарській системі.

Сучасний етап глобалізації співпадає з епохою зміни форм господарювання. Недосконалість глобального регулювання певною мірою пояснюється та тим, що настає період біфуркаційних змін, пов'язаних з переходом від економічної до постеконічної форми господарювання. Інститути, що проявили свою ефективність в умовах домінування економічної форми господарювання, втрачають свої якості в нових умовах. Нові інститути ще не сформувалися. Глобальна система лишається в нестійкому стані. Найменші випадкові зміни можуть призвести до глобальних зрушень.

Прояви глобальної дезорганізації:

гетерогенізація цінностей, світогляду, ідеологічних, політичних, соціальних структур;

примітивізація мотивації через розвиток споживчої культури;

руйнування та хаотизація соціального простору як у межах національних держав, так і на наднаціональному рівні;

послаблення та руйнування традиційних соціальних структур;

розмивання національного суверенітету;

послаблення та скорочення можливостей національної держави.

Разом із тим можна виділити як негативні, так і позитивні наслідки глобальної анархії. До негативних варто віднести такі:

вихід на перший план у мотивації соціальної поведінки найбільш фундаментальних і стабільних його регуляторів – етнічних, національних, релігійних;

це, в свою чергу, породжує зростання конфліктів на національному, релігійному ґрунті, фундаменталізм, нетерпимість.

Водночас руйнування застарілих структур вивільнює ґрунт для формування нових структур глобального регулювання, що відповідають вимогам сучасності.

Приборкана глобалізація

Сценарій **приборканої глобалізації** передбачає заміну сценарію неоліберальної моделі глобалізації на модель, що ґрунтується на реальному міжнародному консенсусі та солідаризації.

Передумовами формування приборканої глобалізації визнаються:
критичне переосмислення ідеології та наслідків неоліберальної глобалізації;

розвиток альтерглобалізму на власній конструктивній основі;

економічний розвиток НІК;

становлення регіональної інтеграції як доповнення і альтернативи системі глобального регулювання, що склалася;

лібералізація глобальної міграції.

Додаткові стимули формування сценарію приборканої глобалізації породжують такі явища, як:

кризи та глобальні економічні конфлікти;

розвиток міжнародного тероризму, громадянські війни, національна та релігійна нетерпимість.

Обмеженню негативних наслідків глобалізації здатні сприяти заходи з:

моніторингу процесу глобалізації, у тому числі контроль дотримання норм, забезпечення захисту інтересів усіх сторін;

усунення подвійних стандартів і вдосконалення міжнародного права, надання йому пріоритетного значення перед національним;

забезпечення контролю над міжнародним рухом капталів:

прозорість міжнародних потоків фінансових ресурсів;

формування податкової системи, що стимулює інвестування у сферу виробництва;

створення міжнародної системи покарання за фінансові махінації і їх наслідки;

стабілізація ринків сировини;

введення біосферної ренти та її використання для розвитку країн-донорів;

розширення фінансової допомоги країнам, що розвиваються.

Особливі місце та роль у формуванні приборканого сценарію глобалізації здатне відіграти створення інститутів:

гарантування міжнародної безпеки;

сприяння вирішенню глобальних соціальних проблем;

наднаціонального регулювання мегаекономічних процесів;

міжнародного руху технологій, що усувають нерівноправ'я і обмежувальну практику їх використання.

Моральна глобалізація

У її основі – поєднання двох платформ:

ідеї сталого розвитку;

рух альтерглобалізму.

Вони доповнюють одна другу. Перша дає позитивну програму глобального розвитку. Друга забезпечує масовість руху. Разом вони дозволяють інтегрувати соціально-економічні, політичні й екологічні проблеми глобалізації.

Оптимістична глобалізація

Оптимістичний сценарій глобалізації припускає ряд передумов:

розроблення довгострокових альтернативних сценаріїв розвитку;

формування та узгодження на вищому рівні основних положень глобальної довгострокової економічної стратегії;

створення дієвого економічного механізму реалізації глобальної стратегії нового порядку;

реалізацію програм формування соціально-економічної свідомості ділової та політичної еліти.

Глобальна довгострокова економічна стратегія – фундамент для формування нового глобального світоустрою.

Основні його принципи:

взаємовигідна співпраця;

взаємодопомога;

партнерство локальних цивілізацій та країн.

Економічний механізм реалізації глобальної стратегії передбачає систему заходів, серед яких:

реорганізація вже існуючих глобальних економічних організацій у напрямі переорієнтації їх діяльності на забезпечення реальної міжнародної економічної взаємодії на принципах рівноправ'я, поваги інтересів сторін і забезпечення взаємної вигоди;

створення нових інститутів мультилатеральної співпраці;
соціалізація та глобалізація свідомості.

В умовах переходу провідних країн світу до постекономічної форми господарювання формуються об'єктивні передумови та необхідність соціалізації та глобалізації свідомості індивідів. Об'єктивною передумовою є забезпечення матеріально-технологічних основ переходу до мотивації соціальної активності на рівні самоактуалізації згідно з моделлю піраміди потреб А. Маслоу, від цінностей виживання до цінностей самоактуалізації за Р. Інглхартом.

Важливим елементом забезпечення передумов перебудови глобалізації на засадах демократизації є формування та забезпечення виконання Програми формування соціально-економічної свідомості еліти. Модифікація інтересів ділової та політичної еліти таким чином, щоб вони реально поєднували індивідуальний інтерес у підприємницькій та політичній сфері з усвідомленням соціальної відповідальності, що набуває глобального масштабу.

9.5. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Назвіть і прокоментуйте основні варіанти темпорального сприйняття глобалізації
2. Охарактеризуйте основні методи прогнозування
3. Перелічіть і опишіть ключові події, що передували розвитку сучасного сценарного прогнозування
4. Назвіть і стисло охарактеризуйте відмінності між альтернативними прогнозними сценаріями глобального розвитку
5. У чому відмінність між неоколоніальним і неоліберальним сценаріями глобального розвитку?

6. Що спільного та в чому відмінності між позитивними сценаріями глобального розвитку?

Питання для дискусії

1. Телеологічний вимір розвитку глобалізації: між духовним і матеріальним у діяльності людини.
2. Чи можна виділити позитивні наслідки глобальної анархії?

Тематика есе

1. Г. Колодко про перспективи глобальної економіки.
2. Глобальне прогнозування та міжнародний бізнес.
3. Майбутнє цивілізацій у глобальному вимірі (за Б. Кузиком і Ю. Яковцем).
4. Методологія глобального прогнозування.
5. Перспективи глобалізації в концепції Е. Азроянца.
6. С. Хантингтон і песимістичні сценарії глобалізації.

Дайте визначення поняттям

- Генетичне прогнозування** – _____ .
- Глобальне прогнозування** – _____ .
- Економічне прогнозування** – _____ .
- Прогноз** – _____ .
- Прогнозування** – _____ .
- Сценарне глобальне прогнозування** – _____ .
- Телеологічне прогнозування** – _____ .
- Телеологія** – _____ .

Які поняття характеризують подані визначення?

Вчення про доцільність буття, людського існування, що припускає наявність зовнішньої відносно людини (цивілізації) розумної творчої волі (Творця), – _____ .

Напрямок соціально-економічного прогнозування, пов'язаний з розробленням прогнозів загальносвітового масштабу, що стосуються перспектив розвитку людства в цілому (на відміну від галузевих, регіональних, локальних і т. д.), – _____ .

Прогнозування сценаріїв глобального розвитку на підґрунті посилок про ключові чинники глобалізації – _____ .

Пророцтво, вірогіднісне судження про майбутній стан об'єкта дослідження за допомогою наукових методів; наукова модель майбутньої події, явища; розрахунок динаміки зміни характеристик системи за заданими чинниками, на підставі моделі – _____ .

Процес складання, розроблення прогнозу, наукове дослідження перспектив розвитку певного процесу – _____ .

Система якісних і кількісних наукових досліджень, спрямованих на з'ясування тенденцій розвитку економічних систем і визначення майбутніх параметрів їх функціонування, – _____ .

Тип прогнозування, заснований на виявленні назрілих проблем шляхом логічного продовження на майбутні періоди тенденцій, закономірності яких досить добре відомі, – _____ .

Тип прогнозування, заснований на встановленні критеріїв-орієнтирів розвитку системи (вирішення проблеми) та подальшому виявленні оптимальних шляхів досягнення потрібного стану, – _____ .

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Що спільного й у чому відмінності телеологічної, лінійної та циклічної концепцій розвитку глобалізації? Як пріоритетність у їх застосуванні може відбитися на результатах прогнозування розвитку економічної глобалізації?

2. На підставі своїх знань про модель глобальної технологічної піраміди поясніть сутність і механізми формування сучасної неокolonіальної глобалізації.

3. Назвіть і спробуйте проранжувати за мірою впливу чинники, які необхідно враховувати в процесі розроблення сценаріїв глобального розвитку.

Діагностичні завдання

1. Як би ви на підставі своїх знань про основні сценарії глобального розвитку сформулювали перспективи розвитку України у рамках їх оптимістичних варіантів?

2. Як би ви на підставі своїх знань про основні сценарії глобального розвитку сформулювали перспективи розвитку України у рамках їх песимістичних варіантів?

3. Чому, на вашу думку, не підтвердився жоден з проведених раніше прогнозів глобального розвитку?

Евристичні завдання

1. Поясніть, яким чином у відомих вам глобальних сценаріях розвитку використовуються прийоми генетичного та телеологічного прогнозування.

2. Який з відомих вам сценаріїв глобального розвитку можна вважати найбільш прийнятним для України? Обґрунтуйте свою відповідь.

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Позитивним наслідком глобальної анархії вважають руйнування застарілих структур, яке розчищає ґрунт для впровадження змін, що відповідають новим умовам.

2. Як класичний колоніалізм, так і неокolonіалізм передбачають домінування держави-метрополії, яка перебирає на себе відповідальність за стан підконтрольних країн Периферії.

3. Парадоксальність західної моделі глобалізації полягає у тому, що позитивний внесок у забезпечення прогресу вона поєднує із загрозою продукування глобальних екологічної, екологічної, культурної, військової катастроф.

4. В. А. Базаров-Руднев у рамках державного планування запропонував використовувати генетичне прогнозування.

Навчальна гра "Сценарне прогнозування глобального розвитку"

Мета гри – закріплення знань про основні прогнозні сценарії розвитку процесів глобалізації та формування умінь і навичок урахування в практичній діяльності вірогіднісних наслідків розгортання певних сценаріїв глобалізації. Група ділиться на дві команди. Кожна з них по черзі пропонує команді-суперниці один з можливих сценаріїв розвитку глобалізації. Команда, що відповідає, наводить його загальну характеристику, наслідки для глобальної економіки в цілому й економіки України зокрема, характеризує діяльність окремих суб'єктів господарювання, домогосподарств. Перша команда оцінює, за необхідністю виправляє, доповнює відповідь. Після цього сама виступає в ролі доповідача про сценарій глобалізації, які визначає команда-суперник. За підсумками обговорення визначається команда-переможець. Капітани команд розподіляють між активними учасниками отримані бали.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. *Телеологічна концепція розвитку глобалізації виходить з того, що:*

- а) Бог створив людину, любить її та бажає їй добра;
- б) людина не здатна досягнути всю глибину задумів Божих;
- в) тому людина повинна йому вірити;
- г) путівником у світському житті слугує християнське світовчення;
- д) якщо людини сприймає християнські цінності як свої власні,

то вони перетворюються на обмеження в її діяльності.

2. *Концепція лінійного розвитку глобалізації припускає:*

- а) поступальне, послідовне розгортання глобалізації;
- б) кожен подальший етап визнається продуктом попереднього;
- в) початкова специфіка закладається, попереднім етапом, з настанням наступного продовжують діяти старі закономірності;
- г) розвиток економічної глобалізації набуває нові, раніше відсутні характеристики;

д) спираючись на досвід попередніх етапів глобалізації для прогнозування подальшого розвитку має обмежене застосування, використовуються прийоми генетичного та телеологічного прогнозування.

3. *Концепція циклічного розвитку глобалізації передбачає, що:*

- а) історична еволюція цивілізацій має циклічний характер;
- б) кожен подальший цикл історії в основному повторює попередній;
- в) здійснюється він вже на іншому, більш складному рівні;
- г) у прогнозуванні глобального розвитку ми можемо спиратися на загальні закономірності еволюційного процесу;

д) водночас треба зважати на специфіку поточного етапу глобалізації.

4. *До основних методів прогнозування відносять:*

- а) статистичні;
- б) граничного аналізу;
- в) експертних оцінок (метод Дельфи) й екстраполяції за аналогією;
- г) моделювання;
- д) інтуїтивні.

5. *Серед найбільш відомих проектів глобального прогнозування можна виділити:*

- а) одкровення Іоанна Богослова (Апокаліпсис);
- б) пророцтва Нострадамуса;

- в) імітаційне моделювання світової динаміки Дж. Форрестера;
- г) модель СВІТ-3 Донелла та Денніса Медоузів;
- д) проект ООН "Майбутнє світової економіки".

6. До основних сценаріїв глобального розвитку відносять:

- а) неоліберальний;
- б) неоколоніальний;
- в) апокаліптичний;
- г) анархічний;
- д) приборканої лібералізації.

7. Посилення суперечностей усередині та між країнами Ядра та Периферії – передумова формування сценарію глобалізації:

- а) неоліберального;
- б) неоколоніального;
- в) апокаліптичного;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичного.

8. Посаднання ідей сталого розвитку та руху альтерглобалізму – основа сценарію глобалізації:

- а) неоколоніального;
- б) апокаліптичного;
- в) анархічного;
- г) морального;
- д) оптимістичного.

9. Період біфуркаційних змін, пов'язаних з переходом від економічної до постеконічної форми господарювання, – передумова формування сценарію глобалізації:

- а) неоліберального;
- б) неоколоніального;
- в) апокаліптичного;
- г) анархічного;
- д) приборканої глобалізації.

10. Формування глобальної технологічної піраміди знаходиться в основі сценарію глобалізації:

- а) неоліберального;
- б) неоколоніального;
- в) апокаліптичного;

- г) морального;
- д) оптимістичного.

11. Заохочення взаємодії суспільств з різними рівнями економічного розвитку передбачає сценарій глобалізації:

- а) неоліберальний;
- б) неоколоніальний;
- в) моральний;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичний.

12. Формування моделі, ґрунтованої на реальному міжнародному консенсусі та солідаризмі, припускає сценарій глобалізації:

- а) неоліберальний;
- б) анархічний;
- в) моральний;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичний.

13. Критичне переосмислення ідеології неоліберальної глобалізації та розвиток альтерглобалізму передбачає сценарій:

- а) неоколоніальний;
- б) апокаліптичний;
- в) анархічний;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичний.

14. Реалізація програм формування соціально-економічної свідомості ділової та політичної еліти – елемент сценарію моделі глобалізації:

- а) неоліберальної;
- б) неоколоніальної;
- в) моральної;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичної.

15. Яка з передумов оптимістичного сценарію є зайвою:

- а) розмивання національного суверенітету;
- б) розроблення довгострокового плану з альтернативними сценаріями розвитку;
- в) формування й узгодження на вищому рівні основних положень глобальної довгострокової економічної стратегії;

г) створення дієвого економічного механізму реалізації глобальної стратегії нового порядку;

д) реалізація програм формування соціально-економічної свідомості ділової та політичної еліти.

16. Обмеження негативних наслідків глобалізації припускає створення інститутів:

а) гарантування міжнародної безпеки;

б) сприяння вирішенню глобальних соціальних проблем;

в) уніфікації та контролю глобальних економічних процесів;

г) наднаціонального регулювання мегаекономічних процесів;

д) руху технологій, що усувають нерівноправ'я та обмежувальну практику їх використання.

17. До передумов формування приборканої глобалізації відносять:

а) розвиток ідеології та наслідків неоліберальної глобалізації;

б) розвиток альтерглобалізму на власній конструктивній основі;

в) економічний розвиток НІК, глобальна міграція;

г) становлення регіональної інтеграції як доповнення та альтернативи системі глобального регулювання, що склалася;

д) кризи, глобальні економічні конфлікти, тероризм, громадянські війни, національна та релігійна нетерпимість.

18. До проявів глобальної дезорганізації відносять:

а) послаблення та скорочення можливостей національної держави;

б) гетерогенізацію цінностей, світогляду, ідеологічних, політичних, соціальних структур;

в) примітивізацію мотивації через розвиток споживчої культури;

г) послаблення та руйнування традиційних соціальних структур;

д) руйнування та хаотизацію соціального простору.

19. До компонент глобальної технологічної піраміди відносять:

а) вершину – творці метатехнологій;

б) другий рівень – суб'єкти, вдалі адаптори, здатні використовувати нові технології;

в) третій – виробники промислової продукції масового попиту;

г) четвертий і п'ятий – ресурсні та просторові донори;

д) додатковий зріз – місткі ринки.

Розділ 10. Регулятивні механізми глобальної економіки

Питання для опрацювання

- 10.1. Вестфальська система й еволюція глобальної системи регулювання.
- 10.2. Еволюція ролі держави в умовах глобалізації.
- 10.3. Інституційна складова глобального регулювання.
- 10.4. Практична частина.

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про сутність глобального регулювання, основні підходи, принципи, інституційну складову;

умінь і навичок аналізу місця та ролі окремих елементів глобального регулювання, наслідків альтернативних його варіантів;

компетентностей у виявленні можливостей і обмежень різних елементів системи глобального регулювання.

Ключові слова: Вестфальська система, глобальні ланцюжки доданої вартості (ГЛДВ), мультилатералізм, опосередковане реагування, світове, глобальне, альфа-місто.

Література: основна: [1–4; 6], додаткова: [10; 22; 26; 31; 33; 36; 37; 62; 75].

10.1. Вестфальська система й еволюція глобальної системи регулювання

Ускладнення системи міжнародних економічних відносин, що відбувається під впливом невпинного зростання обсягів транскордонного руху товарів і чинників виробництва, збільшення кількості суб'єктів господарювання, задіяних у взаємодії, її форм та інструментів зумовлює посилення координації цієї діяльності. Особливого значення ця проблема набуває в умовах регулярного відтворення світових економічних криз, що все частіше набувають глобальних масштабів. Отже, глобальна економіка

потребує системи інститутів їх регулювання. У центрі уваги поставлені завдання:

забезпечення сталого розвитку;

протидії чинникам, що погрожують виникненню і розповсюдженню кризових явищ у глобальній економіці;

координації міжнародної економічної політики;

активізації міжнародної економічної взаємодії та співробітництва.

В якості ключових об'єктів глобального регулювання в сфері економіки виступають:

міжнародний економічний розвиток;

міжнародне співробітництво;

політика в сфері торговельної взаємодії;

політика в сфері валютних відносин;

політика в сфері міжнародного руху капіталів;

політика в сфері діяльності ТНК.

Вихідні засади міжнародного регулювання було закладено Вестфальською системою.

Вестфальська система та витоки глобального регулювання

Релігійна реформація в Європі поклала початок кривавій Тридцятирічній війні 1618 – 1648 рр., що завершилася укладанням у містах Мюнстер і Оснабрюке (Вестфалія) двох мирних угод. Вони були покликані закріпити політичну роздробленість Германії через надання колишнім феодальним князям прав суверенних правителів. Тим самим Вестфальський мир поклав початок переходу від феодальної до національно-державної моделі устрою.

Вестфальська система – система міжнародних відносин, сформована на основі однойменного договору 1648 р., що закріпила принципи суверенітету та рівності прав держав-націй, пріоритету їх інтересу, відмови від зовнішнього втручання у внутрішні справи, взаємодії країн на основі договорів, міжнародного права та дипломатичної співпраці, які забезпечувалися підтриманням балансу сил усіх країн-учасниць.

В якості **засадничих принципів Вестфальської системи міжнародних відносин** виступають:

пріоритет держав-націй;

державний суверенітет (невтручання у внутрішні справи інших країн);

пріоритет національного інтересу;
рівність прав держав;
зобов'язання виконувати підписані договори;
принцип дії міжнародного права та застосування дипломатії в міжнародних відносинах;
деідеологізація (деконфесіональність);
баланс сил.

Вестфальська система початково була покликана забезпечити стабільність міжнародних відносин у Європі. Однак, завдяки визначальному впливу європейських країн на формування традицій і правил міжнародної взаємодії, дію засадничих принципів Вестфальської системи було розповсюджено в глобальному масштабі.

Можна виділити кілька **етапів формування глобального регулювання:**

епоха "Золотого стандарту" та вільної торгівлі. Найбільш характерною особливістю цього етапу, що відбиває специфіку організації міжнародної економічної взаємодії, можна вважати **парадокс десуверенізації держави у рамках Вестфальської системи;**

період дії Бреттон-Вудської системи. Характерною ознакою цього періоду було надання переваги мультилатералізму в міжнародних відносинах;

вісімдесяті роки ХХ ст. – початок першого десятиліття ХХІ ст., удосконалення ГАТТ, створення СОТ, торжество неолібералізму в міжнародних відносинах і гіперглобалізація. У своїй найбільш виразній формі ідеали міжнародної економічної політики цього періоду знайшли відображення у Вашингтонському консенсусі;

сучасний період ознаменований пошуком шляхів поєднання суперечливих тенденцій наднаціонального регулювання та поверненням до принципів мультилатералізму.

Розглянемо ці періоди більш детально.

Епоха "Золотого стандарту", як ми раніше зазначили, характеризується парадоксальністю ролі її керівного принципу в глобалізації. Держава, суверенітет якої вважається беззаперечним, відмовляється від використання можливості впливу на коливання курсу національної валюти.

Ключову роль у забезпеченні стабільності курсу грошей відіграють центральні банки – емітенти національної валюти. Д. Родрик акцентує

увагу на їх незалежності від національних урядів²⁴. Функції монетарної політики обмежуються забезпеченням емісії товарних і символічних грошей у співвідношенні, яке забезпечує підтримку купівельної спроможності останніх через гарантовану можливість їх вільного обміну на золото. Центральні банки європейських країн – емітентів твердої валюти, за твердженням Д. Родрика, швидше є членами єдиного клубу, ніж представниками національних інтересів у міжнародних відносинах. Загроза використання військової сили у випадку відмови країн-позичальників повернути отримані позики виступає інструментом гарантування їх повернення.

Варто прослідкувати механізми впливу "Золотого стандарту" на специфіку режиму вільної торгівлі:

свобода міжнародних розрахунків поєднується та тісно пов'язана зі стабільністю курсів валют;

основні потоки товарів спрямовуються всередині колоніальних імперій та між метрополіями, близько розташованими одна від іншої та зосередженими в Європі;

поєднання однобічного характеру лібералізації торгівлі з Периферією за таким принципом:

"Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила", з дотриманням "режиму найбільшого сприяння" між метрополіями. Уперше цей принцип було застосовано в торговому Договорі Кобдена – Шевальє між Англією та Францією (1860 р.).

Глобалізація та мультилатералізм Бреттон-Вудської системи

Нагадаємо, що мова йде про результати втілення в життя рішень конференції в м. Бреттон-Вудс, на якій в 1944 р. країни – учасники анти-гітлерівської коаліції погодили засади післявоєнного устрою світу. Саме на ній було прийнято рішення про створення ООН, МВФ, ВБ, МТО. По суті, ми маємо справу з прикладом глобального інституційного конструювання.

В основу Бреттон-Вудської системи було покладено принцип мультилатералізму. **Мультилатералізм** – система міжнародних відносин, що передбачає різнобічність, урахування думок партнерів у процесі ухвалення

---

²⁴ Родрик Д. Парадокс глобалізації: демократія і майбутнє світової економіки / Д. Родрик. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. – С. 93–104.

рішень, затвердження міжнародних норм у рамках міжнародних організацій на основі принципу недискримінації та пріоритету національного права перед міжнародним.

Інституційними інструментами підтримки мультилатералізму виступали:

надання права вето та слабо розвинений механізм примусу. Це забезпечувало окремим країнам можливість досить ефективно пристосовувати власну інституційну систему до умов міжнародної торгівлі;

створення підстав для переходу до взаємодії за принципом:

"Бажаєш торгувати – дотримуйся правил";

формування безлічі "моделей капіталізму", які припускали різні підходи до організації корпоративного управління, фінансування, оподаткування, ринків праці, соціального захисту.

Особливої уваги заслуговує специфіка ставлення до фінансів у Бреттон-Вудській системі:

завдання системи – забезпечення повної зайнятості й економічного зростання;

забезпечується розмежування між виробництвом, зайнятістю та світом фінансів;

стверджується, що підтримки потребує торгівля, пов'язана з виробництвом;

у свою чергу, фінансова сфера розглядається як казино, що створює загрози стабільності, а не є двигуном розвитку;

скорочення ризиків у сфері міжнародної торгівлі вимагає посилення контролю над міжнародним рухом капіталу. Отже, щодо міжнародного руху капіталів діє таке правило:

"Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків" (Дж. Тобін).

Знаковою подією, що ознаменувала крах Бреттон-Вудської системи, стала одностороння відмова США від своїх зобов'язань з підтримки золотого вмісту долара як валюти міжнародних розрахунків. Разом із тим сама ця відмова стала результатом змін у міжнародному економічному середовищі. Вони, в свою чергу, продукували поступову зміну підходів до системи глобального економічного регулювання, перехід до нової її моделі. Зворотною реакцією на перехід до вільного коливання валютних курсів стала вимога посилення регулювання міжнародної торгівлі.

Створення СОТ і гіперглобалізація

За підсумками Уругвайського раунду переговорів у рамках ГАТТ (1995 р.) створено СОТ. Ключові зміни в міжнародній торговій політиці полягали в перегляді співвідношення пріоритетності внутрішніх і міжнародних правил торгівлі на користь останніх. Лозунг доби можна сформулювати так:

"Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави".

Відбувається розширення спектру сфер, що зачіпають торгові домовленості (сільське господарство, послуги, охорона авторських прав, трудові відносини, стандартизація), вдосконалення інструментів регулювання. Посилюються механізми контролю за їх виконанням.

Особливу роль у визначенні орієнтирів глобальної взаємодії в цей період відіграли принципи, задекларовані у Вашингтонському консенсусі (ВК). Нагадаємо їх:

дерегулювання економіки;

скорочення граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій;

лібералізація зовнішньої торгівлі та фінансових ринків;

вільні обмінні курси валют;

приватизація;

фіскальна дисципліна;

захист прав власності.

Глобалізація набуває вигляду універсальної стратегії низьких корпоративних витрат, жорсткої фіскальної політики, дерегулювання, послаблення профспілок і зниження стандартів соціального захисту.

Глобальне регулювання: сучасні альтернативи

Глобальні фінансові кризи 1997 – 1998, 2007 – 2008 рр. з особливою гостротою позначилися на економіках країн, що розвиваються на фоні зростання економічного потенціалу, місця та ролі в світовій економіці країн Азії. Вони зумовили початок процесу перегляду міжнародної економічної взаємодії, що домінували в попередній період. Зміни відбуваються за такими напрямками:

удосконалення механізмів та інструментів наднаціонального регулювання глобальної економіки. У нових умовах актуалізується правило:

"Бажаєш торгувати – відмовся від свого права встановлювати правила";

на новому рівні відбувається повернення до принципів мультилатералізму. Основна ідея може бути висказана таким чином:

"У чужий монастир зі своїми законами не ходять.

Я у тебе в гостях дотримуюся твоїх правил, а ти у мене – моїх".

Ми знову маємо справу з парадоксальною природою наднаціонального регулювання:

свої ідеологічні витoki концепція черпає в неолібералізмі;

вона припускає мінімізацію участі держави в економічному житті;

водночас прагнення запобігти повторенню глобальних економічних потрясінь змушує прибічників пропонувати *заходи зі вдосконалення наднаціональної, глобальної системи регулювання;*

фактично регулювання не усувається, а передається на більш високий, наднаціональний рівень.

Можна виділити ряд недоліків, які породжує наднаціональне регулювання:

ігнорування національної специфіки обумовлює неминучість конфліктів між вимогами, що витікають з універсалізації норм, і національними інтересами учасників глобальної взаємодії;

у процесі формування правил у першу чергу враховуються інтереси найбільш сильних учасників, розвинених країн, великих комерційних структур.

10.2. Еволюція ролі держави в умовах глобалізації

Зростання різноманіття міжнародного економічного середовища, інтенсифікація міжнародної взаємодії, поява нових центрів сили зумовили кардинальні зміни місця та можливостей національних держав у системі міжнародних відносин. Трансформація ролі держави дає підстави деяким вченим стверджувати про настання *епохи "Нового середньовіччя"*.

Сучасне суспільство розглядається як світський еквівалент організації західного християнського світу середніх віків перш за все в тому, що:

жоден правитель або держава не були повністю суверенні;

кожен з суб'єктів владних відносин ділив владу з васалами, Папою Римським, імператором Священної Римської Імперії;

спільною характеристикою відносин між суб'єктами управління стає перехрещення владних повноважень, багаторівнева лояльність.

Така ситуація дає привід Х. Буллю стверджувати, що сучасне глобальне співтовариство перетворюється на суспільство анархії.

Можна виділити цілу низку чинників, що зумовлюють скорочення потенціалу забезпечення традиційних функцій національної держави.

Розвиток інформаційних технологій призвів до суттєвого обмеження можливостей держави впливати на взаємодію національних суб'єктів господарювання з іноземними партнерами. Мова йде як про обмін інформацією, так і про безпосередній транскордонний рух продуктів праці, що надаються іноземним партнерам у вигляді послуг. На відміну від транскордонного руху товарів, проконтролювати цей процес практично неможливо. Особливого значення в сучасних умовах набуває можливість вільного переміщення знань про найновіші технологічні розробки. У результаті під питанням опиняється надійність ключового чинника забезпечення конкурентних переваг країни в умовах розвитку економіки знань.

Ризики цього посилюються завдяки можливості практично миттєвого та безперепонного транскордонного руху фінансових потоків. Саме здатність привернути іноземні інвестиції, помножена на готовність іноземних партнерів запропонувати сучасні технологічні нововведення, та наявність достатньо кваліфікованої робочої сили стали запорукою швидкого підйому економіки НІК ПСА, початку процесу поступового переміщення до цього регіону функцій Ядра світ-системи. З протилежного боку, рухливість фінансів породжує загрози імпорту фінансових криз, коли, як це було у 1997 – 1998 рр., уряди країн цього регіону виявилися неспроможними зупинити відтік валюти, викликаний панічними настроями на світових фінансових ринках.

Зростання масштабів міжнародної міграції робочої сили перетворюється на ще один важіль впливу зовнішнього середовища на здатність держави контролювати економічну ситуацію. Окремими складовими такого впливу можуть бути:

масова еміграція (так, дані про кількість трудових мігрантів з України коливаються від двох до шести мільйонів осіб, тобто до 15 % відсотків населення країни);

вплив мігрантів на ситуацію в країні, що їх приймає (сьогодні у Великобританії, Франції, ФРН кількість іноземних мігрантів перевищує 10 % від населення цих країн); варто також враховувати, що, як правило, мігрують люди в найбільш продуктивному, працездатному віці;

масові перекази мігрантів на батьківщину (в окремі роки, за даними міжнародних організацій, перекази трудових мігрантів в Україну перевищували 8 млрд дол.).

Варто також зазначити, що у переліку ста суб'єктів світового господарства, які продукують найзначніші обсяги ВВП або річного доходу більшу частку мають не держави, а ТНК. Відповідно, вони отримують велетенський ресурс для лобювання своїх інтересів перед урядами країн, де вони представлені. Типовою є ситуація, коли РК виявляються майже в повній залежності від іноземних корпорацій.

Розвиток міжнародної кооперації виробництва, становлення ГВС, ГЛДВ як створює шанси для включення РК у процес міжнародної взаємодії, так і посилює їх залежність від корпорацій – організаторів ГЛДВ. Останні ж не беруть на себе капітальні витрати з організації процесу виробництва та легко можуть перенести його в іншу країну.

Адекватне розуміння ситуацій та перспектив еволюції ролі держави в умовах глобалізації вимагає аналізу співвідношення понять "держава", "ринок", "глобалізація".

Зрештою, йдеться про зміну співвідношення держава/ринок у ході розширення кола економічних суб'єктів, що вступають у взаємодію та диверсифікацію її форм в умовах глобалізації.

Ринок і держава – інститути, що виконують різні, але взаємно доповнювані функції. Уже А. Сміт стверджував, що для того, щоб ринок був по-справжньому працездатним, він потребує очільника та регулювання.

Відкритість національних ринків глобалізації призводить до зростання кількості чинників, які залишаються поза сферою впливу держави. Ускладнення ситуації призводить до необхідності зростання оперативного реагування з боку держави на зовнішні виклики, набуття нею підприємницьких рис.

Діалектика взаємовідносин **держава/ринок** закладається на рівні єдності об'єкта регулювання (національної економіки в цілому) й економічної змістовності інституту (розподіл праці, кооперація, страхування). Однак, якщо держава діє на лінії від цілого до частин, що його формують, то ринок – у зворотному напрямі: від частин до цілого. Звідси протилежність сфер регулювання (відтворення суспільства/рух ресурсів, товарів і послуг), типів відносин (ієрархія/рівність) і трансакцій (редистрибуція/обмін), протистояння стійкість/нестійкість до зовнішніх впливів.

Ринок і держава – протилежні комплементарні частини єдиної соціальної субстанції. Ринок функціонально доповнює державу в сфері формування оптимальних трансакційних витрат на взаємодію між економічними суб'єктами. Ця організаційна форма набуває пріоритетного значення у випадках, коли індивідуалізація інтересу забезпечує зростання суспільної корисності господарської діяльності.

З протилежного боку, необхідність безперервного відтворення соціуму як єдиного організму визначає потребу врахування та дотримання суспільного інтересу. Саме на його дотримання націлено державу. Вона призначена забезпечити гармонію між індивідуальним і суспільним інтересом.

Зростання відкритості економік, їх динамізм, диференціація та ускладнення функціональних зв'язків справляють безпосередній вплив на трансформацію характеру та змістовності діяльності ключових, початково амбівалентних фігур держави та ринку – чиновництва та підприємців. Незважаючи на всі відмінності, що впливали на формування бюрократії та підприємця в Західній Європі²⁵, на Далекому Сході²⁶, в Індії²⁷, країнах ісламу²⁸, Росії²⁹, вони зберігають спільні риси. Функціонально бюрократія характеризується спеціалізацією розподілу праці, чіткою управлінською ієрархією, стандартизацією процедур, показників оцінки праці та принципів наймання³⁰. Структурно вона, як і підприємництво, виявляється прив'язаною до специфіки національної культури господарювання, домінуючого укладу. Це спричиняє формування "домашньої" моделі структур держуправління та підприємництва³¹. Ключові функціональні характеристики підприємницької діяльності, за Й. Шумпетером, – спрямованість до інновацій, готовність прийняти відповідальність за ризики³². У нових умовах ефективна бюрократія отримує підприємницький характер³³. Вона набуває рис клієнт-орієнтованої, прозорої, підконтрольної громадянам системи громадської служби³⁴. Підприємництво, з протилежного боку, зіштовхується з проблемами вдосконалення управлінських структур, підвищення динамізму, вдосконалення координації діяльності³⁵. Відбувається наближення бюрократії та підприємництва³⁶.

²⁵ Зомбарт В. Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека / В. Зомбарт // Зомбарт В. Собр. соч. в 3-х т. Т. 1. – СПб. : Владимир Даль, 2005. – С. 27–478.; Лахман Р. Капиталисты поневоле. Конфликт элит и капиталистические преобразования в Европе раннего нового времени / Р. Лахман. – М. : Территория будущего, 2010. – 456 с.; Левинсон К. Бюрократия немецкого города XVI – XVII вв.: опыт исторической антропологии бюрократии / К. Левинсон. – М. : ИВИ РАН, 2000. – 288 с.; Цатурова С. Офицеры власти / С. Цатурова. – М. : Логос, 2002. – 384 с.

²⁶ Волков С. Служилые слои на традиционном Дальнем Востоке / С. Волков. – Восточная литература, 1999. – 312 с.; Карлусов В. Частное предпринимательство в Китае / В. Карлусов. – М. : Восточная литература, 1996. – 384 с.; Кравцевич А. Общественное предпринимательство в Японии / А. Кравцевич. – М. : Наука, 1988. – 302 с.

²⁷ Льюис Э. Без оглядки на богов. Взлет современной Индии / Э. Льюис. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 395 с.; Мюрдаль Г. Современные проблемы третьего мира / Г. Мюрдаль. – М. : Прогресс, 1972. – 768 с.

²⁸ Беккин Р. Исламская экономическая модель и современность / Р. Беккин. – М. : ИД Марджани, 2009. – 344 с.

²⁹ Веселовский С. Исследование по истории класса служилых землевладельцев / С. Веселовский. – М. : Наука, 1969. – 584 с.; Ключевский В. История сословий в России / В. Ключевский. – Петроград : ЛИО КНП, 1918. – 276 с.; Кондратьева Т. Кормить и править / Т. Кондратьева. – М. : РОССПЭН, 2006. – 208 с.; Павлов-Сильванский Н. Государевы служилые люди / Н. Павлов-Сильванский. – М. : Крафт+, 2001. – 288 с.; Пайпс Р. Россия при старом режиме / Р. Пайпс. – М. : Независимая газета, 1993. – 422 с.

³⁰ Мандел Э. Власть и деньги. Общая теория бюрократии / Э. Мандел. – М. : Экономическая демократия, 1992. – 277 с.

³¹ Гинс Г. Предприниматель / Г. Гинс. – М. : Посев, 1992. – 224 с.

³² Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер // Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М. : Эксмо, 2007. – С. 29–360.

³³ Осборн Д. Управление без бюрократов: Пять стратегий обновления государства / Д. Осборн, П. Патрик. – М. : Прогресс, 2001. – 536 с.

³⁴ Оболонский А. Кризис бюрократического государства: Реформы государственной службы: международный опыт и российские реалии / А. Облонский. – М. : Фонд "Либеральная миссия", 2011. – 448 с.

³⁵ Варнеке Х.-Ю. Революция в предпринимательской культуре / Х.-Ю. Варнеке. – М. : Наука; Интерпериодика, 1999. – 278 с.; Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / И. Кирцнер. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239 с.; Татеиси К. Вечный дух предпринимательства / К. Татеиси. – К. : Укрзаконодавсервис, 1992. – 200 с.

³⁶ Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Х. : Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2011. – С. 223–228.

Економічна глобалізація в умовах ринкової економіки створює проблеми для функціонування традиційної моделі держави, стимулює підвищення оперативності реагування на зовнішні виклики, примушує до перебудови самої держави на ринковий лад.

Сутність трансформації ролі держави в умовах глобалізації

Держава вимушена зміщувати важелі дії на ринки з прямого втручання на *опосередковане реагування* та делегування повноважень суб'єктам нижчого рівня. **Опосередковане реагування** – управління за цілями, формування таких умов діяльності, коли для економічних суб'єктів створюються стимули на спрямовування їх діяльності у напрямках, що вважаються доцільними для держави в цілому, визначаються нею.

Принцип мультилатерального регулювання в сучасних умовах набуває нових рис. Перш за все це:

- глибока інтеграція ринків у систему управління (інститути встановлення та контролю виконання норм, стабілізації та підтримки ринків);

- збереження ролі демократичних національних держав;

- забезпечення різноманіття економічних моделей зростання;

- підтримка різноманіття моделей інституційного облаштування країн світу;

- відмова від нав'язування власних інститутів іншим країнам;

- установлення правил контролю за взаємодією між національними інститутами;

- створення особливих умов участі в глобальній взаємодії недемократичних країн.

10.3. Інституційна складова глобального регулювання

Особливістю сучасного етапу розвитку процесу глобалізації є розширення кола суб'єктів, що залучаються до участі у її регулюванні. У період "Золотого стандарту" в регулюванні процесів глобалізації було задіяно лише обмежену кількість держав, розташованих на європейському континенті. Активним їх учасником були торговельні компанії. У міру розвитку економіки, поглиблення міжнародного розподілу праці з'являються нові країни, здатні впливати на їх протікання. В якості дієвих гравців на арену глобальної взаємодії повертаються корпоративні структури. Створюються

некомерційні універсальні та галузеві міжнародні організації, покликані сприяти впорядкуванню глобальних відносин у певних сферах. До основних груп суб'єктів глобального регулювання можна віднести:

- національні держави;*
- міжнародні корпорації;*
- інтеграційні об'єднання;*
- міжнародні комерційні та некомерційні організації;*
- світові міста як провідники глобалізації.*

Рис. 10.1 дозволяє відстежити місце в інституційній структурі й інституційну природу витоків мотивації діяльності ключових суб'єктів глобальної економіки. Критеріями, що дозволяють визначити особливості соціальної орієнтації відстоюваних певними типами організаційних структур інтересів, є мотивація взаємодії та характер розподілу влади між акторами, що діють в їх межах.

Ключову роль серед інститутів глобального регулювання відіграють ринки, адже навіть в умовах посилення керівної ролі провідних країн світу (США, Німеччина, Китай), інтеграційних об'єднань (ЄС, НАФТА, АТЕС, АСЕАН, МЕРКОСУР), міжнародних організацій (МВФ, СБ, СОТ), неформальних зустрічей керівників провідних країн світу (G 7, G 20), ринки залишаються тим місцем, де безпосередньо зустрічаються суб'єкти господарювання.

Критерії		Характер розподілу влади	
		Горизонтальний	Вертикальний
Мотивація взаємодії	Власний інтерес	Ринок, міжфірмовий контакт	Фірма
	Соціальні зобов'язання	Община, домогосподарства, місцеві співтовариства	Держава
		Мережеві структури, фонди, асоціації	

Рис. 10.1. Таксономія інститутів

Глобальні ринки є інституціолізованою формою відносин між незалежними економічними суб'єктами на основі переслідування власних інтересів учасників. Ієрархізація відносин між учасниками єдиного виробничого процесу забезпечує формування підприємства, фірми. Власний інтерес найманих працівників досягається завдяки поєднанню зусиль у досягненні мети, цілей її створення. Серед такого роду інституційних структур ключову роль у глобальній економіці відіграють ТНК. Держава як інституційна структура поєднує безліч побудованих на ієрархічних засадах організацій, кінцева мета діяльності яких полягає у забезпеченні створення суспільних благ. Місцеві співтовариства згуртовують для вирішення спільних проблем на основі горизонтальної взаємодії мешканців локальних територій. Глобальні міста за вихідними засадами свого створення та існування є місцевими співтовариствами. Однак через зростання своїх масштабів і ускладнення структури внутрішніх взаємовідносин вони подекуди набувають значення міст-держав (Сінгапур, Гонконг). Останній, гібридний тип інституційних структур, у різних співвідношеннях поєднує індивідуальний та суспільний інтереси, ієрархічні та горизонтальні форми взаємодії учасників. Він найбільш широко представлений на рівні глобального регулювання економіки. Прикладами можуть слугувати регіональні та міжрегіональні інтеграційні об'єднання (ЄС, НАФТА, АТЕС, МЕРКОСУР та ін.), побудовані на комерційній або некомерційній основі міжнародні організації, що діють у різних галузях економіки (МВФ, СБ, СОТ, ФАО, МОП...), різного роду альтер- і антиглобалістські рухи, ГВС і ГЛДВ.

Інституційний аналіз дозволяє диференціювати широкий спектр інституційних форм соціальної взаємодії, що активно включаються в процеси глобального регулювання. Урахування їх специфіки дозволяє поглибити розуміння механізмів забезпечення координації інтересів різноманітних суб'єктів глобального господарювання.

Вплив міжнародних корпорацій на розвиток сучасної світової економіки

Обсяг реалізації двохсот найбільших ТНК складає 30 % світового ВВП. ТНК за своєю економічною природою є вертикальними структурами, покликаними відстоювати індивідуальний інтерес власників. Відповідно, зростання їх ролі та значення в глобальній економіці зумовлює загострення суперечностей між розширенням до глобальних масштабів соціального наповнення наслідків і збереженням приватних мотивів їх діяльності. Адже ТНК у сучасному світі контролюють 70 – 90 % світових ринків товарів, послуг і технологій, забезпечують 50 % світового виробництва, володіють більш ніж 80 % усіх патентів і ліцензій на нову техніку та технології, що діють у світі.

Напрями участі ТНК у регулюванні процесів, що відбуваються в глобальній економіці:

забезпечення виробництва основної номенклатури товарів і послуг, які потрапляють на світові ринки;

розподіл основного обсягу міжнародних інвестиційних потоків;
створення, володіння та розподіл нових технологій та інноваційних продуктів;

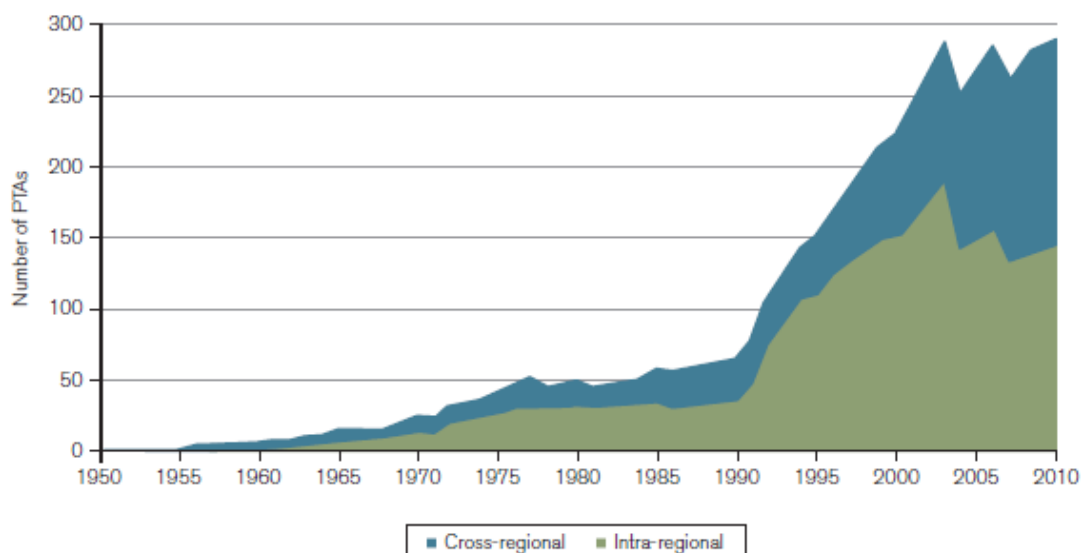
вони є найбільшими роботодавцями на світових ринках робочої сили;

ТНК здатні у визначальній мірі впливати на рішення, які приймають національні уряди та міжнародні організації.

Інтеграційні об'єднання в процесах глобалізації

Кінець ХХ і початок ХХІ ст. ознаменовані інтенсифікацією міжнародної економічної взаємодії. Зростає кількість учасників, урізноманітнюються її форми. Поглиблюються зв'язки та посилюється взаємозалежність суб'єктів господарювання, задіяних у міжнародній співпраці. Виникає об'єктивна потреба у більш цілеспрямованій взаємній координації дій національних держав зі створення умов для більш ефективного використання можливостей, які відкриває глобалізація економічного простору. Отримують розвиток регіональна, міжрегіональна та процесуальна інтеграція. Своє відображення ці процеси знаходять у бурхливому зростанні кількості міжнародних інтеграційних об'єднань (рис. 10.2) і розповсюдженні міжнародної виробничої кооперації, створенні ГЛДВ.

Figure B.2: Cumulative number of intra- and cross-regional PTAs in force, 1950-2010, notified and non-notified PTAs

Source: WTO Secretariat.

Рис. 10.2. Динаміка інтеграції 1950 – 2010³⁷

³⁷ The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence. World Trade Report 2011. – Geneva : World Trade Organization, 2012. – P. 58.

Зростає інтенсивність залучення країн світу в їх діяльність (рис. 10.3).

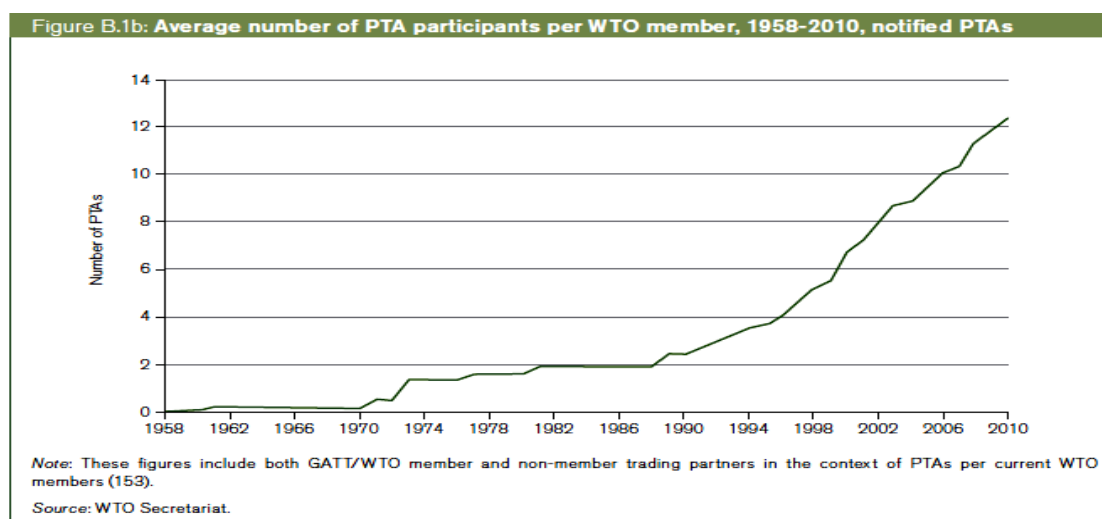

Рис. 10.3. Середня кількість Ю, в яких беруть участь країни – члени СОТ³⁸

Інтенсивність участі окремих країн світу в процесах регіональної інтеграції суттєво коливається (рис. 10.4).

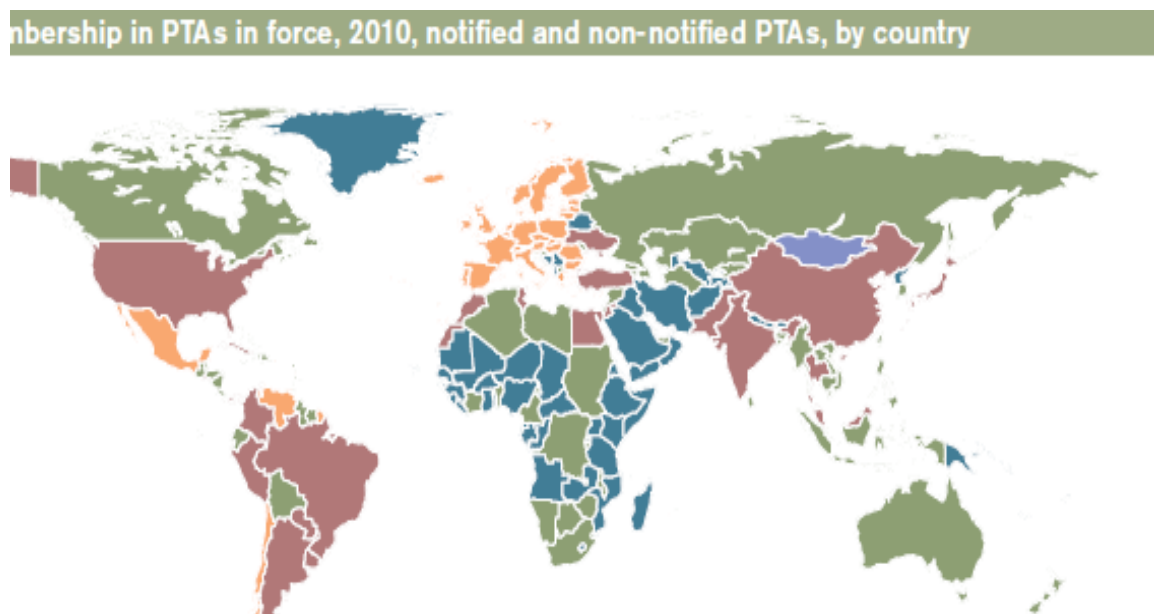

Рис. 10.4. Інтенсивність участі в інтеграційних процесах окремих країн світу³⁹ [WTO, p 58]

³⁸ The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence. World Trade Report 2011. – Geneva : World Trade Organization, 2012. – P. 56.

³⁹ The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence. World Trade Report 2011. – Geneva : World Trade Organization, 2012. – P. 58.

За винятком Монголії, в сучасному світі немає країн, що лишилися осторонь цих процесів.

У табл. 10.1 подані дані про частку провідних регіональних угруповань у світовому валовому внутрішньому продукті, світовому експорті й інвестиціях.

Таблиця 10.1

Частка регіональних угруповань у світовій економіці (%)

Регіональні угруповання	Частка в світовому ВВП	Частка в світовому експорті	Частка в світових інвестиціях
Європейський союз	24	43	19
НАФТА	26	17	19
АТЕС (без членів НАФТА)	29	25	36

Об'єктива змістовність інтеграції полягає у переплетінні, взаємопроникненні, зрощуванні процесів суспільного відтворення, формуванні структур, в яких розрізнені, відносно прості в минулому частини перетворюються на єдине ціле, за умов збереження індивідуальної самості учасників. Варто зазначити, що інтеграція включає два аспекти – просторовий та процесуальний. У першому випадку ми маємо справу з формуванням регіональних або міжрегіональних ІО. У другому – з формуванням ГВС і ГЛДВ.

Можна виділити кілька етапів включення інтеграції в процеси міжнародного регулювання:

від односторонніх рішень про регулювання торгівлі з іншими країнами до двостороннього та багатостороннього їх погодження;

включення інших форм економічної взаємодії;

поглиблене співробітництво, що комплексно охоплює широкий спектр соціальних сфер (розширення за межі економіки) та форм;

від співробітництва на регіональному рівні до міжрегіонального співробітництва.

Особливості сучасного етапу розвитку МЕІ як форми глобального регулювання полягають у:

спрямованості на реалізацію довгострокових програм;

поступовому переході від внутрішньоорієнтованих міжнародних об'єднань країн (що було характерне для 70-х рр.) до угруповань, які мають зовнішньо орієнтований характер;

формуванні РІО, які включають країни, що знаходяться на різних рівнях розвитку;
створенні міжрегіональних інтеграційних об'єднань;
активному розвитку процесуальної інтеграції;
посиленні дезінтеграційних процесів⁴⁰;
розвитку гнучких форм інтеграції⁴¹;
поширенні процесуальної інтеграції як альтернативи традиційній регіональній.

Міжнародні комерційні та некомерційні організації як провідники процесів глобалізації

Необхідність координації діяльності економічних суб'єктів на міжнародній арені стимулювала створення організацій, у рамках яких представники різних країн отримують можливість об'єднувати зусилля у вирішенні спільних проблем, установлювати загальноприйняті норми поведінки, стандарти, погоджувати свої дії, спільними зусиллями вирішувати конфлікти. Вони перетворюються на могутній інструмент регулювання глобальної економіки та переймають на себе *нормотворчі, консультативні, посередницькі, операційні, інформаційні функції*.

Міжнародні організації можна розподілити на кілька основних груп: глобальні міждержавні універсальні організації (ООН, її Генеральна асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада та ін.);

спеціалізовані організації ООН, що відіграють роль провідних регуляторів певних сфер світової економіки. Так, на МВФ покладене завдання глобального регулювання у сфері валютних відносин, СБ покликаний забезпечити сприятливі умови розвитку світової економіки, СОТ – погодження умов міжнародної торгівлі;

міжнародні регіональні та міжрегіональні організації (**Організація економічного співробітництва та розвитку – ОЕСР**). Розвиток інтеграційних процесів призводить до створення в межах ІО наддержавних організацій, яким країни-учасниці делегують певне коло своїх повноважень. Прикладами можуть слугувати Європейський парламент, Європейський банк, Європейський суд;

⁴⁰ Липов В. Дезінтеграція як закономірна складова еволюції та розвитку інтеграційних об'єднань [Електронний ресурс] / В. Липов // Міжнародні відносини. Серія "Економічні науки": збірник наукових праць (електронне видання). – № 11. – 2017. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3200/2875.

⁴¹ Липов В. Чинники гнучкої інтеграції як засобу посилення інституційної комплементарності інтеграційних об'єднань / В. Липов // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – № 2. – С. 122–141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://politeco.nmetau.edu.ua/journals/2/6_a_ua.p.

міжнародні економічні організації, що функціонують на окремих сегментах світового ринку (Організація країн експортерів нафти – ОПЕК, Міжнародні угоди з олова, какао, кави, натурального каучуку тощо);

міжнародні параорганізації ("Велика двадцятка", БРІКС), що мають неформальний статус періодичних консультативних зустрічей лідерів і керівників відповідних структур країн світу.

У табл. 10.2 наведені приклади міжнародних організацій. Увагу зосереджено на тих із них, які мають безпосереднє відношення до різноманітних аспектів економічної глобалізації, зокрема забезпечують глобальну координацію діяльності економічних суб'єктів у таких сферах, як міжнародна торгівля, рух капіталу, робочої сили, транспортні перевезення.

Таблиця 10.2

Приклади міжнародних економічних організацій

Повне найменування	Скорочене найменування	Повна офіційна назва	Рік створення
Всесвітня асоціація операторів атомних електростанцій	BAO /AEC WANO	World Association of Nuclear Operators	1989
Міжнародна авіаційна федерація	ФАІ/FAI	Fédération Aéronautique Internationale	1905
Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол	Інтерпол / ICPO, OIPC, Interpol	International Criminal Police Organization/	1923
Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація інтелектуальної власності	ВОІВ / WIPO	World Intellectual Property Organization	1967
Організація Об'єднаних Націй (ООН), Всесвітня торгова організація	СОТ/WTO	World Trade Organization	1995
ООН, Міжнародна організація праці	МОП/ILO	International Labour Organization	1919
ООН, Група Світового банку	СБ	World Bank Group	1944
ООН, Продовольча та сільськогосподарча організація	ФАО/FAO	Food and Agriculture Organization	1945
ООН, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку	ЮНІДО / UNIDO	United Nations Industrial Development Organization	1966

Світові міста як провідники глобалізації

Світове, глобальне місто, альфа-місто (World city, Global city, Alpha city) – місто, яке визнане важливим елементом світової економіки, має ключове значення для великих регіонів Землі та здійснює на них значний політичний, економічний або культурний вплив; є важливим елементом глобальної системи цивілізаційних центрів. Інтерес до теми ролі глобальних міст привернуло дослідження Саскіє Сассен *The global city* (1991)⁴².

Глобальні міста набувають значення місць зосередження фінансових, інформаційних, інтелектуальних ресурсів. Вони слугують своєрідними комунікаційними центрами, хабами-посередниками, що концентрують відповідні потоки, стають центрами прийняття рішень. У табл. 10.3 зазначені десять найбільших глобальних міст.

Таблиця 10.3

Перелік міст класів "Альфа++", "Альфа+"

№ п/п	Місто	Країна	Тип	Населення агломерації
1	Лондон	Великобританія	Альфа++	12 400 000
2	Нью-Йорк	США	Альфа++	22 200 000
3	Гонконг	КНР	Альфа+	7 050 000
4	Париж	Франція	Альфа+	10 400 000
5	Сінгапур	Сінгапур	Альфа+	4 900 000
6	Шанхай	КНР	Альфа+	18 400 000
7	Токіо	Японія	Альфа+	34 000 000
8	Пекін	КНР	Альфа+	13 600 000
9	Сідней	Австралія	Альфа+	4 475 000
10	Дубай	ОАЕ	Альфа+	1 550 000

Як свідчать наведені дані, зовсім не кількість мешканців виявляється ключовим чинником набуття містом відповідного статусу. Провідне

⁴² Sassen S. *The Global City: New York, London, Tokyo* / S. Sassen. – Princeton : Princeton University Press, 1991. – 480 p.

значення відіграють рівень розвитку економіки країни базування, історичні традиції, географічне розташування, економічний потенціал і тенденції розвитку національної економіки.

10.4. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Чому саме Вестфальська система заклала підвалини сучасного глобального регулювання?
2. Назвіть і стисло прокоментуйте основні етапи розвитку глобального регулювання.
3. У чому полягали особливості глобального регулювання в епоху "Золотого стандарту"?
4. Охарактеризуйте особливості глобального регулювання в період дії Бреттон-Вудської системи.
5. Яким чином створення СОТ пов'язане з еволюцією системи глобального регулювання?
6. Чому в сучасних умовах відбувається трансформація ролі держави?
7. Охарактеризуйте основні критерії, що визначають відмінність організаційного устрою основних типів інституційних структур.
8. Назвіть і стисло охарактеризуйте специфіку участі в глобальному регулюванні ТНК, ІО, міжнародних організацій, глобальних міст.

Питання для дискусії

1. Чи можна вважати, що висловлювання, які описують принципи глобальної взаємодії на певних етапах її еволюції, адекватно характеризують їх особливості?
2. Яким чином змінюється роль держави під впливом глобалізації?

Тематика есе

1. Витоки парадоксальності глобального регулювання: між матеріальним і віртуальним, ієрархією та мережею.
2. Глобалізація, Вестфальська система й еволюція ролі держави.
3. Глобальні міста та кластерні структури як актори механізму регулювання.

4. Місце та роль міжнародних організацій в механізмах глобального регулювання.

5. Неурядові некомерційні організації в регулюванні глобальної взаємодії.

6. Роль інтеграційних об'єднань у регулятивній системі глобальної економіки.

7. Суб'єкти регулятивного механізму глобальної економіки.

8. Транснаціональні корпорації як суб'єкти глобального регулювання.

Дайте визначення поняттям

Вестфальська система – _____ .

Глобальні ланцюжки доданої вартості – _____ .

Мультилатералізм – _____ .

Опосередковане реагування – _____ .

Світове, глобальне місто, альфа-місто – _____ .

Які поняття характеризують подані визначення?

Місто, яке визнане важливим елементом світової економіки, має ключове значення для великих регіонів Землі та здійснює на них значний політичний, економічний або культурний вплив, є важливим елементом глобальної системи цивілізаційних центрів – _____ .

Об'єднання в мережеві структури великої кількості фірм, що працюють у сегментах, які забезпечують в одній галузі різні стадії виробничого процесу, – _____ .

Система міжнародних відносин, сформована на основі однойменного договору 1648 р., що закріпила принципи суверенітету та рівності прав держав-націй, пріоритет їх інтересів, відмови від зовнішнього втручання у внутрішні справи, взаємодії країн на основі договорів, міжнародного права та дипломатичної співпраці, які забезпечувалися підтриманням балансу сил усіх країни-учасниць, – _____ .

Система міжнародних відносин, що передбачає різнобічність, урахування думок партнерів у процесі ухвалення рішень, затвердження міжнародних норм у рамках міжнародних організацій на основі принципу недискримінації та пріоритету національного права перед міжнародним, – _____ .

Управління за цілями, формування таких умов діяльності, коли для економічних суб'єктів створюються стимули щодо спрямовування їх діяльності у напрямках, що вважаються доцільними для держави в цілому, визначаються нею, – _____ .

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Яким чином суверенізація національних держав, принципи якої закладено Вестфальською системою, пов'язана з початком переходу країн Європи від домінування натурального до становлення економічного, ринкового способу господарювання?

2. На підставі яких специфічних характеристик закладаються витoki відмінності місця в системі глобального регулювання таких організаційних форм суспільної взаємодії, як держава, корпорації, місцеві співтовариства, асоціації?

Діагностичні завдання

1. У чому полягають відмінності ролі національних держав у забезпеченні глобального регулювання в епохи "Золотого стандарту", Бреттон-Вудської системи, створення СОТ, у сучасному періоді?

2. Визначте й охарактеризуйте особливості місця та ролі в глобальному регулюванні ринкових структур, національних держав, ТНК, глобальних міст, ІО, міжнародних організацій.

Евристичні завдання

1. Визначте позитивні та негативні наслідки для України еволюції ролі національної держави в системі глобального регулювання.

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Лозунг "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила" характеризує період існування Бреттон-Вудської системи.

2. Парадоксальна природа наднаціонального регулювання витикає з суперечності між намаганням мінімізувати роль держави в економічному житті із запровадженням заходів зі вдосконалення наднаціональної, глобальної системи регулювання.

3. Підставами для тверджень про настання епохи "Нового середньовіччя" в сучасних умовах є зростання різноманіття міжнародного

економічного середовища, інтенсифікація міжнародної взаємодії, поява нових центрів сили.

4. Ринок і держава – інститути, що виконують у глобальній економіці різні функції, що ніяк не перетинаються.

Навчальна гра "Місце та роль окремих типів інституційних утворень у глобальному регулюванні"

Мета гри – закріплення студентами знань, формування умінь і навичок визначення та врахування в практичній діяльності знань про особливості еволюції та сучасного стану глобального регулювання, місця та ролі окремих суб'єктів глобальної економіки в цих процесах. Група ділиться на дві команди, кожна з яких пропонує для розгляду певний етап або інституційний суб'єкт регулювання. Друга команда наводить його характеристику. Гравці першої команди оцінюють і доповнюють відповідь. Після чого команди міняються місцями.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. До засадничих принципів Вестфальської системи відносять:

- а) пріоритет держав-націй;
- б) державний суверенітет (невтручання у внутрішні справи інших країн);
- в) пріоритет національного інтересу;
- г) диференціацію прав держав;
- д) зобов'язання виконувати підписані договори.

2. До засадничих принципів Вестфальської системи відносять:

- а) принцип дії міжнародного права та застосування дипломатії в міжнародних відносинах;
- б) деідеологізацію (деконфесійність);
- в) пріоритет національного інтересу;
- г) погоджене з іншими партнерами втручання у внутрішні справи інших країн;
- д) баланс сил.

3. Епоху "Золотого стандарту" найкраще характеризує такий лозунг:

- а) "Бажаєш торгувати – дотримуйся правил";
- б) "Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків";

- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Бажаєш торгувати – відмовся від свого права встановлювати правила".

4. *Бреттон-Вудську систему найкраще характеризує лозунг:*

- а) "Бажаєш торгувати – дотримуйся правил";
- б) "Бажаєш торгувати – відмовся від свого права встановлювати правила";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Бажаєш торгувати – відмовся від свого права встановлювати правила".

5. *Період створення СОТ найкраще характеризує лозунг:*

- а) "Бажаєш торгувати – дотримуйся правил";
- б) "Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Бажаєш торгувати – відмовся від свого права встановлювати правила".

6. *Сучасний період найкраще характеризує лозунг:*

- а) "Бажаєш торгувати – дотримуйся правил";
- б) "Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Бажаєш торгувати – відмовся від свого права встановлювати правила".

7. *Повернення до принципів мультилатералізму найкраще характеризує лозунг:*

- а) "Бажаєш торгувати – дотримуйся правил";
- б) "У чужий монастир зі своїми законами не ходять. Я у тебе в гостях дотримуюся твоїх правил, а ти у мене – моїх";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків".

8. Принципи мультилатерального регулювання в сучасних умовах набувають таких рис:

- а) глибока інтеграція ринків у систему управління;
- б) забезпечення різноманіття економічних моделей зростання;
- в) збереження ролі національних демократичних держав;
- г) підтримка різноманіття моделей інституційного облаштування країн світу;
- д) активне просування власних інститутів в інших країнах.

9. Принципи мультилатерального регулювання в сучасних умовах набувають таких рис:

- а) установлення правил контролю за взаємодією між національними інститутами;
- б) створення особливих умов участі в глобальній взаємодії недемократичних країн;
- в) розвиток інститутів установлення та контролю виконання норм, стабілізації та підтримки ринків;
- г) відмова від нав'язування власних інститутів іншим країнам;
- д) уніфікація економічних моделей зростання.

10. До основних груп суб'єктів глобального регулювання можна віднести:

- а) національні держави;
- б) міжнародні корпорації;
- в) інтеграційні об'єднання;
- г) кластерні структури;
- д) міжнародні комерційні та некомерційні організації.

11. Критеріями диференціації сутнісних ознак суб'єктів глобального регулювання виступають:

- а) вертикальний розподіл влади;
- б) горизонтальний розподіл влади;
- в) демократичний розподіл влади;
- г) мотивація через власний інтерес;
- д) мотивація через соціальні зобов'язання.

12. До напрямів участі ТНК у регулюванні процесів, що відбуваються в глобальній економіці, можна віднести:

- а) забезпечення виробництва основної номенклатури товарів і послуг, які потрапляють на світові ринки;

- б) розподіл основного обсягу міжнародних інвестиційних потоків;
- в) створення, володіння та розподіл нових технологій та інноваційних продуктів;
- г) є найбільшими роботодавцями на світових ринках робочої сили;
- д) забезпечують боротьбу з корупцією на глобальному рівні.

13. Основні етапи включання інтеграції в процеси міжнародного регулювання:

- а) від односторонніх рішень про регулювання торгівлі з іншими країнами до двостороннього та багатостороннього їх погодження;
- б) відмова від регулювання митних податків і зборів;
- в) включення інших форм економічної взаємодії;
- г) поглиблене співробітництво, що комплексно охоплює широкий спектр соціальних сфер (розширення за межі економіки) та форм;
- д) від співробітництва на регіональному рівні до міжрегіонального співробітництва.

14. Особливості сучасного етапу розвитку МЕІ як форми глобального регулювання полягають у:

- а) спрямованості на реалізацію довгострокових програм;
- б) поступовому переході від внутрішньоорієнтованих міжнародних об'єднань країн до угруповань, які мають зовнішньо орієнтований характер;
- в) формування РІО, які включають країни, що знаходяться на різних рівнях розвитку;
- г) відмова від міжрегіональної інтеграції;
- д) активний розвиток процесуальної інтеграції.

15. Особливістю роботи якої з груп міжнародних організацій є періодичне проведення зустрічей керівників урядів і відповідних міністерств країн-учасниць:

- а) глобальні міждержавні універсальні організації;
- б) спеціалізовані організації ООН, що відіграють роль провідних регуляторів певних сегментів світової економіки;
- в) міжнародні регіональні та міжрегіональні організації;
- г) міжнародні економічні організації, що функціонують на окремих сегментах світового ринку;
- д) міжнародні параорганізації?

Розділ 11. Міжнародні стратегії глобалізації

Питання для опрацювання

11.1. Сутність стратегії глобалізації, інструменти та механізми її формування.

11.2. Глобальна економічна стратегія та геоекономіка.

11.3. Стратегії глобального розвитку.

11.4. Практична частина.

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про сутність глобальних стратегій, основні підходи, принципи, їх інституційну складову;

умінь і навичок аналізу глобальних стратегій та наслідків їх реалізації;

компетентностей у виявленні можливостей і обмежень застосування різних стратегій глобалізації для України в цілому та для окремих підприємств.

Ключові слова: геоекономіка, геополітика, економічна стратегія, економічний розвиток, світ-економіка, світ-імперія, світ-система, світ-системний аналіз, стратегія, фатальна стратегія.

Література: основна: [2; 3], додаткова: [19; 22; 25; 30; 34; 46–51; 55; 65; 69; 70; 75; 79; 80].

11.1. Сутність стратегії глобалізації, інструменти та механізми її формування

З давніх часів людина намагалася оптимізувати напрями, методи, інструменти діяльності, досягнення цілей, які вона перед собою ставила. Вона навчилася розрізняти основні, довгострокові (*стратегічні*), проміжні, досить складні але підпорядковані головній меті (*тактичні*) та поточні (*оперативні*) складові своєї діяльності. Безумовно, загальний успіх неможливий без досягнення успіху на кожному з зазначених рівнів. Однак підпорядкованість, супідрядність елементів людської діяльності більш низького рівня вибудовує систему взаємозалежностей, коли формування цілей, обрання інструментарію дії на цьому рівні вимагає орієнтації

на стратегічні цілі, а успіх у досягненні останніх залежить від успіху в послідовному досягненні-оперативних і тактичних цілей. Відповідно, вихідними засадами досягнення загального успіху стає визначення стратегії діяльності.

Стратегія (др.-грец. *στρατηγία* – мистецтво полководця) – 1) спосіб дії; 2) загальний план діяльності на тривалий період часу; 3) спосіб досягнення головної та визначеної лише у загальних рисах цілі, що конкретизується в ході здійснення; 4) модель поведінки.

Зовсім не випадково звернення до етимології терміну "стратегія" акцентує нашу увагу на військовій складовій виникнення потреби у формування загальних, основоположних засад діяльності людини. Адже саме в цій сфері необхідність формування стратегічного мислення з давніх-давен набуває особливої актуальності. На відміну від поточного, звичного, передбачуваного, розміреного ходу справ воєнний конфлікт передбачає зіткнення протилежних інтересів, динамізм, мінливість, подекуди непередбачуваність ситуації. Відповідно, реагування на поточні події вимагає врахування контексту, в якому розгортається тактика протистояння, підпорядкування останньої загальній стратегії, меті включення у боротьбу. Ми переходимо **від явищного**, зафіксованого у визначенні, **до сутнісної змістовності стратегії як інструменту просування до певної мети в основі якого парадоксальна логіка співпадіння та взаємоперевтілення протилежностей**.

Варто в цьому контексті вказати на діалектичність стратегії, що найбільш яскраво проявляється в одночасній єдності та суперечності поглядів на сутність і змістовність стратегії в Західній та Східній традиціях. У найбільш концентрованому вигляді вони втілилися в давньокитайському каноні "Тридцять шість стратагем",⁴³ "Військових хитрощах (стратагемах)" Фронтіна,⁴⁴ "Державці" Н. Макіавеллі,⁴⁵ "Про війну" К. Клаузевица,⁴⁶ "Стратегії непрямих дій" Б. Гарта,⁴⁷ цілій низці праць Е. Люттвака.⁴⁸ Для останнього ключового значення набуває динамізм парадоксальної логіки стратегії, пов'язаний із тим, що сам успіх попередніх дій породжує

⁴³ Тридцать шесть стратагем: Китайские секреты успеха. – М. : Белые альвы, 1998. – 192 с.

⁴⁴ Фронтин С. Военные хитрости (стратагемы) / С. Фронтин. – СПб. : Алетейа, 1996. – 230 с.

⁴⁵ Макиавелли Н. Флорентийські хроніки. Державець / Н. Макиавеллі. – Харків : Фоліо, 2007. – 511 с.

⁴⁶ Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. – М. : Эксмо, 2007. – 446 с.

⁴⁷ Гарт Б. Стратегия непрямых действий / Б. Гарт. – М. : Эксмо, 2008. – 464 с.

⁴⁸ Див. напр.: Люттвак Э. Стратегия и логика войны и мира / Э. Люттвак. – М. : Университет Дмитрия Пожарского, 2012. – 392 с.; Люттвак Э. Возвышение Китая наперекор логики стратегии / Э. Люттвак. – М. : Университет Дмитрия Пожарского, 2016. – 288 с.

майбутню невдачу, адже суперник зосереджує свої сили в тих місцях, де проявилася його слабкість. Відповідно, успішна стратегія передбачає мінливість, непередбачуваність напряму, форм, інструментів, алгоритмів і ритмів дії.

Ключ до усвідомлення різниці в розумінні сутності стратегії на Заході та Сході може дати зіставлення образів, які у двох культурах прийнято за зразки для наслідування. **Герой versus Мудрець.** **Герой** – той, хто *всупереч обставинам*, ціною самовідданості та жертв іде до своєї мети (*стратегія*, спрямована *проти фатуму*, націлена на насильницьке *перетворення* навколишнього середовища). Натомість **Мудрець** досягає своїх цілей, *використовуючи обставини, враховуючи внутрішню логіку розвитку ситуації* (*стратегія слідування за фатумом, його прийняття та використання*). Вони по-різному сприймають *потенціал* ситуації. Для Героя потенціал – це *те, що можна використати* для досягнення мети; для Мудреця – те, *до чого веде внутрішня логіка розвитку ситуації*. Витоки – *різне ставлення до дії, діяльності*. Для людини Заходу (Героя), дія, творення, перетворення навколишнього світу – інструмент прояву себе, своєї сутності, свого обов'язку, отримання *індивідуального* порятунку в цьому житті. Дія нерозривно пов'язана з **культурою провини**, яку закладає християнство ... Людина Сходу (Мудрець), розглядає свою поведінку в контексті установки на сприйняття навколишнього світу як *природної гармонії* (зокрема, у тому розумінні, яке вкладав у неї А. Грамші, а потім і Дж. Аррігі), *природного руху речей, загальної взаємозалежності, взаємодоповнюваності, комплементарності* явищ навколишнього світу; порушення цієї гармонії може погіршити ситуацію. Ця вкоріненість, єдність із навколишнім середовищем закладаються в характерній для народів Сходу **культури сорому** ... Будь-яка дія може порушити рівновагу, гармонію зовнішнього середовища. Їй на зміну приходить *реагування*. Мудрець прямує за волею обставин, *випадком*, уміє природним чином використовувати їх для досягнення мети, *максимально конкретизованої* у варіанті Заходу та сприйманої як *загальний орієнтир, напрям руху* у східній альтернативі. Випадок – момент неусталеності системи, точка біфуркації, коли щонайменше коливання здатне зумовити напрям її подальшого розвитку. На Заході та на Сході випадок розуміють по-різному. Для Героя випадок – *момент, породжений невизначеністю ситуації, її некерованістю, стихійністю*, який потрібно вчасно виявити та використати. Активність, дія Героя та результат збігаються в часі. Для Мудреця випадок – *результат цілеспрямованого формування ситуації, її розвитку*. Мудрість і полягає в умінні *розгледіти потенціал випадку* в момент, коли передумови його лише зароджуються, в умінні *"допомогти випадку трапитися"*, підтримати тенденції, які ведуть до виникнення *ситуації випадку*, точки несталості, біфуркації та перешкодити тенденціям, здатним зупинити або загальмувати цей процес, які спрямовують розвиток ситуації в несприятливе річище. Випадок – одночасно *результат, проміжна мета* активності Мудреця та *вихідний момент* зміни напряму розвитку ситуації. *Інструментарій* Мудреця – *стратагеми, стратегії опосередкованих дій, маніпулятивні стратегії*⁴⁹.

⁴⁹ Липов В. Случайность и стимул: синергетика и экономическая теория развития / В. Липов // Философия хозяйства. – 2001. – № 3. – С. 197–206;

Досить цікавий підхід до дослідження стратегії з точки зору єдності та взаємозаперечення двох поглядів на її сутність пропонує Ж. Бодріяр⁵⁰. *Ми повертаємося до суперечностей та парадоксів*: "Ніщо не може убезпечити нас від фатальності, ще менше – від стратегії. Утім, поєднання цих двох термінів – парадокс: хіба ж може бути фатальність, якщо є стратегія? А от: загадка фатальності в осередку будь-якої стратегії, загадка, що поглядає з фатальної стратегії в самісінькому осерді найбанальніших стратегій; це об'єкт, що взяв свою фатальність за стратегію, – щось таке, як правила іншої гри"⁵¹. Її невблаганна логіка призводить до провалу спроби змусити об'єкт грати за привнесеними ззовні правилами. Об'єкт у "... певному розумінні, подвоює ставку, набиває ціну тим стратегічним правилам, котрі йому накидають, запроваджуючи в такий спосіб стратегію, що не має власних цільових настановлень, – "грайливу" стратегію, що виводить з ладу стратегію суб'єкта, стратегію, що є фатальною для суб'єкта, бо він пропадає, виходячи за межі власних завдань. Ми приречені до цього надміру фінальності...", зазначає мислитель⁵².

У якості альтернативи пропонується "*фатальна стратегія*", що полягає у доведенні абсурдності системи до логічного завершення. Активності колективного або індивідуального суб'єкта протистоїть пасивна маса, що відповідає гіперконформізмом як найадекватнішою поведінкою, здатною довести до руйнування неадекватну систему зсередини. Вихід убагається у прийнятті неминучого та використанні його у спосіб, який може принести найбільше задоволення. *Проблема лише в тому, що розуміти під останнім. Фатальна стратегія*, на думку Ж. Бодріяра, полягає в пасивному дотриманні, підкоренні волі фатуму. Як наслідок – дійсний потенціал застосування "*фатальних стратегій*" залишається незатребуваним, вони перетворюються на свій антипод – "*фатальність стратегії*", "*стратегічну фатальність*".

Ж. Бодріяр проходить повз справжній практичний потенціал запропонованого погляду на сутність і змістовність стратегії, її "*фатальний потенціал*". *Фатальна стратегія постає як здатність включитися у природний плин розвитку ситуації. Її засади: усвідомлення внутрішньої логіки її розгортання; опосередкована, непряма підтримка сприятливих*

⁵⁰ Бодріяр Ж. Фатальні стратегії / Ж. Бодріяр. – Львів : Кальварія, 2010. – 192 с.

⁵¹ Бодріяр Ж. Фатальні стратегії / Ж. Бодріяр. – Львів : Кальварія, 2010. – С. 187.

⁵² Там само.

трендів і гальмування несприятливих; завчасне виявлення потенціалу розвитку; формування ситуацій несталості системи (випадку, точок біфуркації), що дозволяють із мінімальними зусиллями спрямовувати розвиток системи в потрібному напрямі – до мети, визначеної в узагальненому вигляді. Справжня **сутність фатальної стратегії полягає в умінні "приручити", використати фатум**⁵³.

Різновидом стратегії є **економічна стратегія**, під якою зазвичай розуміють найбільш важливі довгострокові плани, настанови, наміри керівництва відносно перспектив розвитку господарської діяльності економічного суб'єкта.

До атрибутів економічної стратегії відносять:

розуміння потенціалу середовища дії;

визнання мінливості ситуації, відстеження динаміки подій;

орієнтири, напрями, узагальнені плани розвитку;

принципи поведінки;

обрання та формування найбільш зручної позиції, об'єднання елементів економічної або бізнес-політики;

перспективний спосіб дій або теорії бізнесу.

Етапи розроблення економічної стратегії:

визначення потенціалу та ресурсів забезпечення успіху розвитку;

обґрунтування пріоритетів розвитку;

визначення стратегічних напрямів розвитку;

формулювання основної мети стратегії;

узгодження цільових орієнтирів, принципів і завдань розвитку;

установлення послідовності їх здійснення.

Організаційна складова розроблення стратегії:

визначення необхідних і доступних ресурсів;

вибір методів здійснення стратегії;

розроблення механізму реалізації стратегії;

поетапний розподіл пріоритетних завдань стратегії.

У кінцевому підсумку найбільш розповсюдженою метою економічних стратегій в сучасному світі є забезпечення розвитку. **Економічний розвиток** – процес розширення економічних можливостей суспільства, націлений на зростання якості життя населення.

---

⁵³ Липов В. Дж. Аррігі versus П. Кругман: фатальні стратегії та комплементарні витоки фінансової кризи / В. Липов // Економічна теорія. – 2014. – № 1. – С. 37–50.

Здійснення економічної стратегії розвитку припускає подолання несприятливих передумов і забезпечення досягнення більш високих параметрів стану економічної системи.

Можна виділити кілька *рівнів економічної стратегії*:

глобальний;

міжнародний регіональний;

національний (макро-);

регіональний (мезо-);

окремих підприємств (мікро-);

стратегії внутрішнього розвитку підприємств (мікромікроекономічні стратегії).

Ключового значення набуває погодження між собою стратегій економічних суб'єктів, що діють на окремих її рівнях. Адже у випадку їх незгодженості виникає загроза як для досягнення успіху стратегій більш високого рівня, так і для підпорядкованих стратегій.

Отже, визначальну роль у формуванні специфіки економічних стратегій, що обирають певні країни в процесі забезпечення свого розвитку, відіграють особливості соціально-економічної моделі їх суспільного устрою. **Соціально-економічна модель** – цілісна система ідеологічних, політичних, правових і економічних інститутів, що формують інституційну структуру суспільства. Відповідно формування успішної стратегії розвитку своєю передумовою має врахування впливу національної культури на всі компоненти економічної системи.

Відтак, відмінності ціннісних засад господарської культури, інституційної структури суспільства зумовлюють суттєву специфіку економічних стратегій розвитку. Варто враховувати, що відмінні соціально-економічні моделі спираються на відмінні стратегії. Отже, можна говорити про стратегії розвитку:

Ліберальної ринкової протестантської економіки (англосакська СЕМ), яка спирається на мінімізацію участі держави в економічному житті;

Європейської континентальної корпоративної СЕМ, яка визнає доцільність помірного втручання держави в економічне життя з метою сприяння координації взаємодії економічних суб'єктів, права яких визнаються первинними. У свою чергу, в межах цієї моделі вирізняються специфічні стратегії розвитку:

Північноєвропейської протестантської держави загального добробуту, яка орієнтується на дієвий перерозподіл державою через

систему оподаткування суспільного продукту, завдання створення якого покладається на приватних підприємців;

Центральноєвропейської соціально орієнтованої ринкової економіки, заснованої на побудові чіткої системи правил, здатних забезпечити таку систему взаємодії економічних суб'єктів у процесі господарювання, коли виключається можливість надмірної диференціації їх доходів і розшарування суспільства. Завдання держави полягає у створенні системи відповідних правил і контролі дотримання їх виконання;

Південно-Європейської католицької стейтистської, публічної СЕМ, яка передбачає активне втручання держави в економічне життя шляхом участі у володінні й управлінні засобами виробництва, інвестуванні в їх розвиток, індикативному плануванні економічного розвитку, суспільному перерозподілі внутрішнього продукту;

Конфуціанської патріархально-корпоративної СЕМ країн Далеко-Східної та Південно-Східної Азії, що орієнтується на забезпечення економічного розвитку шляхом створення приватних економічних структур, акцент у діяльності яких ставиться на мережевій взаємодії на основі поєднання національної культури господарювання з найперевішними досягненнями сучасної цивілізації, допускає активне втручання держави в суспільне життя шляхом установлення орієнтирів розвитку та контролю за їх дотриманням;

Ісламської серединної СЕМ, спрямованої на розбудову системи господарювання, що охоплює ісламський світ у цілому, орієнтується на формування специфічного ісламського шляху розвитку, ісламського порядку на основі опори на відповідні релігійні настанови, перш за все – заборони зиску відсотка за кредитами ("риба"), рівного партнерства у фінансових проектах (принципи "мушарака"), обов'язкового жертвування частини доходу на потреби ісламської спільноти ("закят").

У центрі уваги сучасних дослідників опиняються **економічні стратегії, що забезпечують успіх розвитку в умовах глобалізації**. Витоки їх формування **Е. Райнерт** вбачає у **відмінності європейського континентального й англо-американського підходів до економічної стратегії держави**. Перший вбачається у поєднанні державного втручання, протекціонізму та стратегічних інвестицій. Другий орієнтується на свободу торгівлі, мінімізацію ролі держави в економіці⁵⁴.

---

⁵⁴ Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми и почему бедные страны остаются бедными / Э. Райнерт. – М. : ИД ГУ ВШЭ, 2011. – 384 с.

Д. Норт, Д. Уолліс і Б. Вайнгаст джерело відмінності стратегій вбачають у *розмежуванні моделей державного устрою* на ті, що передбачають *обмежений (природний) або відкритий доступ до ресурсів*. Перші відрізняються обмеженням доступу суб'єктів господарювання до ресурсів, що регулюється за посередництва прямого насилля. Інші забезпечують можливість доступу до ресурсів через звертання на анонімні ринки. Навіть поверхневий огляд характеристик природної держави дозволяє впізнати риси стратегій, які характерні для більшості постперехідних економік і країн, що розвиваються, та створюють перепони формуванню успішної економіки. Каркас суспільства формують елітні групи, що отримують виключний доступ до політичних і економічних ресурсів. Вони використовують ресурси для забезпечення системи примусу як засобу підтримки порядку. Економіка та політика становлять єдине ціле. Відсутні рівність по відношенню до закону, характер його застосування визначається місцем в ієрархії. Соціальні відносини персоналізовані. Персоналізований, тісно пов'язаний з державою та залежний від неї характер мають організаційні інститути. Такий тип стратегії державного устрою формується на початку становлення Азійського типу виробництва та ґрунтується на редистрибуції економічних ресурсів. У короткостроковій перспективі він здатен забезпечити мобілізацію колосальних ресурсів і швидке зростання. Історія СРСР тому підтвердження. Однак схильність до бюрократизації, традиціоналізму стає гальмом, що створює перепони для ефективної адаптації до змін і розвитку в довгостроковій перспективі⁵⁵.

Близький підхід до визначення витоків вдалих і провальних стратегій розвитку пропонують **Д. Асемоглу та Дж. Робінсон**. Вчені аналізують процес розвитку в контексті домінування в певному суспільстві опозиційних типів інститутів – *інклюзивних*, що ґрунтуються на безумовному визнанні абсолютної цінності плюралізму, або *екстрактивних*, що обмежують можливості активної та ініціативної участі в економічному житті широких верств населення. *Інклюзивні інститути* через відкриття шляху до змін створюють передумови для сталого зростання економіки. *Екстрактивні інститути* також здатні запустити процес зростання, однак він виявляється нестійким і недовготривалим⁵⁶. У кінцевому підсумку заporукою здійснення успішної стратегії економічного розвитку Д. Асемоглу

⁵⁵ Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для письменной интерпретации истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгаст. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. – 480 с.

⁵⁶ Аджемоглу Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты / Д. Аджемоглу, Дж. Робинсон. – М. : АСТ, 2015. – 693 с.

та Дж. Робінсон вбачають у ствердженні демократичних засад громадянського суспільства. Історичні підстави та механізми її перемоги розглядаються в іншій роботі цих акторів⁵⁷. Вчені зазначають, що більшість громадян надають перевагу демократії, однак бізнесові еліти розглядають у ній загрозу власним інтересам. Лише в умовах, коли витрати на підтримку диктатури меншості стають завеликі, еліти відмовляються від частини своєї влади, погоджуючись на демократизацію. Тим самим вони забезпечують соціальну стабільність у суспільстві. Серед передумов демократизації: сила й організованість громадянського суспільства, структури політичних інститутів, природа політичних та економічних криз, рівень економічної нерівності, структура економіки, масштаб глобалізації.

Р. Шарма (керівник відділу ринків, що розвиваються, корпорації Morgan Stanly), ґрунтуючись на власному досвіді, досліджує специфічні особливості стратегій розвитку цілої низки постперехідних країн і країн, що розвиваються. Завдання, яке ставить перед собою автор, – визначити країни та стратегії, що здатні кинути виклик і можуть у майбутньому претендувати на звання нового економічного дива⁵⁸.

Р. Шарма пропонує десять правил оцінювання економічних перспектив держави. Він вибудовує їх базові принципи, що передбачають урахування рухливості, змінності економічних трендів; обмеженість у тривалості періодів планування; запобігання упередженості, прямолінійності та відсутності конкретики в прогнозуванні; недовіру до універсальних однофакторних теорій; визнання кризи нормою життя суспільства; пріоритет довгострокових трендів перед поточним станом розвитку; акцентування уваги на збалансованості показників зростання та обмеженість критеріїв, за якими відслідковується його динаміка.

11.2. Глобальна економічна стратегія та геоекономіка

Уже в суперечці між меркантилістами й А. Смітом закладаються підвалини відмінних поглядів на стратегії глобального розвитку. Вихідним моментом є протиставлення відкритості та закритості національних економік. До вивчення цих проблем з відмінних позицій звертаються **Д. Рикардо** та **Ф. Ліст**.

⁵⁷ Асеомглу Д. Экономические истоки диктатуры и демократии / Д. Асеомглу, Дж. Робинсон. – М. : ИД ВШЭ, 2015. – 512 с.

⁵⁸ Шарма Р. Прорывные экономики. В поисках следующего экономического чуда / Р. Шарма. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 352 с.; Шарма Р. Взлеты и падения государств. Силы перемен в посткризисном мире / Р. Шарма. – М. : АСТ, 2018. – 592 с.

Ф. Ратцель⁵⁹ уперше застосував просторовий підхід до пояснення сутності політичних подій. Він стверджував, що успіх держав залежить від "простору". Вчений висуває тезу про *державу як живий організм, що вкорінений в території*, на якій існує. Еволюція народів, їх демографія, на думку вченого, тісно пов'язані з географічними умовами життя, природним середовищем, яке впливає на культурне й історичне становлення народів. Німецький історик **Ф. Рериг** (1882 – 1952) розглядав економічний чинник у якості центрального в **геополітиці**. Ключового значення у світовій економіці набуває географічне розташування основних економічних суб'єктів – світових бірж, великих виробничих структур, інформаційних центрів.

Суттєвий вплив на розвиток **геополітики**, а відтак, і її економічної складової, відіграли роботи **Х. Маккіндера**. Найбільшої уваги заслуговує його робота "Географічна вісь історії" (1904)⁶⁰. "Віссю історії" (пізніше – Хартлендом) Х. Маккіндер називає всю Південно-Східну частину Євразії, що приблизно співпадає з територією Російської імперії та СРСР. Пізніше в роботі "Демократичні ідеали та реальність" (1919) вчений сформулював свою знамениту максиму: *"Хто контролює Східну Європу, той командує Хартлендом; Хто контролює Хартленд, той командує Світовим островом (тобто Євразією й Африкою); Хто контролює Світовий острів, той командує світом"*⁶¹.

Подальший розвиток геополітики пов'язаний з роботами **К. Хаусхофера**. **Геополітика** розуміється як *вчення про залежність політичних подій від землі; відповідно, вона спирається на фундамент політичної географії як вчення про політичні просторові організми та їх структури*. Світ згідно з цією концепцією розподілено на три самодостатніх регіони-автаркії, зорієнтовані з півночі на південь, які, в свою чергу, включають Ядра та периферію: Пан-Америка (Ядро – США), Євразія (Ядро – Німеччина) та Пан-Азія (Ядро – Японія). Неоднозначність сприйняття праць вченого пов'язана з тим, що його теорію "континентального блоку" або "життєвого простору", спрямованого проти "морської сили" (перш за все Великобританії), було визнано офіційною доктриною Третього

⁵⁹ Ратцель Ф. Политическая география (в изложении Л. Синицкого / Ф. Ратцель // Геополитика : хрестоматия / Сост. Б. Исаев. – СПб.: Питер, 2007. – С. 15–36.

⁶⁰ Маккіндер Х. Дж. Географическая ось истории / Х. Дж. Маккіндер // Полис. – 1995. – № 4; те саме: Mackinder, H. J. The Geographical Pivot of History / H. J. Mackinder // The Geographical Journal, Vol. 23, No. 4. (Apr., 1904). – P. 421-437.

⁶¹ Mackinder H. J. The Round World and the Winning of Peace / H. J. Mackinder // Foreign Affairs. – XXI, 1943. – № 4. – P. 39–53.

рейху. Вплив ідей К. Хаусхофера в значній мірі був зумовлений тим, що його особистий ад'ютант у роки Першої світової війни, Р. Гесс, був фактично другою людиною у владній ієрархії Німеччини 30-х років. Сам К. Хаусхофер не поділяв поглядів нацистської верхівки Германії, вважаючи, що його теорія спрямована на зближення націй.

К. Хаусхофер передбачав, що у війні з СРСР Німеччина приречена на поразку, за що потрапив у концтабір Дахау. Кадровий військовий, учасник Першої світової війни, генерал-майор, військовий аташе в Японії, дипломат, який працював у багатьох країнах Південно-Східної Азії, професор Мюнхенського університету, засновник Інституту геополітики та "Журналу геополітики", К. Хаусхофер після звільнення та повернення до Мюнхену разом із дружиною Мартою покінчив життя самогубством 13 березня 1943 р.⁶²

Р. Каплан стверджує, що географія хоча не є абсолютним детермінантом місця та ролі держави в світі, однак вона обмежує її можливості й одночасно зумовлює, провокує потенційні напрями розвитку, швидше "накладає", а не "розташовує"⁶³. Аналіз зв'язку ландшафту Євразійського континенту, кліматичних особливостей окремих його регіонів, їх забезпеченості водними ресурсами з історичними подіями, що розгорталися на його просторах, і демографічними трендами дозволяє не лише зрозуміти об'єктивні підстави подій минулого, а й визначити реальні та потенційні місця напруги у міжнародних відносинах. Відтак врахування впливу географічних чинників визнається вихідним інструментом формування ефективної стратегії як окремих держав, так й їх блоків, саме формування яких виявляється об'єктивно зумовленим та наперед заданим умовами породного середовища.

У центрі уваги **Ф. Броделя**, одного з засновників **світ-системного аналізу**, – історична динаміка капіталізму⁶⁴. Вчений звертається до дослідження глобальної історії на основі поєднання соціальних наук, охоплюючи не лише політичну, а й економічну, культурну сфери та використовуючи дані з історичної географії, історії клімату, матеріальної культури, повсякденного життя, класичної політичної історії. Ф. Бродель

⁶² Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет / К. Хаусхофер. – М. : Мысль, 2016. – 460 с.

⁶³ Каплан Р. Месть географии. Что могут рассказать географические карты о рядущих конфликтах и битве против неизбежного / Р. Каплан. – М. : КоЛибри, 2015. – 384 с.

⁶⁴ Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV – XVIII. В 3-х тт. / Ф. Бродель. – М. : Прогресс. – Т. 1, 1986, 622 с.; Т. 2, 1988, 632 с.; Т. 3, 1992, – 680 с.

вирізняє поняття *світова економіка* та *світ-економіка*. Перша охоплює ринкові відносини в масштабах усього світу. Друга – структурну єдність функціональних зон: **Центр – Середня зона – Проміжна зона – Периферія** (*залежна територія*) – в межах певного регіону, що утворює єдине економічне ціле. Таким чином, географічний простір поєднується з економічними, політичними, соціокультурними складовими еволюції капіталізму. Відбувається диференціація як соціальної, так і географічної складових капіталістичної світ-системи. Зіткнення інтересів суб'єктів господарювання, боротьба за панівне положення в світ-економіці, а в подальшому й у світовій економіці складає передумови формування відповідних стратегій.

Визначального внеску в розвиток світ-системного аналізу доклав американський соціолог **І. Валлерстайн**. **Світ-системний аналіз** – міждисциплінарний підхід до дослідження рушійних сил становлення, сучасного стану та перспектив розвитку світової капіталістичної системи як взаємодії диференційованих за роллю та місцем у світовій економіці її складових (*Центру, Протопериферії та Периферії*) (рис. 11.1).

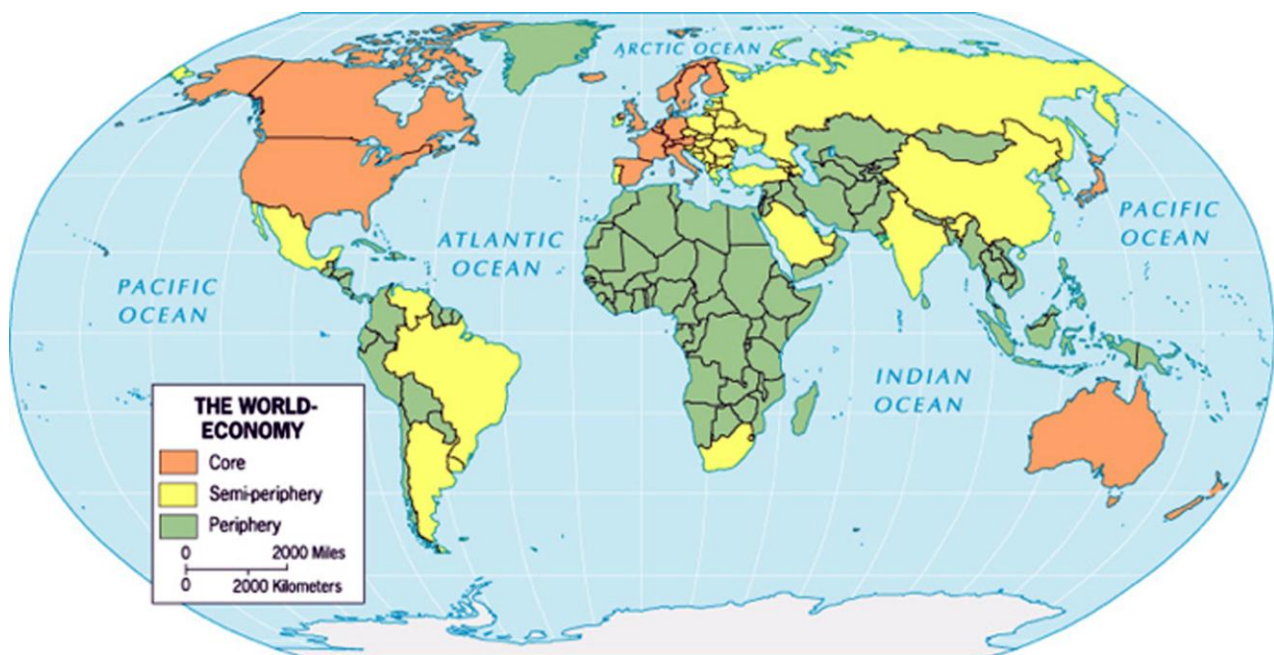

Рис. 11.1. Країни світу: Центр (core), Протопериферія (semi-periphery), периферія (periphery)⁶⁵

⁶⁵ Джерело: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://ru.wikipedia.org/wiki/Мир-системный_анализ#/media/ File: Coreperiphery.jpg](https://ru.wikipedia.org/wiki/Мир-системный_анализ#/media/File:Coreperiphery.jpg).

У центрі уваги – дослідження історії розвитку *регіональних світ-систем (світ-економік і світ-імперій)* у процесі набуття європейською (капіталістичною) світ-економікою домінуючої ролі. Домінування Центру ґрунтується на здатності розповсюджувати та нав'язувати свої правила у міждержавних відносинах як через економічні, так і через політичні структури. Разом із тим динамічний характер капіталістичної світ-системи призводить до того, що центральна роль у ній періодично переходить від одного учасника до іншого. Ситуація конкуренції актуалізує використання глобальних стратегій завоювання та збереження лідерства. Запад починається в економіці. Але переваги у військовій та політичній сферах дозволяють Центру певний час втримувати лідерство. Водночас послаблення його гегемонії провокує зміни у глобальній економіці. Формується діалектична суперечність між намаганням Центру стримувати потенційних суперників-партнерів по світ-системі із зацікавленістю у підтримці взаємодії, використанні їх ринків. У свою чергу, процес "периферізації" полягає у поглибленні розподілу праці між країнами, що призводить до приєднання до світ-системи нових країн. Роль *Центру*, як домінуючої географічної зони світ-системи, полягає в забезпеченні умов експлуатації інших частин системи. *Периферію* складають зони, що забезпечують *Центр* ресурсами та піддаються експлуатації. *Протопериферія* – це посередницька зона, що включає регіони, економічно інтегровані до Центру, яким передається ряд функцій із забезпечення відтворювального процесу. Виділяється також *зовнішній простір* – ті території, які світова капіталістична світ-система зацікавлена утримувати в сфері свого впливу, але які здатні чинити опір нав'язуванню зовнішнього впливу.

На зв'язку *геополітики* та *геоекономіки* акцентує увагу **Е. Люттвак**. Вважається, що вчений першим застосував терміни **геоекономіка** та **турбокапіталізм**⁶⁶. Під останнім слід розуміти економіку нового типу, в якій завдяки інформатизації та глобалізації значно прискорюються всі економічні процеси, зростає частка та вплив віртуальних економічних відносин, скорочуються можливості контролю з боку держави за міжнародним рухом капіталу. Випускник Лондонської школи економіки, спеціаліст з аналітичної економіки, Е. Люттвак стверджує, що у випадку, якщо внутрішня єдність [нації] повинна бути підтримана загрозою, яка консолідує,

---

⁶⁶ Luttwak E. Turbo capitalism. Winners and Losers in the Global Economy / E. Luttwak. – London : Weidenfeld & Nicolson, 1998. – 290 p.

то в сучасних умовах такою повинна стати загроза економічна. Вчений акцентує увагу на *динамічній, діалектичній, парадоксальній природі, логіки стратегії*. Потреба у формуванні стратегії виникає саме тоді, коли має місце суперечка інтересів, конфлікт, коли ситуація постійно змінюється. Відбувається суперечливе зіткнення, співпадіння, взаємозбагачення протилежностей. Адже сам успіх приводить до зміни ситуації, стимулює реакцію – відповідь суперника. Тим самим перемога торує шлях до поразки переможної стратегії, вимагає зміни підходів. *Горизонтальний зріз стратегії*, що відбиває суперництво, спрямоване на протидію та обернення на свою користь дій суперника, поєднується з *вертикальним* (технічним, тактичним, оперативним) її *зрізом*. Взаємодія між ними складає ще один аспект стратегії. Отже, актуалізується та водночас ускладнюється завдання визначення стабільної системи координат, відносно якої виникають нові загрози та можливості, пов'язані з динамічною зміною ситуації. У найбільш концентрованому вигляді методологічні підходи Е. Люттвака розроблені в його працях "Стратегія: логіка війни та миру", "Політичні перевороти: практичний посібник"⁶⁷.

Серед перших праць, що привернули увагу до взаємозв'язку геополітики та геоекономіки, була робота **К. Жана** і **П. Савони**. Італійські дослідники підкреслюють, що такий зв'язок існував завжди. Політика беззастережно враховує економічні інтереси. У свою чергу, економіка надає політиці фінансові, технологічні та виробничі ресурси, необхідні для здійснення політичних цілей. Окрім того, вона може використовуватися у якості зброї (економічні санкції, ембарго) в політичній боротьбі на зовнішніх ринках⁶⁸. Геоекономіка, за їх твердженням, є дисципліною, що вивчає ті аспекти міжнародної конкуренції, в яких головними діючими особами є не корпорації, ТНК або банки, а держави. Геоекономіка набуває значення економічної політики, яка (принаймні в ПРК) йде на зміну переважно військовій геополітиці минулого. Сама геоекономіка, її закони та механізми набувають значення парадигми адміністративно-правової організації держави. Геоекономічний підхід об'єднує всі складові економічної стратегії та структури певної країни в єдину стратегію, яка враховує загальносвітову ситуацію.

⁶⁷ Люттвак Э. Стратегия и логика войны и мира / Э. Люттвак. – М. : Университет Дмитрия Пожарского, 2012. – 392 с.; Люттвак Э. Политические перевороты: практическое пособие / Э. Люттвак. – М. : Университет Дмитрия Пожарского, 2012. – 326 с.

⁶⁸ Жан К. Геоэкономика. Господство экономического пространства / К. Жан, П. Савона. – М. : AdMarginem, 1997. – 208 с.

Геоeкономiка як наукова дисциплiна дослiджує поведiнку держав в умовах геоeкономiчної конкуренцiї, аналізує особливостi їх стратегiї та тактики на глобальному ринку (рис. 11.2).

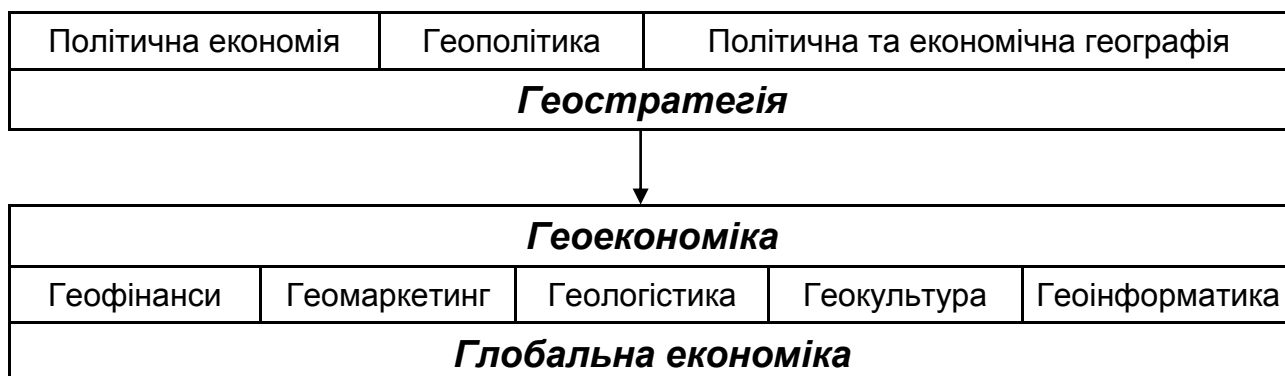

Рис. 11.2. Геоeкономiка та глобальна економiка

Геоeкономiка дозволяє визначати та дослiджувати шляхи збалансованого та пропорцiйного розвитку всього сучасного комплексу свiтогосподарчих зв'язкiв;

претендує (як одне з *вiдгалужень геополiтики*) на місце, що ранiше монополiзувала геостратегiя, у тiй мiрi, як *практика мiждержавних конфлiктiв змiщується зi сфери вiйськового протиборства в сферу економiчного суперництва*.

Геоeкономiка в сучасних умовах:

забезпечує аналіз стратегiй держав i розроблення iнструментiв розвитку нацiональної конкурентоспроможностi;

дослiджує зв'язок мiж владою та простором, у тому числi – простором "вiртуальним", звiльненим вiд територiальних обмежень i фiзичних характеристик, властивих геополiтицi.

Головна вiдмiнностi геоeкономiки вiд геополiтики полягає у забезпеченнi технологiчних i комерцiйних переваг без необхідностi пiдтримання вiйськового або полiтичного контролю над вiдповiдними краiнами та рiонами.

Е. Лейшон серед основних складових геоeкономiки видiляє:

осмислення нової ролi держави в контекстi торжества економiчного неолiбералiзму;

загальну маркетингову мiжнародних вiдносин, в якiй геополiтичнi iнтереси втрачають сенс;

існування багатьох "економічних світів", що функціонують у межах національних кордонів⁶⁹.

11.3. Стратегії глобального розвитку

У цілому специфіка стратегій глобалізації у визначальній мірі виявляється пов'язаною з розподілом полюсів влади. Відповідно, можна виділити орієнтири стратегій формування глобальної економіки:

уніполярна система;

дво- або триполярна система;

поліполярна система.

Уніполярна система, або система з глобальним урядом передбачає формування єдиного Ядра найбільш потужних держав, здатного просувати та нав'язувати іншим країнам власні норми та принципи поведінки. *Позитивним результатом* перемоги подібної стратегії глобального розвитку стає можливість концентрації зусиль на вирішенні найбільш актуальних проблем і завдань, що постають перед людством, забезпечення ефективності управління глобальним розвитком. Разом із тим існують і суттєві загрози такої концентрації влади на глобальному рівні (*негативні аспекти моделі уніполярного світоустрою*). Вони породжуються розколом капіталістичної світ-системи на Ядро та периферію, зростанням нерівності, невдоволенням ситуації, а звідси – нестабільністю світової економіки.

Можна виділити кілька варіантів глобального формування уніполярності:

концентрація влади країни-гегемона. Вірогідність такої стратегії глобального устрою активно обговорювалася після розколу СРСР. США позиціонувалися як єдиний Центр глобальної економіки. Разом із тим прискорений економічний розвиток Китаю, зростання його геопотенціалу, інтеграційні процеси в Європі, створення БРІКС значно скоротило можливості одноосібного впливу на процеси глобального розвитку;

глобальний уряд. Провал миротворчих зусиль довоєнної Ліги Націй, досвід діяльності провідних органів ООН (насамперед Ради безпеки), періодичних неформальних зустрічей голів провідних країн світу в межах Великої сімки та Великої двадцятки свідчать про обмеженість

⁶⁹ Див. Черная И. Геоэкономика / И. П. Черная. – М. : Издательско-торговая корпорация "Дашков и К°", 2012. – С. 20.

можливостей створення єдиного постійно діючого наднаціонального органу, наділеного управлінськими повноваженнями в масштабах глобальної економіки;

антитерористичний уряд. Терористичні акти останніх років у США, Іспанії, Великобританії, Франції, Бельгії стимулювали пошук шляхів спільного вирішення проблем боротьби з терористичною загрозою. Існує розуміння економічних передумов, що їх породжують. Однак спроби часткового згортання демократичних прав навіть в окремих країнах, що постраждали від терористичних актів стикаються з супротивом громадськості через побоювання зловживань з боку правлячої верхівки, з супротивом громадськості. Такі побоювання посилюються на рівні міждержавної взаємодії, де додається загроза зіткнення інтересів учасників. Відповідно, вірогідність формування глобального уряду під приводом боротьби з тероризмом також скорочується.

Дво- або триполярна система глобального управління. Характерними ознаками такої системи є:

наявність декількох глобальних управлінських полюсів;

вони погоджують між собою рішення;

інші країни вимушені їх приймати.

Зазвичай називають два варіанти коаліцій:

коаліції держав;

коаліції регіональних інтеграційних утворень.

Перший варіант цілком відповідає принципам Вестфальської системи, що передбачала існування перманентного механізму стримувань і противаг. Запорукою стабільності вважалася ситуація, коли жоден з суб'єктів міжнародних відносин не мав потенціалу, достатнього для одностороннього нав'язування своєї волі всім іншим їх учасникам. Відповідно, підтримувалося існування протидіючих коаліцій. Протидіючі соціалістичного та капіталістичного табору лише поширило цей принцип на весь світ. У цьому контексті створення організації БРІКС, що включає Бразилію, Росію, Індію, Китай та ПАР, країни з ринками, що розвиваються, початково розглядалося як альтернатива країнам Заходу.

Значно більший потенціал впливу на процеси глобального розвитку мають провідні інтеграційні угруповання світу. До певної міри вони відбивають специфічні інтереси основних регіональних центрів світової економіки та спроможні в перспективі взяти на себе функції координації зусиль з подолання спільних проблем. До них відносяться ЄС, НАФТА, АТЕС.

Поліполярна система передбачає здійснення стратегії глобалізації на принципах автономізації. Вони передбачають:

багатосторонню співпрацю та багатовекторність розвитку;
зростання ролі нових індустріальних країн;
спільність інтересів як основу вирішенням глобальних проблем.

Варіанти інституційної архітектури поліполярної системи:

корпоративізація;
автономізація;
глобальне громадянське суспільство.
Розглянемо їх більш детально.

Корпоративізація як стратегія глобального розвитку вже у своїх вихідних засадах містить суперечність між соціальною природою її внутрішньої структури та концентрацією на приватному інтересі у відносинах з іншими економічними суб'єктами. Варто звернути увагу на аспекти, пов'язані з внутрішньою структурою та діяльністю корпорацій:

з точки зору корпорації (як форми взаємодії незалежних економічних суб'єктів) корпоративізація означає добровільне об'єднання ресурсів учасників на основі усвідомлення можливості ефективнішого спільного їх використання;

метою створення корпорації є отримання прибутку. Після того як корпорація сформувалася як єдиний незалежний економічний суб'єкт, вона вступає в економічну співпрацю та суперництво з іншими економічними суб'єктами;

за своєю економічною природою корпорація виступає альтернативою державі, основна функція якої полягає у створенні суспільних благ і забезпеченні спільних інтересів громадян. Держава та підприємство (в сучасному світі воно в більшості випадків набуває статусу корпорації) складають діалектичну єдність протилежностей, покликаних забезпечити процес відтворення суспільства;

успіх у діяльності корпорації приводить до накопичення економічного потенціалу, створення передумов для монополізації певних сегментів ринку. У кінцевому підсумку обсяги діяльності корпорацій виявляються співставними з ВВП країн світу. Так, серед ста найбільших економічних суб'єктів світу більшість становлять не національні держави, а корпорації. Формується ситуація, коли приватні корпорації, зорієнтовані на забезпечення прибутку для незначного числа власників, отримують перевагу перед національними державами, зорієнтованими на підтримання благоденства всього населення країни;

ТНК отримують ресурси впливу на глобальне регулювання. Його метою стає отримання прибутку обмеженим колом акціонерів, навіть за рахунок погіршення рівня життя більшості жителів Землі. Яскравий приклад дії механізму такого впливу міститься в роботі Дж. Перкінса⁷⁰.

Свої особливості має стратегія **автономізації** глобального розвитку. Її основою є здобуття максимальної незалежності всіма суб'єктами глобальної взаємодії. До основних її характеристик можна віднести:

поліцентричність;

універсальність складу, коли на рівних умовах отримують можливість висловити свій погляд на певні аспекти глобальної взаємодії всі її учасники, незалежно від економічного потенціалу та місця в інституційній ієрархії (макро-, мезо-, мікроекономічні суб'єкти);

різноманіття форм співпраці, що передбачає застосування широкого спектру напрямів, сфер, методів, форм, інструментів співробітництва;

колективну участь у рішенні проблем;

трансформацію всієї системи міжнародної співпраці.

Демократизація міжнародного співробітництва ґрунтується на стратегіях формування **глобального громадянського суспільства**.

У розділі 4, коли йшла мова про варіанти взаємодії цивілізацій, ми акцентували увагу на необхідності й об'єктивних передумовах зміни самої логіки соціальної взаємодії на етапі переходу до сучасного глобального постмодерністського, постеконічного суспільства, в процесі якого відбувається трансформація від *принципу "або/або"* до *принципу "обидва/й"*, до **логіки взаємодоповнюваності**. Відповідним чином перебудовуються суспільні відносини, у тому числі – на міжнародному, глобальному рівні. Відбувається перехід від *ігор з нульовою сумою* до того типу взаємодії, який зазвичай називають *іграми з ненульовою сумою*. Варто зазначити, що обидва принципи ґрунтуються на плюралізмі соціальних відносин. Суб'єкти мають право на вибір. Але результати такого вибору суттєво відмінні.

У першому випадку (**або/або**) результатом є домінування однієї з сторін. Відповідно, інша втрачає певну частку своїх прав та інтересів. Граничний випадок – ситуація, характерна для багатьох країн СНД, відсталіх країн Латинської Америки й Африки, коли переможець отримує все, а переможений – нічого. У кінцевому підсумку результатом дії вказаного принципу є формування ієрархічної, авторитарної системи. Відповідно,

---

⁷⁰ Перкінс Дж. Исповедь экономического убийцы / Дж. Перкінс. – М. : Претекст, 2012. – 352 с.

вихідний плюралізм замінюється диктатом однієї людини або групи. Значну частину історії людства домінували саме такі соціальні системи. Домінували тому, що в певних умовах вони забезпечували найбільш ефективне відтворення соціуму. Ситуація кардинально змінюється в сучасних умовах. Дослідження свідчать про взаємозв'язок між рівнем розвитку економіки та демократизацією суспільного життя. Достатньо високий рівень демократії сам має передумовою певний рівень доходу на кожного мешканця країни. Його досягнення передбачає певний рівень самосвідомості та соціальної активності в суспільстві, що роблять неможливим авторитаризм. Друга половина ХХ ст. дала багато прикладів (Сінгапур, Південна Корея, Чилі), коли саме авторитарний режим на етапі економічних трансформацій забезпечував успіх модернізації економіки, ставав умовою успішного розвитку. Визначальним чинником були життєві позиції та цілі владних сил⁷¹. Водночас можливості авторитарного управління успішним економічним розвитком в умовах формування "нової", "постіндустріальної" економіки значно скорочуються⁷². Принцип "**або/або**" вичерпує свій потенціал.

Логіка соціальної доповнюваності на рівні устрою соціальних систем втілюється через принцип "**обидва/ї**". Відбувається об'єднання, погодження відмінних, навіть суперечних складових. Відповідно, можливість одночасного співіснування протилежних елементів забезпечує відтворення соціального плюралізму в нередукованому вигляді.

Отже, створюються можливості й об'єктивна необхідність формування глобального громадянського суспільства як сукупності недержавних некомерційних організацій, рухів, що активно включаються у взаємодію на міжнародній арені.

11.4. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Яким чином відрізняються погляди на змістовність і сутність стратегії у Східній та Західній традиціях?
2. Як ви розумієте термін "фатальна стратегія"?
3. Охарактеризуйте основні особливості, атрибути, етапи розвитку економічних стратегій.

⁷¹ Ли Куан Ю. Сингапурская история. Из «третьего мира» – в первый / Ли Куан Ю. – М. : МГИМО, 2005. – 656 с.

⁷² Иноземцев В. Пределы "догоняющего" развития / В. Иноземцев. – М. : Экономика, 2000. – 296 с.

4. Опишіть і прокоментуйте зв'язок між основними рівнями економічних стратегій.
5. У чому полягають особливості економічних стратегій відмінних СЕМ?
6. У чому полягає відмінність моделей державного устрою, заснованих на природному та відкритому доступі до ресурсів, та як вони позначаються на обранні стратегій розвитку?
7. Охарактеризуйте інклюзивність та екстрактивність як чинники впливу на успіх стратегій розвитку.
8. Опишіть і прокоментуйте основні концепції впливу географічних чинників на вибір глобальних економічних стратегій.
9. У чому полягають особливості методологічного підходу Е. Люттвака до інтерпретації глобальних економічних стратегій?
10. Опишіть і охарактеризуйте основні концепції глобальних стратегій сучасності.

Питання для дискусії

1. Чи можна поєднати Західний та Східний підходи до розуміння стратегії?
2. Географія, культура, інститути: пріоритетність впливу на вибір стратегій глобалізації
3. Стратегії розвитку, засновані на ефекті масштабу: прийнятність та умови обрання для країн, що розвиваються, та постперехідних економік.

Тематика есе

1. Альтернативні теорії глобалізації (ліберальна versus протекціоністська) як критерій визначення її стратегій (за Е. Райнертом).
2. Герой та Мудрець як символи альтернативних поглядів на стратегію: Схід і Захід.
3. Фатальні стратегії Ж. Бодрієра.
4. Моделі капіталізму та відмінності стратегій соціально-економічного розвитку.
5. Концепція Д. Норта, Д. Уолліса та Б. Вайнгаста та її значення для розуміння чинників успішності стратегій розвитку.
6. Ідеї Д. Асемоглу та Дж. Робінсона та стратегії глобального розвитку.
7. Концепція Хартленда Х. Маккіндера та стратегії глобалізації.

8. К. Хаусхофер про зв'язок географії, політики й економіки.
9. Р. Каплан про вплив географічного розташування на стратегії глобалізації.
10. Світ-економіки Ф. Броделя та стратегія становлення капіталізму.
11. Світ-системний аналіз у концепції І. Валлерстайна.
12. Альтернативні стратегії глобального розвитку.

Дайте визначення поняттям

- Геоелекономика** – _____ .
- Геополітика** – _____ .
- Економічна стратегія** – _____ .
- Економічний розвиток** – _____ .
- Світ-економіка** – _____ .
- Світ-імперія** – _____ .
- Світ-система** – _____ .
- Світ-системний аналіз** – _____ .
- Стратегія** – _____ .
- Турбокапіталізм** – _____ .
- Фатальна стратегія** – _____ .

Які поняття характеризують подані визначення?

Економіка нового типу, в якій завдяки інформатизації та глобалізації значно прискорюються всі економічні процеси, зростає частка та вплив віртуальних економічних відносин, скорочуються можливості контролю з боку держави за міжнародним рухом капіталу, – _____ .

Здатність включитися у природний потік розвитку ситуації на засадах усвідомлення внутрішньої логіки її розгортання; опосередкованої, непрямой підтримки сприятливих трендів і гальмування несприятливих; завчасного виявлення потенціалу розвитку; формування ситуацій несталості системи (випадку, точок біфуркації), що дозволяють із мінімальними зусиллями спрямовувати розвиток системи в потрібному напрямку – до мети, визначеної в узагальненому вигляді, – _____ .

Міждисциплінарний підхід до дослідження рушійних сил становлення, сучасного стану та перспектив розвитку світової капіталістичної системи як на взаємодію диференційованих за роллю та місцем у світовій економіці її складових (Центру, Периферії та Протопериферії) – _____ .

Найбільш важливі довгострокові плани, настанови, наміри керівництва відносно перспектив розвитку господарської діяльності економічного суб'єкта – _____ .

Напрямок міжнародних досліджень, концепція, що акцентує увагу на взаємозв'язку між пануванням над певними географічними територіями та розподілом і перерозподілом сфер впливу в міжнародних відносинах, – _____ .

Нова геополітика (геополітична економіка) з позицій економічної могутності держави, що забезпечує досягнення зовнішньоекономічних цілей, світового або регіонального лідерства економічним шляхом, – _____ .

Процес розширення економічних можливостей суспільства, націлений на зростання якості життя населення, – _____ .

Світ-система, в межах якої міжнародні зв'язки будуються на основі економічних відносин, – _____ .

Світ-система, побудована на єдиній політичній структурі та спільному розподілі праці, – _____ .

Спосіб дії, загальний план діяльності на тривалий період часу, спосіб досягнення головної та визначеної лише у загальних рисах цілі, що конкретизується в ході здійснення, модель поведінки – _____ .

Частина світової економіки, що є певною окремою цілісністю; заснована на географічній єдності й економіко-політичних зв'язках між елементами, розподіленими, в свою чергу, на Центр (Ядро), Периферію та Протопериферію, – _____ .

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Покажіть, що спільного й у чому відмінності між глобальною економікою, геоекономікою та геополітикою.

2. Наведіть приклади країн, що відносять до Центру (Ядра) Протопериферії та Периферії світ-системи.

3. Прослідкуйте, яким чином особливості стратегій розвитку ліберальної, континентальної, конфуціанської, ісламської СЕМ пов'язані зі специфікою національних культур господарювання.

4. Що спільного й у чому відмінності підходів до визначення засадничих підстав стратегій розвитку у концепціях Е. Райнерта, Д. Нортона, Д. Асемоглу, Р. Шарма?

Діагностичні завдання

1. Як будуть відрізнятися стратегії глобалізації країн Ядра, Прото-периферії та Периферії світового господарства?
2. Які чинники здатні вплинути на зміну стратегічної позиції певної країни в глобальній капіталістичній світ-системі?
3. Що спільного й у чому відмінності між концепціями світ-економіки Ф. Броделя та капіталістичної світ-системи І. Валлерстайна? Яким чином ці відмінності методологічного підходу можуть позначитися на геоекономічному потенціалі України та виборі її глобальної стратегії?

Евристичні завдання

1. Яким чином у контексті завдань, об'єкта, предмета, методологічного апарата глобальної економіки, геополітики та геоекономіки будуть відрізнятися дослідження стратегії інтеграції України у глобальну економіку?
2. Що спільного й у чому відмінності між глобальною стратегією корпоративізації та глобальними стратегіями автономізації та формування уніполярного світу?

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Сутність фатальної стратегії полягає в умінні та згоді слідувати фатуму.
2. Р. Каплан стверджує, що географія хоча не є абсолютним детермінантом місця та ролі держави в світі, однак вона обмежує її можливості та водночас зумовлює, провокує потенційні напрями розвитку; швидше "накладає", а не "розташовує".
3. Вважається, що італійські вчені К. Жан і П. Савона першими серед вчених, які досліджують проблеми міжнародних економічних відносин, застосували терміни "геоекономіка" та "турбокапіталізм".
4. Поліполярна система передбачає здійснення стратегії глобалізації на принципах наявності декількох глобальних управлінських полюсів, що погоджують між собою рішення, які інші країни вимушені приймати.

Навчальна гра "Концепції міжнародної взаємодії та розвитку й обрання стратегії глобалізації"

Мета навчальної гри – закріплення знань про основні концепції глобальної взаємодії та формування вмінь, навичок і компетенцій у визначенні шляхів формування оптимальної стратегії інтеграції в глобальну

економіку. Група ділиться на дві команди, кожна з яких по черзі пропонує супернику одну з розглянутих концепцій у якості методологічної бази для визначення оптимальної стратегії інтеграції України в глобальну економіку. Команда, що відповідає, повинна навести характеристику концепції та показати, яким чином застосовані в ній підходи, моделі та висновки, що з них витікають, можуть бути використані для формулювання оптимальної глобальної стратегії України. Після завершення відповіді перша команда дає їй оцінку, у разі необхідності доповнює, пропонує свій варіант стратегії. Потім команди міняються місцями.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. Під стратегією зазвичай розуміють:

- а) спосіб дії;
- б) загальний план діяльності на тривалий період часу;
- в) спосіб досягнення головної та визначеної лише у загальних рисах цілі, що конкретизується в ході здійснення;
- г) фіксовані алгоритми діяльності;
- д) модель поведінки

2. До атрибутів економічної стратегії відносять:

- а) плани, орієнтири, напрями розвитку;
- б) принципи поведінки;
- в) деталізовані звіти про повсякденні справи;
- г) найбільш зручну позицію, об'єднання елементів економічної або бізнес-політики;
- д) перспективний спосіб дій або теорії бізнесу.

3. До етапів розроблення економічної стратегії відносять:

- а) обґрунтування пріоритетів розвитку;
- б) визначення стратегічних напрямів розвитку;
- в) формулювання оперативних завдань;
- г) узгодження цільових орієнтирів, принципів і завдань розвитку;
- д) установлення послідовності їх здійснення.

4. Можна виділити такі рівні економічної стратегії:

- а) глобальний;
- б) наднаціональний;
- в) національний (макро-);
- г) регіональний;

д) окремих підприємств (мікро-) та їх внутрішнього розвитку (мікро-мікроекономічні стратегії).

5. До критеріїв розмежування стратегій Героя та Мудреця можна віднести:

а) відношення до фатуму;

б) характер активності;

в) відношення до випадку;

г) відношення до потенціалу ситуації;

д) співвідношення між ідеаціональною та чуттєвою культурною ментальністю.

6. Свої особливі стратегії розвитку мають:

а) ліберальна ринкова протестантська СЕМ;

б) американська СЕМ;

в) європейська континентальна корпоративна СЕМ;

г) конфуціанська патріархально-корпоративна СЕМ;

д) ісламська серединна СЕМ.

7. Джерело відмінності стратегій полягає у розмежуванні моделей державного устрою на ті, що передбачають обмежений (природний) та відкритий доступ до ресурсів, стверджує концепція:

а) Е. Райнерта;

б) Д. Норта, Д. Уолліса та Б. Вайнгаста;

в) Д. Асемоглу та Дж. Робінсона;

г) Х. Маккіндера;

д) К. Хаусхофера.

8. Процес розвитку в контексті домінування в певному суспільстві опозиційних типів інститутів – інклюзивних, або екстрактивних досліджується в концепції:

а) Е. Райнерта;

б) Д. Норта, Д. Уолліса та Б. Вайнгаста;

в) Д. Асемоглу та Дж. Робінсона;

г) Х. Маккіндера;

д) К. Хаусхофера.

9. Витоки формування відмінності європейського континентального та англо-американського підходів до економічної стратегії держави досліджуються в концепції:

а) Е. Райнерта;

б) Д. Норта, Д. Уолліса та Б. Вайнгаста;

- в) Д. Асемоглу та Дж. Робінсона;
- г) Х. Маккіндера;
- д) К. Хаусхофера.

10. Географія хоча не є абсолютним детермінантом місця та ролі держави в світі, однак обмежує її можливості й одночасно зумовлює, провокує потенційні напрями розвитку, – стверджується в концепції:

- а) Ф. Ратцеля;
- б) Ф. Рерига;
- в) Р. Каплана;
- г) Ф. Броделя;
- д) Е. Люттвака.

11. На зв'язку геополітики та геоекономіки акцентується увага в концепції:

- а) Ф. Ратцеля;
- б) Ф. Рерига;
- в) Р. Каплана;
- г) Ф. Броделя;
- д) Е. Люттвака.

12. Тезу про державу як живий організм, що вкорінений в території, на якій вона існує, висунуто в концепції:

- а) Ф. Ратцеля;
- б) Ф. Рерига;
- в) Р. Каплана;
- г) Ф. Броделя;
- д) Е. Люттвака.

13. Економічний чинник у якості центрального в геополітиці розглядається в концепції:

- а) Ф. Ратцеля;
- б) Ф. Рерига;
- в) Р. Каплана;
- г) Ф. Броделя;
- д) Е. Люттвака.

14. Світ-економіка формує структурну єдність функціональних зон: Центр – Середня зона – Проміжна зона – Периферія (залежна територія) – в межах певного регіону, що утворює єдине економічне ціле, – стверджує концепція:

- а) К. Хаусхофера;
- б) Х. Маккіндера;

- в) Ф. Броделя;
- г) І. Валлерстайна;
- д) Е. Люттвака.

15. На дослідженні рушійних сил становлення, сучасного стану та перспектив розвитку світової капіталістичної системи як взаємодії диференційованих за роллю та місцем у світовій економіці її складових (Центру, Протопериферії та Периферії), зосереджується концепція:

- а) К. Хаусхофера;
- б) Х. Маккіндера;
- в) Ф. Броделя;
- г) І. Валлерстайна;
- д) Е. Люттвака.

16. Динамічна, діалектична, парадоксальна природа та логіка стратегії розглядається в концепції:

- а) К. Хаусхофера;
- б) Х. Маккіндера;
- в) Ф. Броделя;
- г) І. Валлерстайна;
- д) Е. Люттвака.

17. Максима "Хто контролює Східну Європу, той командує Хартлендом. Хто контролює Хартленд, той командує Світовим островом. Хто контролює Світовий острів, той командує світом" сформульована в концепції:

- а) Е. Райнерта;
- б) Д. Норта, Д. Уолліса та Б. Вайнгаста;
- в) Д. Асемоглу та Дж. Робінсона;
- г) Х. Маккіндера;
- д) К. Хаусхофера.

18. Можна виділити такі орієнтири стратегій формування глобальної економіки:

- а) уніполярна система;
- б) дво- або триполярна система;
- в) поліполярна система на основі корпоративізації;
- г) поліполярна система на основі автоматизації та інформатизації;
- д) поліполярна система на основі глобального громадянського суспільства.

Розділ 12. Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації

Питання для опрацювання

12.1. *Методологічні засади геоекономічного аналізу та прогнозування стратегії розвитку України в умовах глобалізації.*

12.2. *Передумови визначення конкурентної стратегії.*

12.3. *Конкурентна стратегія інтеграції України у міжнародний економічний простір.*

12.4. *Практична частина.*

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про сутність конкурентної стратегії розвитку України в умовах глобалізації, її принципи, умови здійснення;

умінь і навичок аналізу компонентів глобальної конкурентної стратегії України та наслідків її реалізації;

компетентностей у виявленні можливостей, обмежень, викликів і загроз застосування різних елементів конкурентної стратегії глобалізації в умовах діяльності конкретного підприємства.

Ключові слова: high-hume технології, гетерогенізація, ефект перельоту, інституційна лакуна, інституційна пастка, конкуренція за вартістю, метатехнології, ресурсне прокляття, ринкові конкурентні стратегії, стратегії використання "масштабу" виробництва, стратегії виробничої синергії, стратегії просування довготермінових комплексних програм, стратегія блакитного океану, стратегія просування комплексних продуктів, стратегія просування товарних ліній, цінові стратегії.

Література: основна: [2–6], додаткова: [18; 30; 36; 64; 65; 69].

12.1. Методологічні засади геоекономічного аналізу та прогнозування стратегії розвитку України в умовах глобалізації

Інтеграція національної економіки в глобальний економічний простір розширює можливості суб'єктів господарювання та створює додаткові

складнощі для їх успішного функціонування. Суттєво зростають вимоги до здатності національних виробників успішно конкурувати з іноземними продуцентами аналогічних товарів і послуг. Водночас проблема конкурентоспроможності отримує макро- та мегаекономічний контекст. Конкуренція мікроекономічних суб'єктів перетворюється на елемент, інструмент глобальної конкуренції держав у формуванні більш конкурентоспроможних моделей господарювання, режимів підтримки національних виробників на зовнішніх ринках, здатних, у кінцевому підсумку, забезпечити зростання якості життя громадян країни. Результат фіксується в позиції країни в глобальній економіці. Її включення до Ядра, Протопериферії або Периферії світ-системи не лише підтвердження рівня розвитку, критерій міжнародної інтеграції, показник зацікавленості партнерів у взаємодії з нею. Він перетворюється в сучасних умовах на ключову характеристику місця країни в глобальній системі перерозподілу доданої вартості.

Можна виділити цілий ряд *складових методологій глобального стратегічного позиціонування України*. Серед них:

- визначення геоекономічних чинників формування конкурентних стратегій України;

- формування уявлень про найбільш адекватну національну ідею;

- позиціонування цивілізаційної приналежності країни;

- визначення матеріально-технологічних і соціально-економічних координат розвитку;

- виявлення стратегічних тенденцій та перспектив глобального позиціонування України;

- визначення потенціалу суб'єктності України в глобальному просторі;

- фіксація геоекономічних інтересів, зон впливу та співпраці;

- позиціонування України в глобальній виробничо-відтворювальній системі: формує ядра ГВС (ГЛДВ), приймає/не приймає участі в ГВС (ГЛДВ), формує/приймає ціни, розподіляє додану вартість у межах ГВС (ГЛДВ)/приймає додану вартість ГВС (ГЛДВ);

- пошук можливостей приєднання до центрів формування вартості та доходу;

- конкретизація інструментарію відстоювання національних інтересів на глобальному рівні;

- визначення військово-політичного потенціалу, розроблення можливих сценаріїв його розгортання для захисту національних геоекономічних інтересів;

розгортання системи національних геоелекономічних інститутів, націлених на розроблення та відстоювання глобальних стратегічних цілей та інтересів України;

дослідження альтернативних сценаріїв глобального розвитку, виявлення потенційних місць геополітичної напруги та пошук оптимальних шляхів їх гармонізації;

відстежування процесів, що протікають у глобальному економічному середовищі та тенденцій його розвитку.

Указані етапи розроблення геоелекономічної стратегії України взаємопов'язані між собою, є елементами єдиного комплексу заходів, спрямованих на визначення шляхів забезпечення достойного позиціонування України в глобальному економічному середовищі.

12.2. Передумови визначення конкурентної стратегії⁷³

Глобальні конкурентні стратегії України спрямовуються на досягнення та підтримку гідного місця країни в глобальному конкурентному середовищі. Вихідним моментом їх формування є цілеспрямована політика держави. У її основі – підтримка діяльності мікроекономічних суб'єктів. Адже саме успіх мікроекономічних суб'єктів у глобальному конкурентному змаганні здатний забезпечити ефективність конкурентної стратегії країни в цілому. Вихідним моментом її формування є визначення **чинників, здатних сприяти або гальмувати успіх країни в глобальному конкурентному середовищі**. Засади формування цих чинників закладаються **природно-ресурсним потенціалом (ПРП) країни**.

Серед **складових впливу ПРП на вибір стратегії** – власне ресурсна забезпеченість економіки, вплив на формування специфіки національної культури господарювання природного середовища, географічного розташування, взаємовідносини з сусідами, історичний шлях розвитку. Варто зазначити *неоднозначність* впливу цих чинників на потенційну конкурентоспроможність національної економіки.

По-перше, Україну по праву відносять до найкраще забезпечених ресурсами господарювання країн Європи. Проте саме це природне багатство в історії країни неодноразово ставало джерелом формування явища, яке отримало назву *"ресурсного прокляття"*. **Ресурсне прокляття** –

⁷³ Липов В. Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації. Ч. I. Вихідні засади геоелекономічного аналізу та прогнозування стратегії розвитку України в умовах глобалізації / В. Липов // Економіка України. – 2018. – № 3. – С. 21–35.

ситуація стагнації економічного розвитку країн, що видобувають та експортують значні обсяги природних ресурсів у результаті зацікавленості як зовнішніх споживачів, так й еліти суспільства лише в максимізації власних рентних доходів. Так було у XVII ст., коли українські землі, як і вся Східна Європа, загальмувавши економічний розвиток, перетворились на житницю Західної Європи⁷⁴. Така ситуація сформувала передумови промислової революції та економічного зростання на Заході та повторно-го закріпачення селян і посилення феодалізму на Сході Європи. В епоху формування неоекономіки, постеконічного способу господарювання цей процес набуває форми експорту з України мінеральної сировини та продукції сільського господарства, імпорту промислової продукції, яку цілком спроможні виробляти національні виробники. Можливість швидкого збагачення на основі подібних стратегій веде до підриву конкурентоспроможності країни на глобальних ринках.

Відповідно, конкурентна стратегія розвитку повинна орієнтуватися на довгострокові наслідки для національної економіки в цілому, будуватися на заохоченні суб'єктів господарювання до включення в глобальні виробничі системи на основі використання більш високого рівня переробки наявних ресурсів, упровадження імпортозамінних виробництв і мінімізації можливості отримання рентних доходів за рахунок експорту природних ресурсів та імпорту товарів, виробництво яких можливо та доцільно розвивати в Україні.

По-друге, серединність географічного розташування – ще один суперечливий чинник визначення стратегії розвитку національної конкурентоспроможності. Адже саме серединність розташування України між країнами Сходу та Заходу створює потенціал для її успішного розвитку як транзитної держави. Транзитної не лише в контексті розвитку транспортної логістики. Транзитної як посередника в засвоєнні, трансформації та подальшій ретрансляції найкращих досягнень сусідів, відмінність між якими розширює підґрунтя для пошуку інноваційних запозичень. Разом із тим серединність розташування передбачає більш інтенсивну конкуренцію з суттєво відмінними суб'єктами господарювання. До певної міри переваги та загрози серединності географічного розташування в сучасній економіці нівелюються зростанням відкритості національних економік, "загибелі простору" як чинника, що обмежує можливості міжнародної

---

⁷⁴ Бродель Ф. Игры обмена / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1988. – С. 258–264.

взаємодії, завдяки швидкому розвитку транспорту та зв'язку, що забезпечують її інтенсифікацію.

По-третє, забезпеченість природними ресурсами по праву вважається *нестійкою конкурентною перевагою першого порядку*. Країна може дуже швидко її втратити як у результаті вичерпання певного ресурсу, так і в результаті переорієнтації споживчих переваг потенційних клієнтів, появи нових технологій, зміни технологічного укладу, впливу зовнішніх (у тому числі політичних) чинників. Відповідно, опора на природно-ресурсний потенціал України може розглядатися лише як відправний момент формування довгострокової стратегії національної конкурентоспроможності у випадку, коли відсутні або обмежені інші джерела. Приклади Сінгапуру, Гонконгу, Фінляндії свідчать про потенційні можливості конкурентних стратегій глобалізації, що ґрунтуються на перевагах, заснованих перш за все на соціальному, інтелектуальному, знаннєвому капіталі, використанні інноваційних та інформаційних технологій.

По-четверте, природно-ресурсне, матеріально-технологічне середовище господарювання справляє визначальний вплив на формування особливостей української національної культури господарювання. Цей вплив, у поєднанні зі специфікою історичного шляху розвитку, зумовлює *амбівалентність національної культури*, поєднання в ній протилежностей, які суттєво ускладнюють визначення конкурентоспроможної моделі розвитку національної економіки. Адже якщо переважання некомунальних характеристик матеріально-технологічного середовища завжди складало об'єктивну підставу формування індивідуалістичних цінностей та інститутів субсидіарної ідеології, то особливості історичного шляху розвитку (прийняття православ'я, входження до складу Російської імперії та СРСР) зумовлювали розповсюдження цінностей колективізму та комунітарної ідеології.

Разом із тим *географічна серединність розташування між Сходом і Заходом не має аналогічної однозначності в топології соціальної орієнтації цінностей*. Показовим у цьому плані може бути порівняння української, китайської, регіональних особливостей західноєвропейських культур на прикладі колізії між особистими, сімейними та суспільними інтересами, що закладається в класичній літературній спадщині, міфологемах національних культур, у кінцевому підсумку – в способах організації господарчого життя. Адже національна культура виступає способом ре-трансляції, наслідування наступними поколіннями найбільш дієвих алгоритмів виживання суспільства в цілому.

Соціальні орієнтації ціннісної системи та національна конкурентна стратегія

Сюжет зіткнення особистого, колективного та суспільного є традиційним для Китаю. Вибір тут однозначно робиться на користь сім'ї. Індивід швидше не довіряє державі як уособленню ворожого до нього цілого, ховається від неї в сім'ї. Протилежним є вибір Тараса Бульби. Ціле, товариство набуває пріоритетного значення. Разом з тим співвідношення між особистими, сімейними та колективними ціннісними орієнтаціями виглядає по-іншому у випадку порівняння соціальних орієнтацій ціннісних систем українців з цінностями представників різних регіонів Європи. Для мешканців Північної та Центральної Європи (ПЦЄ) характерними є *корпоративістські цінності*. Вони, як ми вже зазначали раніше, ґрунтуються на свідомій відмові індивіду, інтереси якого вважаються первинними, від частини своїх прав і ресурсів на користь корпорації з розрахунку на те, що їх об'єднання здатне підвищити особисту вигоду. Для мешканців Південної Європи (ПЄ), як і для китайців, пріоритетним шляхом соціальної інтеграції залишається *патріархальна сім'я*. Звідси й італійська "мафія" як неформальна модель організації господарського життя. Поширення в Україні кумівства, сімейственності, клієнтизму дозволяє стверджувати, що за соціальними орієнтаціями ціннісної системи ми є ближчими до представників *Південної Європи*.

Саме цінності визначають готовність до прийняття певних інституцій та інститутів як загально визнаних алгоритмів, норм та організаційних форм соціальної взаємодії. Невідповідність запозичуваних інститутів тим цінностям, що домінують у суспільстві, зумовлює конфлікти між *суспільними цінностями та впроваджуваними інститутами*, інституційне напруження між існуючими інститутами, інституційним контекстом і започатковуваними інститутами. Урешті-решт це призводить до їх відторгнення, реінтерпретації, спотворення, формування *інституційних лакун, пасток*. **Інституційна лакуна** – ситуація відсутності нормативної врегульованості певних аспектів соціальних взаємовідносин у суспільстві в результаті швидкої зміни інституційної системи в процесі суспільних трансформацій, відмови від старих (формальних і неформальних) правил, заміни їх новими. **Інституційна пастка** – ситуація, коли в межах єдиної інституційної системи діють інститути, що суперечать її загальному контексту, вступають у конфлікт, взаємовиключають один другий, призводять до падіння ефективності соціально-економічної системи, відтворення патернів поведінки, які гальмують економічний розвиток країни.

Конфлікт між цінностями та інститутами призводить до підриву моральних устоїв існування суспільства, його десоціалізації. Питання про можливість довготривалого успіху національної конкурентної стратегії, побудованої на таких засадах, виглядає риторичним. Більше того, можна впевнено стверджувати, що підрив моральних устоїв існування суспільства гарантує його занепад у майбутньому. Отже, *визначення побудованої на засадах національної культури української національної ідеї, мрії як орієнтиру, дороговказу й одночасно комплексу цінностей, керівних принципів, настанов може та повинно стати відповідним моментом розроблення конкурентної стратегії інтеграції України в глобальне суспільство.*

Рейтинги національної конкурентоспроможності свідчать про те, що успішні моделі інституційного устрою можуть будуватися з опорою як на *індивідуально-конкурентні (англосаксонські країни), так і на групово-кооперативні (країни ПЦЄ) або колективістсько-егалітарні (Японія) принципи.* У випадку із США й Японією ми маємо більш-менш гомогенні варіанти інституційних моделей, заснованих, відповідно, на першому та третьому варіантах соціальної орієнтації ціннісних систем.

У свою чергу, поєднання в *групово-корпоративістських* ціннісних орієнтаціях елементів як індивідуалізму, так і колективізму зумовлює **гетерогенізацію інституційної моделі.** Адже корпорація не просто об'єднує інтереси учасників, а самою формою свого існування має прийняття на себе певних зобов'язань по відношенню до зовнішнього світу. У випадку з країнами ПЦЄ вона підтримується багатовіковими традиціями корпоративізму, що склалися в цих країнах ще за часів існування ремісничих цехів, купецьких гільдій, релігійних і лицарських орденів, феодалських і аристократичних структур. На противагу цьому, у випадках з Китаєм, Південною Європою та Україною, однією з ключових причин гетерогенізації соціальних орієнтацій зокрема та інституційних систем у цілому став *вплив традицій сімейственности.*

Показовими в цьому контексті виглядають результати опитування українців у межах дослідження World Values Survey (хвиля 2010 – 2014 рр.)⁷⁵. Відповіді на окремі питання розподілилися таким чином (табл. 12.1).

⁷⁵ Липов В. Довіра: від ціннісних засад до конкретних інституціональних форм та функцій. Формування та трансформація / В. Липов // Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття : Матеріали науково-практичної конференції, м. Львів, 17 – 19 лютого 2016 року. – К. : ДВНЗ "Університет банківської справи", 2017. – С. 58–75.; те саме: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aub.org.ua/images/conf3/11.doc&embedded=true>.

Таблиця 12.1

Чи можна довіряти більшості людей або треба бути дуже обережним у стосунках з ними?

Ступінь довіри	Усього	Стать		Вік (років)		
		Чоловіки	Жінки	До 29	30-49	50 і більше
<i>Більшості людей можна довіряти</i>	23,1	23,0	23,0	25,1	22,2	22,8
<i>Необхідно бути дуже обережним</i>	70,3	70,2	70,3	69,2	71,4	70
<i>Відповідь відсутня</i>	1,6	1,5	1,7	1,2	1,6	1,9
<i>Не знаю</i>	4,9	4,9	5,0	4,6	4,8	5,2
<i>Кількість опитаних</i>	1500	675	825	340	489	672

Відповіді на запитання World Values Survey № 102 – 107 відносно довіри подані в табл. 12.2.

Графічне зображення *градації кола довіри* українців подане на рис. 12.1. Діаграма акцентує увагу на тому, в якій мірі користуються довірою окремі групи контактерів. Вона демонструє яскраво виражену обмеженість кола довіри українців. Ситуація з розподілом довіри в суспільстві нагадує ту, що існувала в Південній Італії в середині ХХ ст. Вивченню її негативних наслідків присвячене широко відоме дослідження Е. Банфілда "Моральні засади відсталого суспільства"⁷⁶.

Таблиця 12.2

Наскільки ви довіряєте різним категоріям людей?

Коло довіри	Довіряю повністю	Швидше довіряю	Швидше не довіряю	Не довіряю взагалі
<i>Члени Вашої сім'ї</i>	91,9	6,8	1,1	0,2
<i>Ваші сусіди</i>	23,1	54,8	17,9	4,3
<i>Люди, з якими ви особисто знайомі</i>	18,3	67,2	12,9	1,5
<i>Люди, з якими ви уперше зустрічались</i>	0,9	26,5	52,5	20,0
<i>Представники іншої релігії/віри</i>	3,0	42,2	41,5	13,3
<i>Представники іншої національності</i>	4,3	48,1	36,5	11,1

⁷⁶ Banfield E The Moral Basis of a Backward Society / E. Banfield. – Glencoe, Illinois : The Free Press, 1958. – 204 p.

Причинно-наслідковий зв'язок між культурними цінностями, що підтримують незначну дистанцію довіри в суспільстві і гальмуванням економічного розвитку, досліджує Л. Харрісон⁷⁷.

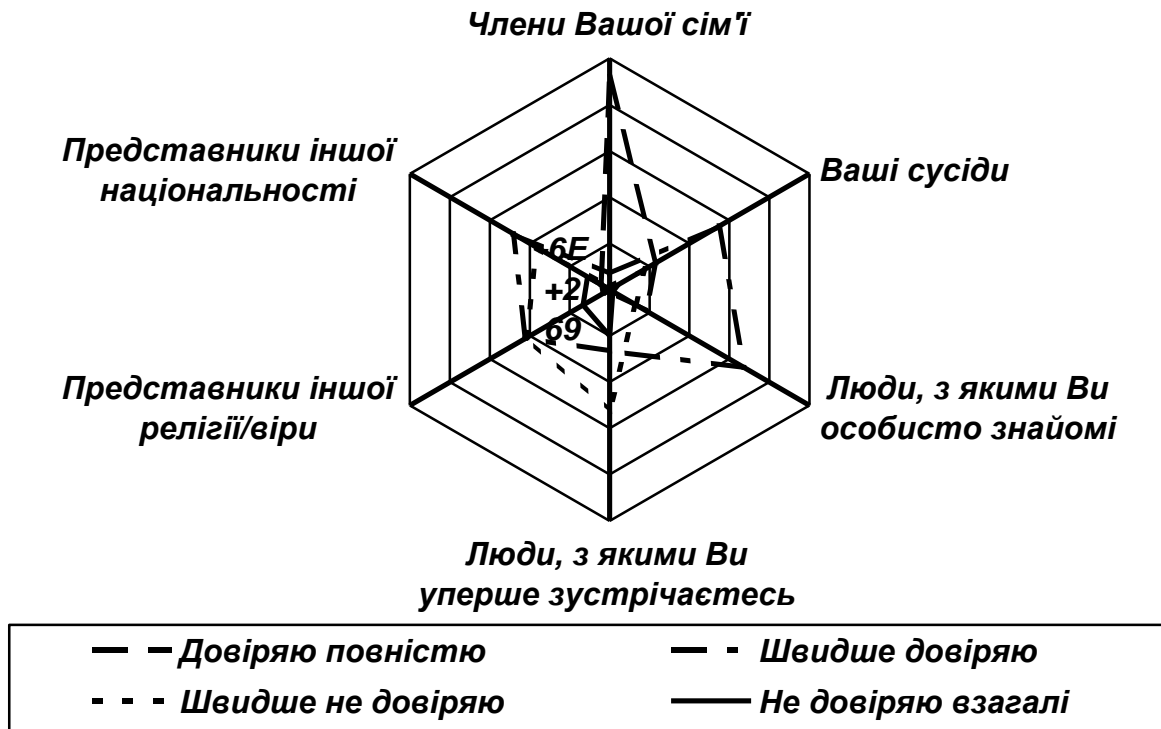

Рис. 12.1. Коло довіри українців за результатами дослідження World Values Survey (2010 – 2014)⁷⁸

Зміна ціннісних настанов членів суспільства, "*цінностей довіри*" можлива тільки у *довгостроковій перспективі*. Лише окремі елементи ціннісної системи змінюються у *середньостроковий проміжок часу*. Стихійно це відбувається під впливом кардинальних перетворень середовища господарювання. Цілеспрямована зміна ціннісних настанов членів суспільства можлива лише за умов продуманої, послідовної, наполегливої політики держави. Ключовими суб'єктами таких змін Л. Харрісон визначає сім'ю, державу, заклади освіти, засоби масової інформації, релігійні спільноти⁷⁹. У контексті подоби профілю кола довіри українців до того, що був характерний для Північної Італії середини ХХ ст., особливий інтерес викликає дослідження Р. Патнама, який розглядає роль громадянського суспільства у трансформації цінностей та інституцій довіри в Італії⁸⁰.

На відміну від корпоративізму ПЦЄ, Китай, Південна Європа й Україна зберігають підпорядкованість інтересів індивіда інтересам сім'ї. Водночас,

⁷⁷ Харрісон Л. Евреи, конфуцианцы и протестанты. Культурный капитал и конец мультикультурализма / Л. Харрісон. – М. : Мысль, 2014. – 286 с.

⁷⁸ World Values Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.

⁷⁹ Харрісон Л. Главная истина либерализма. Как политика может изменить культуру и спасти её от самой себя / Л. Харрісон. – М. : Новое издательство, 2008. – 282 с.

⁸⁰ Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Патнам. – К. : Основи, 2001. – 302 с.

на відміну від Японії, патріархальні відносини не поширюються на взаємодію між корпорацією та державою.

Відповідно, *по-перше*, виникають проблеми з розбудовою ефективної моделі капіталістичного устрою на основі цінностей, що заперечують як індивідуальну ініціативу, так і форми соціальної взаємодії, що виходять за межі близького оточення. Саме цим, до певної міри, можна пояснити *формування олігархічно-олігополістичної системи в Україні*.

По-друге, ми отримуємо відмінні за своєю змістовністю уявлення про сутність і функції таких ключових суб'єктів господарювання, як *фірма, держава*. Нагадаємо, що в індивідуалістичних за соціальними орієнтаціями ціннісної системи англосаксонських країнах фірма сприймається перш за все як *об'єднання капіталів*, а в побудованих на засадах корпоративізму країнах ПЦЄ – це *об'єднання індивідів*, які поєднують свої капітали заради досягнення спільної мети. У країнах Південно-Східної Азії індивід підпорядковує власні інтереси інтересам сім'ї, невід'ємною частиною якої він себе вважає. Принципи, що традиційно прийняті всередині неї, переносяться на внутрішньофірмові відносини. Ці ж принципи поширюються на державу, яку позиціонують як велику сім'ю-корпорацію. Орієнтація України на початковому етапі реформ на англосаксонську модель призвела до того, що (навіть у випадках приватизації підприємств трудовим колективом) дуже швидко реальне управління та володіння ними перейшли до обмеженого кола осіб, які розглядали їх саме як засіб особистого збагачення.

По-третьє, специфіка соціальних орієнтацій зумовлює суттєві відмінності у побудові відносин між корпорацією та державою. Принципу, деєтатизації, невтручання держави в особисті та приватні справи в першому випадку протистоїть етатизм; соціальне виправдання останнього – у другому; прийняття державою комплементарної функції інтеграції уособлених соціальних (сімейних, кланових) груп на єдине суспільство – у третьому. Таке втручання виправдовується прийняттям державою у різній мірі й у відмінних формах відповідальності за успішне функціонування корпорацій та добробут громадян. У найгіршому випадку олігархічні структури перебирають на себе контроль над державою, перетворюють останню на інструмент задовільнення власних інтересів. Саме так відбулося в Україні. У контексті формування конкурентних стратегій така ситуація становить особливу небезпеку, оскільки джерелом надприбутків для цих структур є рентні доходи, отримувані за рахунок експлуатації природних ресурсів, перерозподілу державної власності, створення штучних

монополій. Кінцевий підсумок – формування ефекту "ресурсного прокляття", коли наявність природних багатств замість забезпечення конкурентних переваг перетворюється на гальмо розвитку національної економіки.

Комплементарність і трансформація інститутів як чинник формування конкурентної стратегії України

Проблему інституційного забезпечення формування конкурентної стратегії інтеграції України у глобальну економіку можна розподілити на кілька складових. *Перш за все дієва стратегія повинна спиратися на притаманні національній культурі соціальні орієнтації ціннісної системи.* Варто підкреслити, що йдеться саме про опору на загально визнані в національній культурі цінності, а не про їх заміну на "більш придатні для ринкової системи господарювання". Досвід Японії та Італії може слугувати прикладом ефективного переформатування інститутів з огляду на домінуючі цінності. Так, в Японії на зміну розформованих американцями "дзайбацу" прийшли засновані на принципах комунітарної ідеології "кейрецу". В Італії великі сімейні корпорації Півночі було доповнено побудованими на тому самому принципі сімейственості кластерними структурами малого бізнесу "Третьої Італії". Виокремимо кілька складових, що забезпечили їх міжнародну конкурентоспроможність і які варто врахувати в процесі українських реформ:

в обох випадках нові структури зберегли високий рівень неформальних відносин, властивих колективістським і груповим культурам;

розширення неформальної складової економічних відносин не призвело до тінізації самої економіки. Ключовою передумовою цього стала зміна умов отримання рентного доходу. Держава переспрямувала підприємницьку ініціативу на створення інноваційних конкурентоспроможних продуктів, стимулювала та підтримувала їх вихід на зовнішні ринки;

монопольне положення в національній економіці обмеженої кількості кланово-олігархічних груп було подолано за рахунок розпорошення серед найманого персоналу власності в новостворених "кейрецу" (Японія), формування альтернативного ПФГ сектора малих сімейних підприємств (Італія);

варіативність шляхів досягнення успіху, що демонструють відмінності у конкурентних середовищах, які сформувалися в цих країнах. Для комунітаристської Японії характерне домінування невеликої кількості багатопрофільних "кейрецу". Конкуренція виноситься на зовнішні ринки.

В Італії фактично сформовано двохсекторну модель економіки, в якій великим ПФГ Півночі протистоять кластерні структури малого бізнесу "Третьої Італії". Конкуренція між цими альтернативними організаційними формами ведення сімейного бізнесу доповнюється конкуренцією на зовнішніх ринках.

Наступний напрям формування стратегії забезпечення конкурентоспроможного розвитку національної економіки пов'язується з цілеспрямованою трансформацією ціннісних орієнтацій. Варто зазначити, що його можливості є досить обмеженими, здатні принести відчутний результат лише в довгостроковій перспективі. Цінності, як і більшість інститутів, належать до підсвідомого, "мовчазного знання". Як правило, ми засвоюємо їх мимоволі, тому часто навіть не усвідомлюємо їх існування та вплив на нашу поведінку. Більше того, на відміну від інститутів, вони є особистими, не піддаються безпосередньому зовнішньому регулюванню (можна регламентувати поведінку, але не переконання). Тому їх зміна є процесом набагато складнішим ніж заміна інститутів. Однак успіх може бути досягнутий у випадку, коли вектор трансформації цінностей співвідноситься із загальним напрямом їх еволюції, заданим змінами в умовах соціального відтворення. *Важливу роль у цьому процесі, як ми вже зазначали, відіграють держава, інститут сім'ї, релігійні організації, освітні установи, засоби масової інформації, приватний бізнес*⁸¹. На державу покладається завдання з формування політики, яка забезпечує створення умов, механізмів, методів, інструментів підтримки поширення цінностей самоактуалізації.

Особливості національної культури господарювання обмежують можливості трансформації та запозичення інститутів. Разом із тим наявність досить розгалуженої системи інструментів таких змін створює широкий спектр варіантів інституційного розвитку. В якості інструментарію можуть використовуватися *інституційний бриколадж, рекомбінація, на шарування, реінтерпретація, зміщення, вирощування, трансплантація інститутів.*

Урахування специфіки структурної та функціональної складових комплементарної взаємодії інститутів відкриває додаткові можливості для розуміння та використання механізмів їх запозичення, навіть у випадках, коли вони не відповідають існуючому інституційному контексту, ведуть до *гетерогенізації інституційної системи. Під гетерогенізацією*

---

⁸¹ Харрисон Л. Главная истина либерализма. Как политика может изменить культуру и спасти её от самой себя / Л. Харрисон. – М. : Новое издательство, 2008. – С. 211–233.

розуміють інтеграцію в інституційну систему інституційних форм, що ґрунтуються на відмінних засадах соціальної орієнтації ціннісних систем, але, за певних обставин, здатні функціонально доповнювати дію основних, базових інститутів.

Гетерогенізація в країнах з суттєвим впливом традицій сімейності охоплює економічні, ідеологічні, правові та політичні інститути. Так, в Італії політична система, що передбачає обмеження участі держави в господарчому житті, поєднується з правовими інститутами романо-германського права, що базуються на пріоритеті суспільного інтересу та дуалістичній економічній системі, в якій гігантські сімейні корпорації Півдня межують з кластерними структурами малого сімейного бізнесу "Третьої Італії". У Китаї збереження керівної ролі держави та соціалістичної правової системи поєднується з формуванням іншого типу дуалізму економічних інститутів, де реформований на засадах корпоративізації державний сектор доповнюється новоствореним приватним. Особливу роль в останньому відіграють засновані на сімейній формі ведення бізнесу мережеві структури невеликих підприємств ("джазі квієх") і крос-секторні бізнесові структури ("джитіан квієх").

В Україні, на відміну від цих країн, сімейно-кланова структура сформувалася внаслідок концентрації олігархічної влади на великих підприємствах і штучного гальмування розвитку середнього та малого бізнесу. Правова система, політичні інститути та сама держава перетворилися на інструмент задовільнення потреб великого олігархічного бізнесу. Інституційна напруга отримує найнебезпечнішого, найпідступнішого вигляду. Більш-менш вдале маскування конфлікту між суспільними й особистими інтересами окремих груп, його розв'язання на користь останніх у довгостроковій перспективі призводить до поступового демонтажу навіть тих засад національної конкурентоспроможності, які було успадковано від СРСР. Перепоною на шляху формування конкурентної стратегії розвитку економіки виступає орієнтація бізнесу на отримання рентного доходу за рахунок експлуатації природно-ресурсного, демографічного та залишків індустріального потенціалів країни.

По суті, гетерогенізація означає прилаштування трансформованої інституційної системи до вимог національної культури господарювання, перш за все соціальних орієнтацій ціннісної системи. Однак досвід Японії та країн Південної Європи свідчить про те, що можливості гетерогенізації інституційних систем мають обмежений характер. *Сам успіх економічних перетворень призводить до втрати ефективності тієї моделі, яка*

його забезпечила. Ми повертаємось до парадоксальної природи та логіки стратегії за Е. Люттваком. Її успіх на початковому етапі призводить до руйнування тих засад, які його забезпечили. Проблема не лише у порушенні інституційної рівноваги. Змінюються пріоритетні соціальні орієнтації ціннісної системи. Зростання матеріального добробуту населення, індивідуалізація виробництва, пропозиції та попиту на товари та послуги формують об'єктивну передумову їх трансформації. Пріоритет від протистояння "традиційні/секулярно-раціональні цінності" переходить до соціально орієнтованої самоактуалізації на шкалі цінностей "виживання/самовираження". Саме на цій основі стає можливим остаточне подолання негативних наслідків поширення корупції, клієнтизму, партикуляризму⁸².

Аналіз особливостей національної культури свідчить про те, що відправним моментом формування комплементарної інституційної складової СЕС можуть стати *цінності солідаризму*, що припускають поєднання індивідуалізму та колективізму за пріоритетної ролі останніх⁸³. Успішний соціально-економічний розвиток створює об'єктивні передумови для еволюції цінностей у бік більшої індивідуалізації, можна припустити *подальшу еволюцію інституційної системи у бік європейської моделі корпоративізму*. Відповідно, відправним моментом формування механізму комплементарного конкурентоспроможного інституційного розвитку національної економіки може стати модель системи *корпоративного управління*. Така система припускає, за прикладом країн СДК, урахування інтересів усіх учасників виробничого процесу (власники, вищий менеджмент, найманий персонал, фінансист), їх спільну участь в управлінні та розподілі прибутку, довгострокову (стратегічну) орієнтацію виробничого планування. Подібній моделі відповідає *фінансова система*, заснована на домінуючій ролі банків, інсайдерському контролі фінансиста за діяльністю підприємства, високому рівні концентрації власності з одночасним посиленням прав і гарантій міноритарних акціонерів. Модель комплементарних *виробничих відносин* припускає збереження ролі профспілок, трипартизм, гнучкість внутрішніх ринків, помірні гарантії зайнятості, активну політику її підтримки й участь підприємства в програмах соціального захисту персоналу, скорочення плинності кадрів, поглиблення професійної спеціалізації. Взаємопов'язана *модель виробництва* передбачає акцент на конкуренції за якістю продукції, високий рівень неринкової координації, кооперацію виробничих процесів. Усе це забезпечує отримання синергетичного ефекту зростання віддачі від масштабу виробництва, пріоритет організаційних, бюджетних технологій, глибоку професійну спеціалізацію, акцент на інкрементальних, організаційних, часткових змінах. У сфері *навчання та підготовки персоналу* зберігається провідна роль держави, визнається значущість як середньої спеціальної, так і вищої освіти. Оскільки професійні знання розглядаються як суспільно-корпоративний та приватний капітал, в їх формуванні беруть участь усі сторони виробничого процесу, ключового значення набувають спеціальні знання,

⁸² Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.

⁸³ Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Х. : Изд-во ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – С. 329–331.

фірми віддають перевагу взаємодії на ринку праці. У національній інноваційній системі зберігається взаємодія та розподіл функцій держави та приватного бізнесу у сферах фінансування та проведення досліджень; забезпечується достатній рівень правового захисту інновацій як корпоративного та приватного капіталу. Акцент робиться на вдосконаленні продуктів, технологій, організаційних, послідовних, інкрементальних інноваціях, що забезпечують диверсифікацію коопераційної взаємодії виробників. Держава загального добробуту прагне забезпечити у рамках економічних можливостей максимально універсальну державну підтримку на основі соціальної рівності.

Формування дієвого інституційного базису економіки є необхідною передумовою, наріжним каменем забезпечення успіху в розбудові ефективної конкурентної стратегії України.

Глобалізація та визначення конкурентної стратегії України⁸⁴

Важливою складовою формування конкурентної стратегії України є визначення її ролі та місця у глобальній економіці. Економічний потенціал України зберігає можливість вибору між двома сценаріями розвитку. Перший припускає збереження та відновлення єдиного цілісного багатогалузевого диверсифікованого народногосподарського комплексу як основи більшої незалежності, здатності увійти у вищий клас суб'єктів світової економіки. Другий ґрунтується на інтенсивній міжнародній диверсифікації за прикладом малих країн, коли ресурси спрямовують на розвиток обмеженої кількості орієнтованих на експорт галузей. У світі є досить багато невеликих країн, які досягли високого рівня розвитку саме в якості успішних "нішових" гравців на глобальних ринках.

Об'єктивну передумову можливості розвитку України за першим сценарієм формують значний ПРП і масштаби економіки, які здатні забезпечити позитивний ефект від збільшення масштабу виробництва у широкому спектрі галузей економіки. Недосконалі реформи, незахищеність національного виробника від зовнішніх впливів (навіть в умовах, коли він має потенційні конкурентні переваги), відсутність продуманої, зрозумілої та стабільної промислової політики призводять до того, що Україна втрачає ці можливості. Водночас варто зазначити, що розвиток за другим сценарієм також залишається неможливим за умов збереження такої ситуації.

⁸⁴ Липов В. Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації Ч. II. Конкурентна стратегія інтеграції України у міжнародний економічний простір / В. Липов // Економіка України. – 2018. – № 4. – С. 3–17.

Ще один аспект визначення сценарію конкурентоспроможного розвитку України як глобального гравця пов'язаний з реакцією зовнішніх сил. Адже на цьому рівні Україна взаємодіє, вступає в конкуренцію з іншими країнами, їх блоками, цивілізаційними групами. Когось Україна влаштовує як периферійний постачальник сировини, як країна, що приймає цінові пропорції, які задаються ззовні, когось – як потенційна країна Протопериферії, успішний агент лише на певних "нішових" ринках, спроможний забезпечити прийнятний рівень життя населення та внутрішню стабільність. Не варто очікувати, що у світі знайдеться багато країн, готових підтримати становлення України в якості сильного конкурентоспроможного гравця, гідного увійти до Ядра світ-системи. Досягнення цієї мети може стати результатом втілення в життя тривалої, цілеспрямованої, послідовної, поетапної стратегії розвитку міжнародної конкурентоспроможності держави.

12.3. Конкурентна стратегія інтеграції України у міжнародний економічний простір

Вихідним посилом традиційного підходу до визначення конкурентних стратегій є їх диференціація на ті, що ґрунтуються на **використанні переваг у ціні** або **якості продукції**. Перші отримують за рахунок застосування менш дорогих чинників або більш продуктивних технологій виробництва в процесі продукування конкурентного товару або послуги. Вони розраховані на ринки, на яких діє велика кількість виробників аналогічної продукції. Другі – за рахунок удосконалення властивостей товарів порівняних з товарами-аналогами, що виробляють конкуренти, створення нового товару або послуги. У цьому випадку мова йде про намагання мінімізувати конкуренцію за рахунок виводу на ринок продукту, який до певної міри є унікальним, забезпечує виробнику переваги, що надає монополія.

Постійне вдосконалення **інструментів, методів, механізмів досягнення цінкових або якісних переваг над потенційними конкурентами** ускладнюють конкурентну стратегію, ведуть до диференціації її складових як на рівні окремих суб'єктів господарювання, так і на національному рівні. Водночас ця диференціація лише посилює значущість комплексного підходу до застосування стратегії, можливості та необхідності використання інструментів і методів, які поєднують цінові, якісні

орієнтири, мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічні механізми досягнення конкурентних переваг. Більше того, універсалізм використуваних інструментів зумовлює те, що самі складові конкурентної стратегії, які істотно відрізняються за цілями, можуть включати однакові інструменти, методи та навіть механізми набуття конкурентних переваг.

Досягнення однієї стратегічної мети може стати передумовою для успіху іншої. Відповідно, можна виділити цілий ряд тісно пов'язаних між собою складових **комплексної конкурентної стратегії**, здатних забезпечити успішну інтеграцію України в глобальний простір господарювання. За критерієм джерела отримання конкурентних переваг їх можна узагальнити за такими групами:

ринкові;

цінові;

фінансові;

виробничі;

технологічні;

розширення об'єкта експортної діяльності.

Розглянемо їх більш детально.

Ринкові стратегії

Група "ринкових" стратегій орієнтується на забезпечення диверсифікації та розширення ринків збуту, постачання сировини та товарів для національної економіки. Успіх цієї складової конкурентної стратегії України є відправним моментом формування інших напрямів її конкурентної політики на зовнішніх ринках. За понад два десятиліття існування незалежної Української держави досягнуто значних успіхів у формуванні ринків збуту продукції національного виробництва. Проте поряд з сировинною орієнтацією національного експорту велику загрозу економіці України в періоди нестабільності світового господарства та внутрішніх потрясінь становлять незначний рівень диверсифікації, структурні перекоси з надмірним акцентом на товари лише кількох галузей. Отже, постає завдання **переходу до інтегральних конкурентних стратегій диференціації та вдосконалення географічної та товарної структури, поглиблення переробки експортованого продукту, зростання в ньому абсолютного обсягу та частки доданої вартості**. Переорієнтація з поставок сировини на напівфабрикати, товари кінцевого вжитку, інвестиційні товари здатна зробити економічно вигідним співробітництво з більшою

кількістю партнерів з віддалених країн Азії, Африки, Центральної та Південної Америки.

Важливою та перспективною складовою *ринкових стратегій підвищення міжнародної конкурентоспроможності України* може стати підтримка та стимулювання *переорієнтації зусиль виробників з намагання вийти на вже існуючі та висококонкурентні ринки до формування нових товарних і географічних ринків продукції власного виробництва*. У цьому контексті інтерес становить праця В. Чан Кіма та Р. Моборна. У ній пропонується філософія **стратегії блакитного океану** – стратегії створення інноваційних моделей успішного бізнесу на основі формування нових ринків унікальних товарів або послуг власного виробництва⁸⁵. Найбільш перспективною для українських підприємств у цьому плані виглядає галузь виробництва продуктів харчування. Продовольчі ринки Європи переповнені високоякісною та широко визнаною продукцією. Проте в країнах Азії, які успішно розвиваються, навпаки, завдяки зростанню доходів населення саме нині швидко формуються нові продовольчі ринки та нова культура харчування. Українські виробники цілком спроможні зайняти на них сегмент високоякісної продукції з помірними цінами та стати альтернативою розкрученим західним брендам.

Більше того, запровадження такої системи підготувало б фундамент для переходу до **стратегії виробничої синергії**, замкнуло цикл від вступу до навчального закладу, здобуття професійних кваліфікацій і до працевлаштування, встановлення та підтримки постійних зв'язків між країною навчання та країною прикладання фахових знань колишніх випускників української вищої школи – громадян цих країн. А останніх в українських "вишах" навчається чимало. Подібна модель може стати основою розвитку альтернативного великим олігархічним структурам сектора малого бізнесу, кластера малих сімейних підприємств (МСП) на кшталт "Третьої Італії". Вона цілком відповідатиме як особливостям національного менталітету, так і нагальним потребам розвитку національної економіки та підвищення її міжнародної конкурентоспроможності.

За прикладом країн, де створено розвинений аграрний сектор економіки (таких, як Франція або Нідерланди), цілком можливо за підтримки держави отримати позитивний результат через закріплення ситуації дуалізму великі агрохолдинги/МСП. Кластерні структури останніх цілком

---

⁸⁵ Кім В. Ч. Стратегія блакитного океану. Як створити безхмарний простір і позбутися конкуренції / В. Ч. Кім, Р. Моборн. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 384 с.

спроможні забезпечити виробництво орієнтованої на експорт трудомісткої високоякісної продукції з великою доданою вартістю, попит на яку у НІК Південної Азії швидко зростає. Такий підхід вирішує одразу кілька проблем комплементарного розвитку аграрної сфери. По-перше, забезпечується диверсифікація українського експорту в аграрній сфері: стандартизована продукція масового попиту (агрохолдинги)/ високоякісні продукти харчування з поглибленим рівнем переробки (малі сімейні господарства). По-друге, відкриваються можливості створення у сільській місцевості високооплачуваних робочих місць. По-третє, формуються джерела податкових надходжень для розвитку сільських громад. По-четверте, створюються умови для повноцінного відродження українського села. Успішна стратегія реформування аграрного сектора таких країн Північно-Східної Азії, як Японія, Південна Корея, Тайвань і Китай ґрунтувалася саме на стратегіях усебічного сприяння розвитку малих підприємств з боку держави⁸⁶.

Ще один **напрямок ринкових стратегій України пов'язаний з диверсифікацією джерел забезпечення та постачання енергетичних ресурсів**. Ця складова формування конкурентоспроможного розвитку України пов'язана з необхідністю *переорієнтації державою мотивації бізнесових структур з пошуку рентного доходу за рахунок монопольного становища на ринках придбання, транспортування і постачання до кінцевих споживачів відповідних благ на: впровадження енерго- та ресурсоощадних технологій; диверсифікацію джерел забезпечення сировиною та комплектувальними; трансформацію технологічних процесів і продуктової лінійки в бік скорочення залежності від дефіцитних ресурсів і опори на ті, за якими країна має конкурентні переваги*.

Цінові стратегії

"Цінові" стратегії ґрунтуються на посиленні конкурентоспроможності національної економіки за рахунок формування **цінових, вартісних, валютних переваг**. Сюди також треба додати **переваги за рахунок переходу** від участі у глобальних системах створення та перерозподілу вартості у якості сторони, що приймає задавані ззовні цінові умови, **до участі у ролі сторони, яка сама їх ініціює, визначає вартісні характеристики окремих складових глобальних ланцюжків створення доданої вартості (ГЛДВ) і кінцевого продукту** в цілому.

⁸⁶ Стадвелл Дж. Азиатская модель управления. Удачи и прорывы самого динамичного региона в мире / Дж. Стадвелл. – М. : Альпина Паблицер, 2016. – 536 с.

Варто звернути увагу на два аспекти, що відрізняють цінову та вартісну конкуренцію. У першому випадку мова йде про конкурентну ціну продукту, яку фірма-виробник може запропонувати споживачеві на певному ринку. Отже, ключову роль у її визначенні відіграє сам виробник. В іншому випадку розглядається ситуація з *вартісної конкуренції*, мова йде про собівартість створення товару, коли зростає роль і вплив держави на формування загальних витрат на його створення. Звісно, що з формуванням конкурентної стратегії держави цей аспект набуває особливого значення. Адже вона має широкий спектр інструментів впливу та регулювання витрат підприємств на різних етапах виробничого процесу.

Вихід на міжнародний рівень розкриває *нові можливості для цінової конкуренції*. Серед них – мінімізація витрат за рахунок географічної диверсифікації виробництва; трансфертного ціноутворення; валютного, просторового, часового, податкового арбітражу; різного роду логістичних операцій. Варто зазначити, що перше, друге та третє лише частково залежать від конкретного виробника. Відповідно, стратегії цінової конкуренції доповнюються *вартісним компонентом*.

Важливим критерієм визначення національної конкурентної стратегії є **характеристика ринків, на яких національні виробники вимушені вступати в цінову конкуренцію**. Експансія на *ринки досконалої конкуренції* в кінцевому підсумку лише виснажує як окремих виробників, так і національну економіку в цілому, призводить до вимивання за мінімальною ціною затребуваних на світових ринках чинників виробництва. З протилежного боку, вихід національних виробників на *ринки недосконалої конкуренції* дозволяє отримати додатковий дохід. Відповідно, державна політика підтримки експортерів вимагає тонкої калібровки відносно підтримки підприємств, які за рахунок удосконалення технологій, організації виробничого процесу, диференціації ринків збуту дійсно здатні обмежити вплив цінових чинників на конкурентну позицію на зовнішніх ринках і певним чином дестимулювати виробників, які обмежуються лише ціновими перевагами.

Конкуренція за ціною товару або послуги з цілого ряду причин є найменш перспективним і привабливим видом конкурентної боротьби на міжнародних ринках. Виробники з високорозвинених країн Ядра світ-системи намагаються включатися в конкурентну боротьбу на ринках з іншими критеріями визначення конкурентних переваг. Водночас, завдяки цілеспрямованій політиці урядів, вони мають можливість нівелювати

цінові переваги потенціальних конкурентів. Варто зазначити неоднозначний вплив правил СОТ на можливості національних урядів пригальмувати експансію потенційних іноземних конкурентів. Таким чином, досить ефективно обмежуються можливості застосування тарифних методів регулювання міжнародної торгівлі, проте широкого розповсюдження набувають нетарифні методи регулювання. Отже, чим вище рівень розвитку економіки, тим витонченішими стають відповідні інструменти захисту національних виробників⁸⁷.

У свою чергу, **конкуренція за вартістю продукту** спирається на отримання переваг за рахунок відмінностей вартості чинників виробництва, компонентів кінцевого продукту, окремих етапів виробничого процесу. Такі переваги виникають як наслідок виходу на міжнародні ринки чинників виробництва, міжнародної кооперації виробничого процесу, просування товару на міжнародних ринках. Як і у випадку з ціновою конкуренцією, безпосереднім *суб'єктом вартісної конкуренції* виступають мікроекономічні суб'єкти, проте різними є джерела їх переваг. У першому випадку йдеться про можливість управління ціною, а у другому – про використання ефектів коливання вартості компонентів виробничого процесу та кінцевого товару, що виникають як наслідок просування виробничого процесу та збуту на міжнародний рівень.

Їх формування у значній мірі залежить від економічної політики держави. Визначальну роль у цьому відіграють макроекономічні чинники. Перш за все це здатність держави впливати на вартість чинників виробництва, доступність, спроможність і зацікавленість економічних суб'єктів у застосуванні нових технологій, потенціал використання ефекту економії на зростанні масштабів виробництва. Створення вартісних переваг для національних виробників – завдання макроекономічного рівня, продукт економічної політики держави. *Саме держава може активно впливати на формування пропорцій у ціні на чинники виробництва*, створюючи стимули для активнішого використання одних і, навпаки, гальмуючи використання інших. Як приклад можна навести плату за видобування і використання мінеральних, земельних, водних ресурсів. Більше того, такі платежі можуть стати ефективним інструментом управління виробничою активністю підприємця, спрямування його на створення виключно

---

⁸⁷ Промышленная политика и международные отношения в 2-х кн. / Под. общ. ред. Ю. Кузнецова. – Челябинск : Социум, 2005. – Кн. 1. Международная торговля, 362 с.; Кн. 2. Международные отношения, 410 с.

конкурентоспроможної продукції, засобом перешкоджання отриманню непродуктивних рентних доходів. Через управління перерозподілом суспільного продукту держава здатна впливати як на середню вартість робочої сили, так і на її диференціацію за секторальними, галузевими, професійними, посадовими критеріями, результативністю, соціальною корисністю та затребуваністю діяльності. Серед *інструментів забезпечення вартісних конкурентних переваг* варто зазначити податкову політику, політику формування ставки рефінансування, амортизації основних засобів. У кінцевому підсумку вони визначають цінові параметри продукції національних виробників.

Можна виділити *активну та пасивну компоненти державної політики, покликаної підтримати включення національних виробників у процес міжнародної вартісної конкурентної боротьби*. Активна політика передбачає цілеспрямовані дії, скеровані на зміну вартісних співвідношень чинників виробництва на внутрішньому та зовнішніх ринках. Прикладом можуть слугувати введення, корегування або скасування ставки акцизного збору. Так, відмова від акцизу на спирт, що постачається на фармацевтичні підприємства України, мотивувалася необхідністю здешевлення ліків для населення України. Вторинним її наслідком є отримання вітчизняними фармацевтичними підприємствами вартісних конкурентних переваг перед західними виробниками аналогічних препаратів. Це дає змогу розширити збут за рахунок виходу на відповідні ринки. Підприємства отримують додатковий прибуток, який можуть використати (в тому числі) на модернізацію виробництва, а держава – додаткові валютні надходження.

Специфічним різновидом вартісної можна вважати **валютну конкуренцію**. Зниження курсу національної валюти є поширеною практикою поліпшення стану платіжного та торгового балансу КР. Валютний демпінг з боку КНР лишається одним з джерел протистояння між Китаєм і США та країнами Західної Європи. Зниження курсу юаня забезпечує КНР конкурентні переваги. Навіть у передкризовий період різниця між курсом за паритетом купівельної спроможності та ринковим кусом гривні доходила до п'яти. Така ситуація значною мірою забезпечувала конкурентоспроможність українських підприємств на світових ринках. Оборотною стороною ситуації є значне подорожчання імпортованих товарів. І якщо подорожчання споживчих товарів вважається прийнятним соціальним наслідком (адже багатші споживачі переплачують за можливість розширення

ринків праці), то в разі інвестиційного імпорту значна переплата за товари, покликані забезпечити інноваційний розвиток, стає платою за саму його можливість.

У табл. Б.1 додатка Б подані дані про динаміку ВВП України, виміряну в гривні та доларі США за фактичними цінами, грошової бази, курсу гривні відносно долара США, його відсоткові зміни відносно попереднього року, індекси інфляції за відповідні роки. В останній колонці містяться дані, що характеризують розбіжності між динамікою курсу гривні та індексу інфляції. Вони свідчать про регулярне чергування трендів швидкого падіння курсу національної валюти, яке суттєво перевищує показник зростання цін в економіці, та періодів, коли, навпаки, рівень інфляції перевищував рівень падіння курсу національної валюти.

На рис. 12.2. візуалізовано "**ефекти перельоту**" української гривні, що мали місце протягом досить незначного за історичними мірками періоду її існування. **Ефект перельоту** – доповнення Р. Дорнбуша до моделі Манделла – Флемінга, що розкриває відмінність, причини, механізм і послідовність змін валютного курсу в коротко- та довготерміновій перспективі в результаті експансіоністської грошової політики. Зазвичай різкі падіння курсу національної валюти (1997 – 1998, 2008 – 2009, 2013 – 2016 рр.) поєднувалися з більш тривалими періодами, коли інфляція в національній економіці супроводжувалася його (курсу) незначним падінням, стабільністю або навіть деяким зростанням. Періоди різкого падіння курсу національної валюти з певним часовим лагом збігаються з періодами кризових потрясінь у світовій економіці (1997 – 1998, 2007 – 2008 рр.) і загостренням ситуації в Україні (2013 – 2016 рр.). Падіння курсу національної валюти виступало інструментом поліпшення конкурентних позицій національних виробників як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках саме за рахунок отримання вартісних переваг. Адже товари вітчизняного виробництва через падіння курсу гривні втрачали в ціні на зовнішніх ринках. Це сприяло збереженню конкурентних позицій українських виробників навіть в умовах розгортання кризових явищ в країнах-імпортерах. Водночас ціни на іноземні товари на внутрішньому ринку зростали. За умов суттєвого розриву між падінням курсу національної валюти й індексом інфляції національні виробники отримували на внутрішніх ринках переваги перед іноземними виробниками аналогічної продукції.

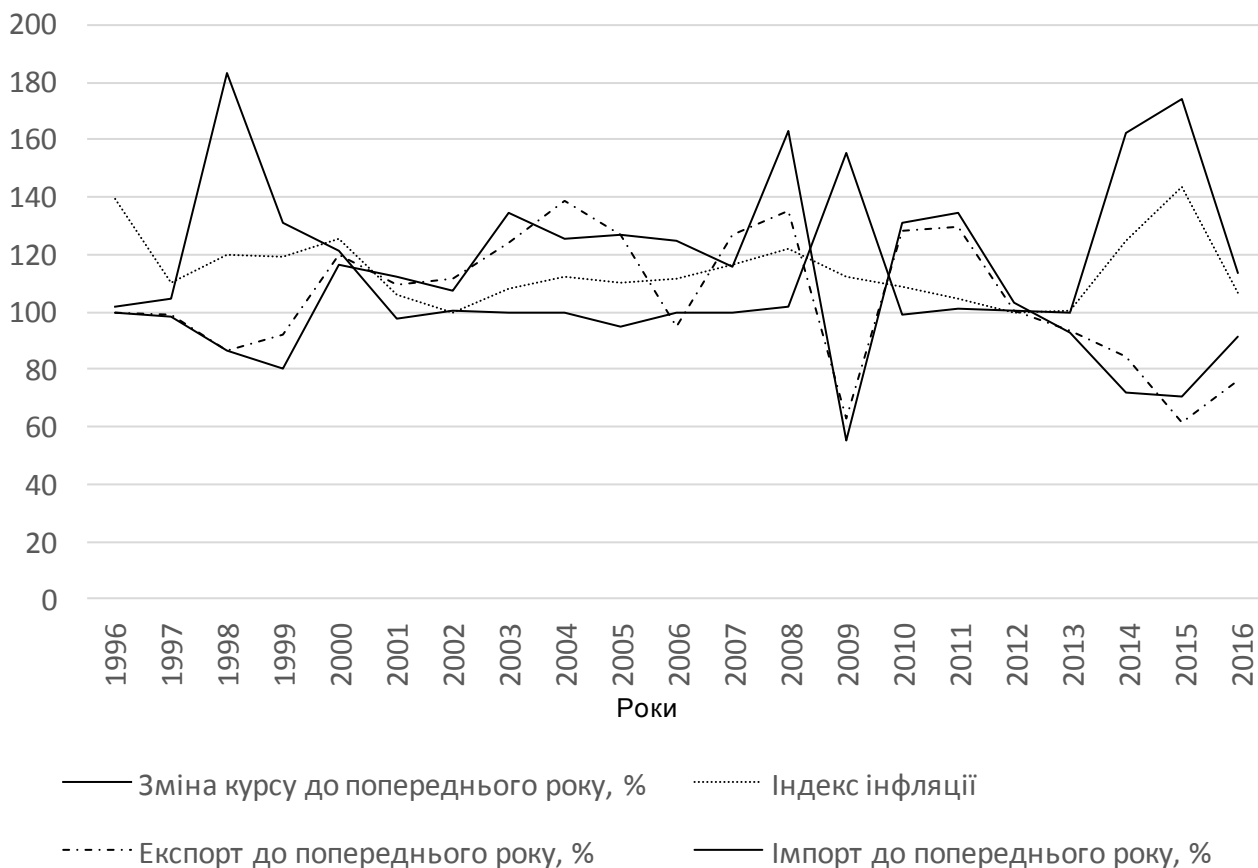

Рис. 12.2. "Ефекти перельоту" гривні та динаміка обсягів експорту й імпорту України. 1996 – 2016 рр.*

Успіх цінових стратегій багато в чому спирається на якісну організацію роботи національної фінансової системи та довіру до національної грошової одиниці. Виникає потреба у **розробленні стратегії фінансової підтримки національної конкурентоспроможності** (а саме у формуванні відповідної інституційної інфраструктури, умов оподаткування та зовнішньоекономічної взаємодії).

За своєю сутністю **вартісні, валютні та фінансові конкурентні стратегії** тісно пов'язані зі **стратегіями створення умов для отримання рентних переваг у геоекономічній взаємодії**. Варто нагадати, що їх джерелами можуть стати природно-ресурсний потенціал країни (географічне розташування, відтворювані та невідтворювані природні ресурси, ландшафт, клімат), соціокультурне середовище (особливості національної культури, інституційного середовища), техніко-технологічний

* Складено автором за: <http://index.minfin.com.ua/index/inf/>, <https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search?>; <http://www.ukrstat.gov.ua>.

та інфраструктурний потенціал. Ключового значення набуває здатність у максимальній мірі використати сильні складові та мінімізувати вплив слабких. Яскравим прикладом успішного втілення подібної стратегії є післявоєнний успіх економічного розвитку Японії – держави, яка імпортує до 95 % сировини для виробничої сфери.

Виробничі стратегії

Виробничі стратегії підвищення національної конкурентоспроможності засновано на трансформації процесів виробництва, в тому числі за рахунок його реорганізації, впровадження системи смарт-підприємств, галузевої та територіальної диверсифікації, формування кластерних структур, ланцюжків створення доданої вартості, включення до глобальних виробничих систем або їх створення, використання ефектів синергії та зростання віддачі від масштабів виробництва. Вони покликані орієнтувати національних виробників на: отримання переваг шляхом реорганізації та вдосконалення процесів виробництва (зокрема організаційних принципів); можливий перехід від його локалізації в одному місці та на одному підприємстві до розподілу елементів виробничого процесу в межах країни, регіону, територіальної, між- і внутрішньогалузевої спеціалізації. Додатковими варіантами є: формування національних і міжнародних кластерних структур, глобальних виробничих систем із залученням багатьох незалежних виробників; включення до наявних ГЛДВ або ініціювання їх створення, перехід до організації, координації взаємодії учасників і забезпечення просування продукції на глобальних ринках.

Соціальні орієнтації цінностей, що домінують у національній культурі, та побудована на них інституційна система накладають певні обмеження на можливості використання окремих інструментів досягнення конкурентних переваг. Вихідні засади цих відмінностей полягають уже в тому, що в культурах, заснованих на цінностях індивідуалізму починаючи з мікроекономічного рівня, механізм конкуренції вибудовується на припустимості та заохоченні зіткнення особистих інтересів учасників конкурентного процесу. У культурах, побудованих на цінностях комунітаризму, навпаки, суб'єктом конкурентного процесу можуть бути визнані лише група, виробничий підрозділ, фірма в цілому. Відповідно, досягнення переваг у конкурентній боротьбі у різних культурах вимагатиме використання різних методів та інструментів. Так, у разі конкуренції за ціною важливою складовою стимулювання підвищення ефективності використання ресурсів є заохочення найманих працівників

до продуктивнішої праці. Воно ж, у свою чергу, може бути побудовано на засадах як персоналізації, так і колективного заохочення. Упровадження в комунітаристських культурах індивідуальних, а в індивідуалістських – колективних методів стимулювання може призвести до результатів, протилежних очікуваним.

У випадку конкуренції за якістю вплив особливостей національних культур на інструментарій поліпшення конкурентних позицій можна простежити вже на етапі вибору між упровадженням нових і вдосконаленням наявних продуктів і технологій. Адже саме схильність до взаємодії, колективної співпраці є основою злагодженої діяльності, спрямованої на вдосконалення окремих елементів товару або виробничого процесу, колективного накопичення відповідних знань, умінь і навичок, *послідовних, інкрементальних інновацій*. І навпаки, за індивідуалістської культури конкурентні стратегії спиратимуться на *кардинальні інновації*. Зіткнення в українській культурі індивідуалістських і комунітаристських ціннісних орієнтацій, безумовно, створює можливості для використання обох підходів до мотивації персоналу, проте, вимагає уважнішого підходу до їх застосування.

Особливе значення для України має той факт, що історія формування та еволюції ГЛДВ знає приклади успіху, коли новим фірмам або контрактним виробникам як з розвинених, так і з країн, що розвиваються, вдавалося просуватися на більш високі рівні ГЛДВ (як фірма – організатор, створювач високотехнологічних платформ) і, відповідно, глобальної технологічної піраміди. У цьому контексті можна назвати "Lenovo" (виробник ПК), "Huawei" (комунікаційне обладнання), "Haier" (побутова техніка та споживча електроніка). Можливості вертикальної спеціалізації найбільш наочно продемонструвала компанія "Chery Automobile".

Українські виробники мають потенціал успіху не лише щодо включення як контрактних виробників до ГЛДВ. Сам природно-ресурсний потенціал, матеріально-технологічна, наукова й освітня база, кваліфікаційний рівень працівників складають передумови створення власних ГЛДВ, просування на позиції фірм-лідерів, фірм-створювачів технологічних платформ⁸⁸. Прикладом галузі, в якій українські підприємства мають потенціал включення до ГЛДВ, є авіабудування. Більше того, це та галузь, у якій наші виробники здатні виступити як фірми – створювачі та лідери технологічних платформ. Адже перспектива серійного виробництва літака Ан-132 передбачає залучення до співпраці, крім вітчизняних підприємств, постачальників з ряду інших країн світу. Це створить можливості для подальшого розширення співробітництва у межах ГЛДВ.

⁸⁸ Липов В. Включення в глобальні ланцюжки доданої вартості як напрям конкурентоспроможного розвитку економіки України / В. Липов // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. "Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики», присвяченої видатному вченому-економісту О. Г. Ліберману. 18–19 листопада 2015 р. м. Харків : Електронний додаток. – Х. : ВД ІНЖЕК, 2015. – С. 239–343.

Важливими складовими виробничих стратегій є стратегії, засновані на використанні ефектів масштабу виробництва та синергії. **Стратегії використання "масштабу" виробництва** в сучасних умовах ґрунтуються на стимулюванні переходу від виробництва товарів, які характеризуються ефектом скорочення віддачі виробництва, до товарів, які забезпечують її розширення⁸⁹. Відмінність між ними полягає у розподілі ролі та витрат на задіяні у їх створенні чинники виробництва, а також здатності виробника нарощувати масштаби діяльності⁹⁰.

Збільшення виробництва за рахунок розширення використання робочої сили та підвищення її якості (чинник "праця"), природних ресурсів (чинник "земля"), засобів виробництва та грошових коштів (чинник "капітал") призводить до зростання витрат. Отже, нарощування застосування цих чинників може спричинити подорожчання їх самих. Водночас товари, у виробництві яких вони відіграють провідну роль, як правило, репрезентують висококонкурентні світові ринки. Відповідно, виробник вимушений підлаштуватися під ті вимоги, в тому числі й цінові, які диктує ринок. Саме такими є більшість зарубіжних ринків, на яких просувають свою продукцію українські виробники. Перш за все це ринки продукції аграрного, металургійного секторів національної економіки.

Запровадження нових, більш продуктивних технологій (чинник "знання"), акцент на їх провідній ролі, забезпечують можливість зростання віддачі від масштабів виробництва, створюють умови та ставлять виробника перед необхідністю розширювати зовнішні ринки збуту, оскільки основних витрат він зазнає на етапі створення нової технології, продукту (знання). Відповідно, в подальшому, в міру розширення обсягів випуску, середні витрати на кожну додаткову одиницю товару лише скорочуються. Разом із тим, створюючи нову технологію, новий унікальний продукт, виробник отримує шанс сформувати свій власний унікальний ринок, на якому може сам встановлювати умови взаємодії з потенційними споживачами. Ми знову повертаємось до провідної ролі держави як суб'єкта, покликаного забезпечити такі умови діяльності підприємств, коли саме отримання конкурентних переваг на світових ринках має стати єдиним джерелом їх рентних доходів⁹¹.

⁸⁹ Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э. Райнерт. – М. : ИД ГУ ВШЭ, 2011. – С. 131–196. (384 с.)

⁹⁰ Вайцзеккер Э. Фактор четыре. Затрат – половина, отдача – двойная. / Э Вайцзеккер, Э. Ловинс, Л. Ловинс. – М. : Academia, 2000. – 400 с.

⁹¹ Вишневский В. Инновации, институты и эволюция / В. Вишневский, В. Дементьев // Вопросы экономики. – 2010. – № 10. – С. 41–62.

Стратегії виробничої синергії ґрунтуються на кумулятивному ефекті від включення в процес спільного виробництва кінцевого продукту, в єдину виробничу програму багатьох виробників, які належать до різних секторів національної економіки. Варто зазначити, що розміри внутрішніх ринків України створюють стартові можливості для розвитку достатньо великого спектра виробництв, здатних отримати конкурентні переваги за рахунок синергії та економії на масштабі виробництва. Відповідна державна політика повинна бути спрямована на визначення пріоритетних, найбільш перспективних сфер, у яких можна отримати економію за їх рахунок, створення стимулів для їх розвитку, підтримку в період виходу на зовнішні ринки.

Е. Райнерт пов'язує стратегії виробничої синергії з активізацією впровадження моделей виробництва, спрямованих на отримання ефекту зростання віддачі від масштабів виробництва. Адже саме це зумовлює підвищення продуктивності праці, доходів і рівня життя населення країни. Відправним моментом є зв'язок теорії життєвого циклу продуктів, технологій та інвестицій з концепцією послідовного проходження протягом еволюції виробничого процесу стадій зростання та скорочення віддачі від масштабу виробництва. Характер конкуренції (цінової або за якістю продукції) та інновацій (продуктових або процесуальних) взаємопов'язаний з механізмами виникнення ефектів від масштабу виробництва та визначає місце країни в міжнародному розподілі праці. Вагомий потенціал нарощування синергетичних ефектів мають галузі, засновані на використанні високих технологій. Їх вбудовування у високодиференційовані технологічні, виробничі, збутові та споживчі ланцюжки в масштабах усієї економіки створює синергетичні ефекти кардинального зростання продуктивності праці економіки в цілому.

Історія знає багато прикладів, коли окремі технологічні інновації давали поштовх для кардинальних зрушень в усьому економічному комплексі⁹². Ключового значення набувають пошук, знаходження та підтримка технологій-каталізаторів, моделей виробництва та сфер діяльності, здатних перебрати на себе роль локомотива розвитку національної економіки. Орієнтирами є інноваційні продукти, що перебувають на стадіях життєвого циклу виходу на ринок та зростання, здатних забезпечити міжнародну конкурентоспроможність за якістю, комплексну диверсифікацію виробничого процесу в рамках групи галузей національної економіки та синергетичний ефект від їх упровадження. Значний кумулятивний потенціал в Україні зберігають реіндустріалізація з використанням інформаційних, нано- та біотехнологій агропромислового комплексу, машинобудування (насамперед, сільгосп-, авіа- та автомобілебудування). Так, у першому випадку синергетичні ефекти здатні охопити підприємства та галузі, задіяні у: виробництві, переробці, просуванні сільгосппродукції, випуску сучасної техніки; розвитку відповідної інфраструктури, нових технологій; фінансуванні, забезпеченні виходу на зовнішні ринки, підготовці кадрів, задоволенні потреб сільського населення. Ще один приклад стратегії виробничої синергії ми розглянули раніше в контексті розширення ринків збуту продукції продовольчого сектору національної економіки.

⁹² Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / К. Перес. – М. : Дело, 2011. – 231 с.

Технологічні стратегії

Технологічні стратегії передбачають опору на перехід від розроблення та використання конкурентних переваг у технологіях виробництва товарів і послуг до **метатехнологій** (які за рахунок високих ефективності та собівартості самостійного розроблення забезпечують не лише монопольне положення на ринку, а й вимушену згоду споживачів на збереження можливості контролю з боку розробника за їх використанням – комп'ютерне програмування) і до **high-hume технологій** (що забезпечують управління на глобальному рівні споживчими перевагами та вподобаннями потенційних клієнтів).

Сенс high-hume технологій полягає в управлінні свідомістю суб'єктів, на яких спрямовується вплив. Акцентується увага на врахуванні можливостей та загроз, що породжуються їх використанням у процесі просування продукції національних виробників на зовнішніх ринках. Досить пригадати численні випадки, коли в засобах масової інформації країн, куди експортується продукція вітчизняних підприємств, розгорталася кампанія з її дискредитації шляхом звинувачення (наприклад, у поставках неякісних олії, молочних виробів тощо). Роль держави у цьому контексті полягає перш за все у забезпеченні дієвого функціонування системи контролю якості продукції, підтримці національних виробників у разі безпідставних звинувачень з боку зарубіжних партнерів, проведенні заходів з формування позитивного іміджу продукції українських виробників на світових ринках.

Успішна довгострокова національна конкурентна стратегія у цій сфері повинна орієнтуватися на створення умов і стимулів для підготовки професіоналів, здатних освоювати, виробляти, використовувати та просувати на глобальні ринки конкурентоспроможні високотехнологічні продукти. Наявність фахівців – лише одна з умов, що забезпечують доступність технологій і здатність їх використання. Підприємець має бути заінтересований у їх розробленні, впровадженні та вдосконаленні. Це, в свою чергу, стає можливим за умов, коли *єдиним* реальним джерелом отримання *рентних доходів* у сфері підприємницької діяльності стає створення ситуації *недосконалої конкуренції* для виробленого товару. Адже механізмами досягнення цього можуть бути: *модернізація технологій виробництва; кардинальна трансформація існуючого товару; створення нового товару*. Усі шляхи ґрунтуються на впровадженні нових і оновленні існуючих технологій. Формування ситуації недосконалої конкуренції також впливає на результат перерозподілу доходу, отримуваного від ефекту масштабу виробництва. Якщо за досконалої конкуренції він розподіляється між

виробником і споживачем, то в умовах недосконалої виробник отримує значно більше можливостей для його присвоєння.

Особливим випадком є ситуація монопсонії – залежності від ринків збуту в колишніх республіках СРСР (перш за все в Росії), яка характерна і для економіки України в перехідний період. Події в Криму та Донбасі лише прискорили болісний розрив цієї залежності, активізували політику держави зі стимулювання освоєння альтернативних ринків збуту на основі вдосконалення технологічних процесів. Показовими у цьому плані є успіхи українського авіапрому, який традиційно зорієнтований на ринок Росії, пов'язані зі згодою американського партнера інвестувати 140 млн дол. у завершення робіт із запровадження у виробництво військово-транспортного літака Ан-74.

Стратегії розширення об'єкта експортної діяльності

Стратегії розширення об'єкта експортної діяльності передбачають підтримку та стимулювання державою переходу національних підприємств від стратегій просування на міжнародних ринках конкретних товарів до ***стратегій товарних ліній*** і далі – до ***стратегій комплексних продуктів і стратегій просування довгострокових комплексних програм***. У перших двох випадках ідеться про створення сприятливих умов для діяльності підприємств на зовнішніх ринках. Інструментами державної підтримки можуть виступати пільгове кредитування експортерів, податкові канікули, пільгове оподаткування інвестицій в основні фонди підприємств-експортерів, запровадження норм прискореної амортизації відповідного устаткування та ін. Разом з тим у міру ускладнення структури продукту, що просувається, посилюється значення підтримки державою національних виробників на зовнішніх ринках.

Стратегії комплексних продуктів (крім безпосередньої поставки матеріального об'єкта) передбачають такі додаткові послуги, як: прилаштування та модернізація товару відповідно до вимог конкретного покупця, монтаж і введення його в експлуатацію, навчання персоналу, післяпродажне обслуговування та вдосконалення експлуатаційних характеристик. Ідеться про стратегії підтримки державою виходу на зовнішні ринки українських виробників складної побутової техніки та виробничого обладнання.

У першому випадку як мінімум виникає потреба у створенні мережі гарантійного обслуговування, постачання витратних матеріалів і комплектувальних, які потребують заміни в процесі експлуатації. Другий випадок можна проілюструвати на прикладі продукції ВО "Турбоатом", яке є одним

з провідних світових виробників турбін для електростанцій. Підприємство постачає відповідне обладнання та забезпечує його подальше обслуговування. Держава повинна, поряд з допомогою в пошуку потенціальних партнерів, налагодженням взаємодії з ними, наданням юридичної підтримки, організувати координацію та співпрацю національних виробників у просуванні їх продукції на певних сегментах глобального ринку.

У свою чергу, **стратегії просування довгострокових комплексних** програм передбачають участь експортера в проектуванні, будівництві та подальшій експлуатації певного об'єкта на території іншої країни. Вони забезпечують різнобічну гарантовану тривалу взаємодію між експортером та імпортером, а отже, й валютні надходження в країну від експорту. Прикладами подібних, на жаль, не реалізованих програм в історії України можуть слугувати проекти будівництва залізниці та концесійного видобування вуглецевих ресурсів у Лівії, проект розгортання будівництва Ан-140 в Ірані. Уже сама доля цих проектів свідчить про переважаючу роль політичного чинника, тобто держави, в забезпеченні укладання, а надалі й успішного втілення подібних програм.

Основу формування конкурентної стратегії розвитку економіки України може скласти пріоритетний розвиток секторів економіки, здатних забезпечити синергетичний ефект зростання віддачі від масштабу виробництва. Ключового значення набувають пошук, виявлення та підтримка технологій-каталізаторів, моделей виробництва та сфер діяльності, здатних перебрати на себе роль локомотивів розвитку національної економіки. Орієнтирами в цьому процесі є цілеспрямований пошук і створення інноваційних продуктів, що знаходяться *на стадіях життєвого циклу "вихід на ринок і зростання"*, здатних забезпечити міжнародну конкурентоспроможність за якістю, комплексну диверсифікацію виробничого процесу в рамках групи галузей національної економіки та синергетичний ефект від їх упровадження. Значний потенціал в цьому відношенні зберігають неоіндустріалізація на основі застосування інформаційних, нано- та біотехнологій в галузях агропромислового комплексу, машинобудування (передусім авіа-, автомобілебудування, освоєння космосу). Так, у першому випадку синергетичні ефекти здатні охопити галузі, задіяні у виробництві, переробці, просуванні сільгосппродукції; створенні відповідної сучасної техніки, інфраструктури, нових технологій; фінансуванні, зовнішньоекономічній діяльності, навчанні кадрів і забезпеченні потреб сільських жителів.

12.4. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Назвіть і прокоментуйте основні елементи методології глобального стратегічного позиціонування України.
2. Яким чином на вибір конкурентних стратегій впливає ПРП України?
3. Охарактеризуйте особливості впливу національної культури на вибір конкурентних стратегій України.
4. Яким чином особливості соціальних орієнтацій українців здатні вплинути на вибір конкурентних стратегій розвитку?
5. Охарактеризуйте особливості інституційного устрою України, що в найбільшій мірі відповідають специфіці середовища господарювання.
6. Назвіть та охарактеризуйте основні напрями конкурентних стратегій інтеграції України у глобальну економіку.
7. Охарактеризуйте основні складові цінових конкурентних стратегій.
8. Охарактеризуйте основні складові ринкових конкурентних стратегій.
9. Охарактеризуйте основні складові виробничих конкурентних стратегій.
10. Охарактеризуйте основні складові технологічних конкурентних стратегій.
11. Охарактеризуйте основні складові комплексних конкурентних стратегій.

Питання для дискусії

1. Сімейственість бізнесу та формування конкурентних стратегій України: перепона або опора для успіху?
2. Стратегія блакитного океану: перспективи та обмеження застосування в Україні.
3. Запозичення успішних стратегій глобального конкурентного розвитку: перспективи та обмеження.

Тематика есе

1. Комплексна конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації.
2. Конкурентна стратегія розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації.

3. Конкурентна стратегія розвитку виробничого сектору економіки України в умовах глобалізації.
4. Конкурентна стратегія розвитку науково-технічного сектору економіки України в умовах глобалізації.
5. Конкурентна стратегія розвитку рекреаційного сектору економіки України в умовах глобалізації.
6. Конкурентна стратегія розвитку фінансового сектору економіки України в умовах глобалізації.
7. Природно-ресурсні та матеріально-технологічні чинники формування глобальних конкурентних стратегій України
8. Соціокультурні та інституційні чинники глобальних конкурентних стратегій.
9. Стратегії глобалізації, засновані на використанні high-hume технологій.
10. Стратегії глобалізації, засновані на використанні валютних переваг.
11. Стратегії глобалізації, засновані на використанні метатехнологій.
12. Стратегії глобалізації, засновані на формуванні ринків товарних ліній.
13. Стратегії глобалізації, засновані на використанні фінансових ресурсів.
14. Стратегії глобалізації, засновані на отриманні вартісних переваг.
15. Стратегії глобалізації, засновані на просуванні виробничих програм, і забезпечення контролю за ланцюжками доданої вартості.
16. Стратегії менеджменту епохи глобалізації. За К. Нордстремом, Й. Риддерстрале, Т. Фридманом.
17. Стратегії успішної глобалізації за рахунок отримання ефекту масштабу виробництва.

Дайте визначення поняттям

- High-hume технології** – _____ .
- Гетерогенізація** – _____ .
- Ефект перельоту** – _____ .
- Інституційна лакуна** – _____ .
- Інституційна пастка** – _____ .
- Конкуренція за вартістю продукту** – _____ .
- Метатехнології** – _____ .
- Ресурсне прокляття** – _____ .
- Ринкові конкурентні стратегії** – _____ .

Стратегії використання "масштабу" виробництва – _____ .
Стратегії виробничої синергії – _____ .
Стратегії просування довготермінових комплексних програм – _____ .

Стратегія блакитного океану – _____ .
Стратегія просування комплексних продуктів – _____ .
Стратегія просування товарних ліній – _____ .
Цінові стратегії – _____ .

Які поняття характеризують подані визначення?

Доповнення Р. Дорнбуша до моделі Манделла – Флемінга, що розкриває відмінність, причини, механізм і послідовність змін валютного курсу в коротко- та довготерміновій перспективі в результаті експансіоністської грошової політики, – _____ .

Конкурентна стратегія, що спирається на отримання переваг за рахунок використання відмінностей вартості чинників виробництва, компонентів кінцевого продукту, окремих етапів виробничого процесу, які виникають у результаті виходу на міжнародні ринки чинників виробництва, міжнародної кооперації виробничого процесу, просування товару на міжнародних ринках, формування яких у значній мірі залежить від економічної політики держави, – _____ .

Конкурентні стратегії, що ґрунтуються на стимулюванні переходу від виробництва товарів, які характеризуються ефектом скорочення віддачі виробництва до товарів, які забезпечують її розширення, – _____ .

Ситуація відсутності нормативної врегульованості певних аспектів соціальних взаємовідносин у суспільстві в результаті швидкої зміни інституційної системи в процесі суспільних трансформації, відмови від старих формальних і неформальних правил, заміни їх новими – _____ .

Ситуація стагнації економічного розвитку країн, що видобувають і експортують значні обсяги природних ресурсів, у результаті зацікавленості як зовнішніх споживачів, так і еліти суспільства лише в максимізації власних рентних доходів – _____ .

Ситуація, коли в межах єдиної інституційної системи діють інститути, які суперечать її загальному контексту, вступають у конфлікт, взаємовиключають один другий, призводять до падіння ефективності соціально-економічної системи в цілому, відтворення патернів поведінки, які гальмують економічний розвиток у країні, – _____ .

Стратегії інтеграції національної економіки в глобальну, що ґрунтуються на посиленні її конкурентоспроможності за рахунок отримання цінових, вартісних, валютних переваг, а також переваг за рахунок переходу до ролі сторони, яка створює ГЛДВ і визначає вартісні характеристики окремих їх складових і кінцевого продукту в цілому, – _____ .

Стратегії, що орієнтується на підтримку диверсифікації та розширення ринків збуту національних виробників, а також ринків постачання сировини та товарів для національної економіки, – _____ .

Стратегії, що поєднують проектування, будівництво, технологічне оснащення, подальше обслуговування великих виробничих, науково-технічних, інфраструктурних, рекреаційних, соціально-культурних комплексів, – _____ .

Стратегія створення інноваційних бізнес-моделей успішного бізнесу на основі формування нових ринків унікальних товарів або послуг власного виробництва – _____ .

Стратегія, покликана забезпечити розширення та підтримку ринків збуту за рахунок просування під єдиним загальноновизнаним і легко впізнаваним брендом цілої низки поріднених товарів, – _____ .

Стратегія, що передбачає в доповнення до традиційної одноразової реалізації товару споживачеві подальше його сервісне післяпродажне обслуговування із забезпеченням розхідними матеріалами та комплектувальними, – _____ .

Технології, що забезпечують можливість управління споживчими перевагами та вподобаннями потенційних клієнтів, – _____ .

Технології, які за рахунок високої ефективності використання та собівартості самостійного розроблення забезпечують не лише монопольне положення на ринку, а й вимушену згоду споживачів на збереження можливості контролю з боку розробника за їх використанням, – _____ .

Ситуаційні завдання **Стереотипні завдання**

1. Охарактеризуйте матеріально-технологічний потенціал визначення глобальних конкурентних стратегій України.
2. Охарактеризуйте чинники соціо-культурного середовища України, що впливають на вибір глобальних конкурентних стратегій.

Діагностичні завдання

1. На основі даних із сайту статистики ЮНСТАД (UNCTAD) (<http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/report>), сайтів СОТ, МВФ, СБ і Держкомстату України щодо стану та розвитку глобальної економіки й економіки України дайте оцінку рівню глобалізації окремих сегментів української економіки за такими показниками:

1) обсяги та темпи зростання міжнародного виробництва товарів і послуг у порівнянні з обсягом і темпами зростання валового продукту;

2) обсяг і динаміка ПІІ у порівнянні з обсягом і динамікою всіх інвестицій (внутрішніх і міжнародних);

3) обсяг і динаміка злиття та поглинань із боку іноземних компаній у порівнянні із загальними даними про злиття та поглинання всередині країни;

4) обсяг і динаміка міжнародних інвестиційних проектів у порівнянні із масштабами подібних проектів в Україні;

5) обсяг ЗТО товарами та послугами, темпи його змін у порівнянні з валовим продуктом;

6) обсяг ЗТО товарами та темпи його зростання в порівнянні з валовим продуктом;

7) обсяг ЗТО послугами та темпи його змін у порівнянні з валовим продуктом;

8) міжнародні операції України з патентами, ліцензіями, ноу-хау;

9) обсяг і динаміка міжнародних операцій вітчизняних банків та інших кредитних установ у порівнянні із загальним обсягом і динамікою всіх їхніх операцій;

10) обсяг і динаміка операцій на міжнародних фондових ринках із українськими ЦП у порівнянні із загальними розмірами цих ринків і темпами їхнього зростання. За можливістю, охарактеризуйте їх у розрізі основних сегментів цих ринків;

11) обсяг і динаміка операцій на валютних ринках у порівнянні із загальними масштабами цих ринків і грошових ринків у цілому;

12) обсяг усієї зовнішньої торгівлі продукцією сектора ІКТ і темпи його зростання в порівнянні з валовим продуктом;

13) обсяг усієї міжнародної торгівлі (обміну) України технологіями та темпи його зростання в порівнянні з валовим продуктом⁹³.

---

⁹³ Ковтун О. Глобальна економіка : підручник / О. Ковтун, П. Куцик, Г. Башнянин. – Львів : Вид-во ЛКА, 2014. – С. 698 – 699.

2. Чи можна розглянуті глобальні конкурентні стратегії України розподілити за строками впровадження та дії? Якщо так, то які з них у найбільшій мірі здатні принести успіх у забезпеченні економічного розвитку України в короткостроковій, які – в середньостроковій, а які – в довгостроковій перспективі.

Евристичні завдання

1. Запропонуйте галузі, підгалузі виробництва, приклади продуктових програм, продуктових ліній, конкретних продуктів, у процесі створення та запровадження яких на світові ринки українські підприємства мають суттєвий потенціал використання стратегії блакитного океану.

2. Яка з розглянутих у розділі конкурентних стратегій глобалізації, на вашу думку, в найбільшій мірі відповідає потенціалу та потребам економіки України?

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Географічна серединність розташування між Сходом і Заходом зумовлює чітку фіксацію переважних соціальних орієнтацій цінностей, властивих національній культурі українців.

2. Досягнення цінових або якісних переваг у конкурентній боротьбі відмінних культур передбачає використання різних методів та інструментів мотивації, стимулювання та організації процесу виробництва.

3. Однією зі складових ринкових стратегій є переорієнтація з отримання переваг за рахунок переходу від участі у глобальних системах створення та перерозподілу вартості у якості сторони, що приймає цінові умови, які задаються ззовні до ролі сторони, що сама їх ініціює, визначає вартісні характеристики окремих складових глобальних ланцюжків доданої вартості та кінцевого продукту в цілому.

4. "Технологічні" стратегії передбачають підтримку та стимулювання переходу національних підприємств від просування на міжнародних ринках конкретних товарів до товарних ліній а далі – до комплексних продуктів і довготермінових комплексних програм.

Навчальна гра "Визначення конкурентної стратегії розвитку України в умовах глобалізації"

Мета гри – закріплення знань, формування умінь, навичок і компетентностей стосовно визначення об'єктивних передумов впливу природно-ресурсного потенціалу, соціо-культурної, матеріально-технологічної

складових середовища господарювання на вибір і розгортання певних варіантів конкурентної стратегії розвитку України в умовах глобалізації. Група розподіляється на дві команди, кожна з яких пропонує певний варіант конкурентної стратегії розвитку України, обґрунтовує можливість його застосування, спираючись на елементи наявної природно-ресурсної, соціокультурної, матеріально-технологічної та науково-інноваційної бази України, які здатні забезпечити переваги в глобальній конкурентній боротьбі. Інша команда виступає у якості опонента. Після завершення дискусії команди міняються місцями.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. До складових впливу ПРП на вибір конкурентної стратегії можна виділити:

- а) матеріально-технологічну забезпеченість економіки;
- б) ландшафт;
- в) географічне розташування, вихід до морського узбережжя;
- г) кліматичні особливості;
- д) серединність або окраїнність розташування.

2. До складових успіху конкурентних стратегій кластерних структур "Третьої Італії" і японських кейрецу можна віднести:

- а) збереження високого рівня неформальних відносин, властивих колективістським і груповим культурам;
- б) прив'язку до моделей розвитку країн "Першого ешелону капіталізму";
- в) розширення неформальної складової економічних відносин без тінізації самої економіки;
- г) подолання монопольного положення в національній економіці обмеженої кількості кланово-олігархічних груп;
- д) варіативність шляхів успіху, що враховують відмінності конкурентного середовища.

3. Ключову роль у трансформації цінностей здатні відіграти:

- а) держава;
- б) інститут сім'ї;
- в) освітні установи, релігійні організації;
- г) засоби масової інформації, приватний бізнес;
- д) правові структури.

4. У якості інструментарію інституційних трансформацій можуть використовуватися:

- а) інституційний бриколадж;
- б) рекомбінація, нашарування, реінтерпретація;
- в) зміщення, трансплантація;
- г) юридична заборона, делегалізація;
- д) вирощування інститутів.

5. Цінові стратегії ґрунтуються на посиленні конкурентоспроможності національної економіки за рахунок переваг:

- а) цінових;
- б) вартісних;
- в) ціннісних;
- г) валютних;

д) переходу в ГЛДВ до ролі сторони, що сама визначає вартісні характеристики окремих складових глобальних ланцюжків доданої вартості та кінцевого продукту.

6. Виробничі стратегії забезпечення зростання національної конкурентоспроможності засновані на трансформації процесів виробництва, в тому числі за рахунок:

- а) упровадження метатехнологій;
- б) галузевої та територіальної диверсифікації;
- в) формування кластерних структур;
- г) включення в існуючі ГЛДВ або їх створення;
- д) використання ефектів синергії та зростання масштабів виробництва.

7. Комплексні стратегії розширення об'єкта експортної діяльності передбачають підтримку та стимулювання з боку держави просування на міжнародних ринках:

- а) конкретних товарів;
- б) товарних ліній;
- в) комплексних продуктів;
- г) виробничих комплексів;
- д) довготермінових комплексних програм.

8. Стратегії, які ґрунтуються на створенні інноваційних бізнес-моделей успішного бізнесу на основі формування нових ринків унікальних товарів або послуг власного виробництва, – це стратегія:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;

- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

9. Стратегія, що передбачає, на додаток до традиційної одноразової реалізації товару споживачеві, подальше його сервісне післяпродажне обслуговування, із наданням розхідних матеріалів, комплектувальних, – це стратегія:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

10. Поєднання проектування, будівництва, технологічного оснащення, подальше обслуговування великих виробничих, науково-технічних, інфраструктурних, рекреаційних, соціально-культурних комплексів – це стратегія:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

11. Стратегії, що ґрунтуються на кумулятивному ефекті від включення в процес виробництва єдиного продукту або в єдину виробничу програму багатьох виробників, які належать до різних секторів національної економіки, – це стратегії:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

12. Конкурентні стратегії, які ґрунтуються на стимулюванні переходу до виробництва товарів, що забезпечують розширення віддачі виробництва, – це стратегії:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

Термінологічний словник

High-hume технології – *технології*, що забезпечують можливість управління споживчими перевагами та смаками потенційних клієнтів.

Абстрагування – визначення ключових, найбільш значущих складових певного явища та вилучення другорядних деталей.

Альтерглобалізм (альтернативна глобалізація) – ідеологія та глобальний суспільно–політичний рух, що ставлять своєю метою пошук і затвердження альтернативних неоліберальним шляхів глобалізації.

Аналіз – вивчення об'єкта дослідження за частинами, відокремлено, шляхом теоретичного або практичного розділення його на окремі складові.

Антиглобалізм (антимондіалізм) – радикальна течія в альтерглобалізмі, націлена на протидію зміцненню влади глобального капіталу, ТНК, міжнародних організацій, що його підтримують.

Архаїчна глобалізація – одна із концепцій та період історії глобалізації, пов'язаний з абсолютним домінуванням натурального способу господарювання.

Аттрактор (англ. attract – притягувати) – елемент або сукупність елементів, властивостей системи, здатних притягувати до себе інші елементи, задавати напрями її розвитку.

Аутсорсинг – передання виробничих функцій підприємства стороннім організаціям.

Біфуркація (англ. fork – вилка) – перехід системи з одного стійкого стану в інший.

Вашингтонський консенсус – політика економічних реформ, що передбачає дерегулювання економіки; зниження граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій; лібералізацію зовнішньої торгівлі та фінансових ринків; вільні обмінні курси; приватизацію; фінансову дисципліну; захист прав власності.

Верифікація (лат. verus – щирий, fasio – роблю) – підтвердження, установлення істинності наукових тверджень у результаті їх емпіричної перевірки.

Виключаюча модель інтеграції мігрантів (Швейцарія, Німеччина, Бельгія) – модель інтеграції мігрантів, пов'язана з високою мірою

етнічного націоналізму корінної нації, визнанням спорідненості, етнічного та лінгвістичного статусу як основи громадянства, обмеженням прав і можливостей натуралізації мігранта.

Випадковість – малі, непередбачувані події, що спричиняють істотні зміни у функціонуванні великих систем, їх реорганізацію.

Всесвітній соціальний форум – міжнародна зустріч, що проводиться щорічно на противагу Всесвітньому економічному форуму в Давосі; об'єднує активістів багатьох соціальних рухів зі всього світу, які шукають альтернативу неоліберальній моделі глобалізації.

Генетичне прогнозування – тип прогнозування, заснований на виявленні проблем, що назрівають, шляхом логічного продовження на майбутні періоди тенденцій, закономірності яких досить добре відомі.

Геоелекономіка (англ. geoeconomics) – нова геополітика (геополітична економіка) з позицій економічної могутності держави, що забезпечує досягнення зовнішньоекономічних цілей, світового або регіонального лідерства економічним шляхом.

Геополітика (географічна політика) – напрям міжнародних досліджень, концепція, що акцентує увагу на взаємозв'язку між пануванням над певними географічними територіями та розподілом і перерозподілом сфер впливу у міжнародних відносинах.

Гетерогенізація – інтеграція в інституційну систему інституційних форм, що ґрунтуються на відмінних засадах соціальної орієнтації ціннісних систем, але, за певних обставин, здатні функціонально доповнювати дію основних, базових інститутів.

Гетерогенні логічні парадокси – парадокси, джерело формування яких знаходиться в поєднанні у рамках одного міркування, побудованого за формальними законами логіки несумісних категорій.

Гіпотеза – припущення, покликане заповнити прогалини емпіричного пізнання та зв'язати різні знання в єдине ціле або дати попереднє пояснення факту чи їх групі.

Глобалізація – процес включення в систему транснаціональної взаємодії у якості рівноправних партнерів, поряд з національними державами, цілого ряду акторів як мікро-, так і міжнародного рівня; історичне явище, яке в різних формах на різних етапах розвитку техніки та соціуму супроводжувало історію людства; процес, що трансформує певні регіони світу.

Глобалізм – ідеологічна концепція, яка затверджує панування світового ринку як чинника, що зумовлює всі інші аспекти глобалізації.

Глобалістика – наука про планетарні закономірності, перспективи та проблеми розвитку людської цивілізації як єдиного цілого; узагальнена назва наукових шкіл, що вивчають різні аспекти процесу глобалізації.

Глобальна дія – альтерглобалістська організація, націлена на теоретичну критику ТНК, аналіз характеру та наслідків їх діяльності, протестну активність у містах і сільських районах (рухи фермерів в Європі та сільгоспкооперативів у Латинській Америці та Малій Азії).

Глобальне прогнозування – напрям соціально-економічного прогнозування, пов'язаний з розробленням прогнозів загальносвітового масштабу, що стосуються перспектив розвитку людства в цілому (на відміну від галузевих, регіональних, локальних і т. д.).

Глобальні виробничі системи – міжнародні послідовні виробничі ланцюжки або складні мережі підприємств, що беруть участь в єдиному технологічному процесі виробництва товарів і послуг.

Глобальні ланцюжки доданої вартості (ГЛДВ) – мережі автономних або напіваавтономних бізнес-одиниць, що спільними зусиллями забезпечують процес створення товару та доведення його до кінцевого споживача.

Глобальні суперечності – продукт змін у світовій економічній системі, формування яких відбиває закономірності її функціонування та має історичний характер.

Глобальність – ситуація подолання обмежень, що накладаються національно-державними кордонами; формування єдиного світового суспільства.

Господарська культура – система цінностей, знань, неформальних (вірування, традиції, ритуали, обряди та подібне) та формальних (писані правила, закони та ін.) інституцій та інститутів (організаційні форми взаємодії – сім'я, підприємство, держава тощо), що забезпечують мотивацію та регулювання господарської діяльності, форми її здійснення та сприйняття суспільством.

Господарювання – цілеспрямована діяльність людини з відтворення власного існування.

Дедукція – виведення конкретних суджень із загальних положень.

Деіндустріалізація – процес соціально-економічних змін, викликаних скороченням аж до повного згортання виробничої активності в індустріальному секторі в окремих регіонах і країнах.

Дистанція влади – ступінь нерівності в розподілі влади в суспільстві або організації, що сприймається членами суспільства як нормальна та така, що сама собою розуміється.

Дихотомія – розподіл єдиного явища на два похідні, підпорядковані за формулою виключеного третього (А або не-А), коли похідні явища визначаються парою логічно суперечних властивостей, що слугують основою розподілу.

Діалектика – метод пізнання внутрішніх закономірностей економічного розвитку на підставі виявлення та дослідження суперечностей як його рушійної сили.

Довгострокова орієнтація (конфуціанський динамізм) – запропонований Г. Хофстедом показник, що характеризує готовність суспільства орієнтуватися на майбутнє (стратегія) на протилежність короткостроковій (тактичній) орієнтації.

Доекономічний (архаїчний, натуральне господарство) **спосіб господарювання** – спосіб господарювання в межах невеликих соціальних груп, заснований на безпосередньому обміні результатами праці, що підтримується на основі довготривалих (пожиттєвих) відносин учасників.

Допущення – прийняті за основу економічного моделювання припущення, гіпотези про структуру та поведінку економічних систем.

Допущення "за інших рівних умов" – допущення, відповідно до якого інші чинники, за винятком досліджуваних, визнаються постійними та незмінними.

Дуалізація – виділення двох рівноправних, непоєднаних і незалежних одна від іншої якостей (дух і матерія, психічне та фізіологічне, об'єкт і суб'єкт) єдиного явища.

Дуалізм (від лат. dualis – подвійний) – система поглядів, згідно з якою буття складається з двох протилежних начал, що не зводяться один до одного – духовного та матеріального.

Еволюційний метод – метод економічних досліджень, що передбачає: 1) розгляд зумовленої об'єктивними обставинами логіки розвитку певного економічного явища, за виключенням дії суб'єктивних, випадкових

чинників; 2) у якості основних способів пояснення напрямів соціально-економічної еволюції – принцип боротьби за існування та принцип виживання найсильніших (соціальний дарвінізм).

Еколого-економічна школа – наукова течія в глобалістиці, що ґрунтується на системному підході до дослідження суспільних проблем, відмові від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки, включенні в аналіз зовнішніх, неекономічних чинників, врахуванні взаємодії та взаємозв'язків між суспільством і природою.

Економічна глобалізація – процес перетворення світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили та капіталу шляхом подолання перешкод між економіками окремих країн, в основу якого закладена діяльність мікроекономічних суб'єктів, що спонукає реагування національних міжнародних і наднаціональних структур.

Економічна стратегія – найбільш важливі довгострокові плани, настанови, наміри керівництва відносно перспектив розвитку господарської діяльності економічного суб'єкта.

Економічна сфера – соціальна сфера, що відповідає за формування системи економічних відносин, в основі якої – пріоритет або окремих суб'єктів господарювання (індивід, фірма, держава), або колективних (їх об'єднання в спільні структури).

Економічне моделювання – відтворення економічних об'єктів і процесів в обмежено малих, експериментальних формах, штучно створених умовах; створення матеріальних або ідеальних аналогій, що відображають або відтворюють досліджуваний об'єкт і здатні забезпечити отримання нової інформацію про нього.

Економічне прогнозування – система якісних і кількісних наукових досліджень, спрямованих на з'ясування тенденцій розвитку економічних систем і визначення майбутніх параметрів їх функціонування.

Економічний розвиток – процес розширення економічних можливостей суспільства, націлений на зростання якості життя населення.

Економічний спосіб господарювання – спосіб господарювання, заснований на спеціалізації та розподілі праці, опосередкованих товарно-грошовими відносинами.

Емерджентність (англ. emergent – такий, що виник несподівано) – формування у системі додаткових властивостей, не властивих її елементам.

Ефект перельоту – доповнення Р. Дорнбуша до моделі Манделла – Флемінга, що розкриває відмінність, причини, механізм і послідовність змін валютного курсу в коротко- та довготерміновій перспективі в результаті експансіоністської грошової політики.

Закон єдності та боротьби протилежностей – розвиток об'єктивного світу та пізнання здійснюється шляхом роздвоєння єдиного на взаємовиключні, протилежні моменти, сторони, тенденції, взаємовідношення яких характеризує систему як щось ціле, якісно визначене, що одночасно складає внутрішній імпульс зміни, перетворення на нову якість.

Заперечення заперечення – зародження в процесі розвитку явища внутрішнього заперечення попереднього стану, його заміна на нове з подальшою корекцією, запереченням заперечення, відновленням елементів початкового, але вже в перетвореному, вдосконаленому вигляді.

Запобігання невизначеності – характеристика соціально-економічної поведінки, що відображає припустиму межу соціальної нестабільності та двозначності, сприймані в даній культурі як нормальні, за яких члени суспільства почувають себе комфортно.

Ідеаціональна культура – тип культурної ментальності, властивий народам Сходу, що націлює людину на задоволення духовних потреб за допомогою насамперед самовдосконалення; активність має інтровертний характер, розвиває пізнання та розуміння духовних явищ; ґрунтується на одкровенні, пророцтві, інтуїції; абсолютизуються моральні цінності; акцент ставиться на жертвовності, ігноруванні й осуді матеріального багатства.

Ідеологічна сфера – соціальна сфера, що відповідає за світоглядне виправдання пріоритету колективного або індивідуального інтересу (пріоритет колективізму або індивідуалізму в соціальних орієнтаціях національної культури).

Ілюзорна модель інтеграції мігрантів (Італія, Японія) – модель інтеграції мігрантів, ґрунтована на ігноруванні проблеми, маргіналізації мігрантів як результату високого рівня націоналізму місцевого населення.

Імперсько-цивільна модель інтеграції мігрантів (Великобританія, Франція, Нідерланди) – модель інтеграції мігрантів, що припускає ув'язку цивільного статусу з місцем проживання; припускає спрощений процес отримання громадянства, особливо нащадкам мігрантів.

Індукція – виведення загальних положень із окремих фактів (узагальнення).

Інститути – організаційні форми соціальної взаємодії, що забезпечують координацію діяльності економічних суб'єктів та оптимізацію трансакційних витрат відповідно до особливостей завдань, які на них покладаються.

Інституції – загально визнані норми соціальної взаємодії.

Інституційна лакуна – ситуація відсутності нормативної врегульованості певних аспектів соціальних взаємовідносин у суспільстві в результаті швидкої зміни інституційної системи в процесі суспільних трансформацій, відмови від старих формальних і неформальних правил, заміни їх новими.

Інституційна пастка – ситуація, коли в межах єдиної інституційної системи діють інститути, що суперечать її загальному контексту, вступають у конфлікт, взаємовиключають один другий, призводять до падіння ефективності соціально-економічної системи в цілому; відтворення патернів поведінки, які гальмують економічний розвиток у країні.

Інструменти національної конкурентної стратегії – засоби впливу держави на процеси господарювання, покликані посилити позиції національних виробників зокрема й економіки в цілому на глобальних ринках. Найпоширенішими та найефективнішими вважаються квотування, стандартизація, державні замовлення, оподаткування, бюджетне фінансування, регулювання облікової ставки, пільгове кредитування експортерів, прогнозування соціально-економічного розвитку, індикативне планування, розроблення програм розвитку.

Історичний метод – метод економічних досліджень, що базується на вивченні економічних процесів у ході їх історичного розвитку, на основі аналізу конкретних економічних подій та фактів, зосередженні уваги на зумовленості економічних явищ специфікою попереднього розвитку.

Коло довіри (дистанція соціальної довіри) – зумовлена суб'єктивними ціннісними орієнтаціями та суспільними нормами соціальна дистанція між партнерами по взаємодії (як міра родинної, соціальної, релігійної, світоглядної близькості; довгостроковості, стабільності, інтенсивності зв'язків тощо), в межах якої вони готові покладатися на виконання взаємних зобов'язань в умовах неможливості контролю за діями один одного.

Компаративні (порівняльні) методи дослідження – методи економічних досліджень, що передбачають визначення спільного та специфічного у функціонуванні економічних систем на основі їх порівняльного аналізу.

Комунальність – матеріально-технологічна властивість території, яка означає таку якість матеріально-технологічного середовища, що вимагає його використання як єдиної нерозподільної системи, частини якої не можуть бути уособлені без загрози розпаду всієї системи.

Конкуренція за вартістю продукту – напрям глобальної конкурентної стратегії держави, що спирається на отримання переваг за рахунок використання відмінностей вартості чинників виробництва, компонентів кінцевого продукту, окремих етапів виробничого процесу, які виникають у результаті виходу на міжнародні ринки чинників виробництва, міжнародної кооперації виробничого процесу, просування товару на міжнародних ринках і формування яких у значній мірі залежить від економічної політики держави.

Культура – сукупність створених людьми штучних об'єктів і порядків, заучених форм людської поведінки та діяльності, винайдених знань, зразків самопізнання та символічних позначень навколишнього світу.

Культура провини – комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими особисте свідоме відношення людини до оточуючого світу, відносини з іншими регулюються внутрішніми моральними нормами та загрозою покарання за їх невиконання.

Культура сорому – комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими відношення людини до оточуючого світу, поведінка, взаємовідносини свідомо або підсвідомо регулюються установками про місце, обов'язки та роль людини, відповідальністю перед іншими, сприйнятті себе частиною соціуму, що засвоюються на некритичному рівні в процесі соціалізації.

Культурні універсалії – елементи, що властиві кожній національній культурі; є спільними для всіх культур, але проявляються по-різному в конкретних культурах; у цьому полягає їх особливість.

Логічні діалектичні парадокси – парадокси, джерело формування яких полягає в наявності суперечності, яка становить основу парадоксу, що відбиває процес розвитку системи.

Логічні парадокси – парадокси, джерело формування яких знаходиться в акценті на самій логіці міркувань; результатом цього стає виведення, що містить суперечність; це призводить до взаємовиключних висновків.

Логічні тріалектичні парадокси – парадокси, джерело формування яких знаходиться у включенні в аналіз третього компонента (соціальних відносин), своєрідного каталізатора, що забезпечує або посилення, активізацію взаємодії двох інших, або його гальмування.

Маскулінність (мужність) – прихильність суспільства до таких цінностей, як рекорди, героїзм, завзятість у досягненні мети, матеріальний успіх і т. п. Як правило, мужність домінує в суспільствах, де соціальні ролі відрізняються.

Метатехнології – технології, які за рахунок високих ефективності використання та собівартості самостійної розробки забезпечують не лише монопольне положення на ринку, а й вимушену згоду споживачів на збереження можливості контролю з боку розробника за використанням подібних технологій.

Методи національної конкурентної стратегії – сукупність теоретичних концепцій та практичних інструментів, які використовуються в процесі забезпечення стратегічних цілей досягнення національними виробниками та національною економікою в цілому конкурентних переваг на глобальних ринках.

Методологія – наука про теорії, методи, прийоми, способи, показники аналізу, використовувані в ході наукових досліджень.

Методологія глобалізації – наукові концепції, що пояснюють рушійні сили, механізми, напрями та наслідки глобалізації.

Механізми запровадження національної конкурентної стратегії – сукупність процесів, організаційних структур, конкретних інструментів, методів економічної політики та правових норм, спрямованих на отримання конкурентних переваг на глобальних ринках як окремими виробниками, так і національною економікою в цілому.

Мислення – процес моделювання систематичних відносин на основі безумовних положень (Захід) або цілісного сприйняття навколишнього світу, певного явища на основі інтуїтивного осягнення його взаємозв'язків і взаємовідносин (Схід).

Міжнародна економічна інтеграція (MEI) – цілеспрямоване утворення міжнародних інтеграційних об'єднань, процес зближення та взаємоприспосовування національних господарських систем, в основі

якого – координація економічних інтересів, інститутів і взаємодії самостійних економічних суб'єктів, міжнародний розподіл праці, процеси інтернаціоналізації світової економіки на регіональному та міжрегіональному рівнях.

Мікро-макро парадокс – парадокс економічної глобалізації, що відбиває суперечливість наслідків надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, від міжнародних економічних організацій.

Модель виключення мігрантів – модель етнічного націоналізму, в якій спорідненість, етнічний та лінгвістичний статус визнаються основою громадянства, обмежуючи права та можливості натуралізації мігранта.

Модульна система виробництва – виділення модулів у рамках єдиного товару та формування багаторівневої мережі підрядних і субпідрядних організацій навколо головної корпорації.

Мультидисципліна – науковий напрям досліджень, у рамках якого об'єднуються елементи, що належать до різних сфер наукового знання.

Мультикультурна модель інтеграції мігрантів (Канада, Австралія, США, Швеція) – модель інтеграції мігрантів, що припускає спрощений процес отримання громадянства незалежно від культурних, релігійних характеристик мігрантів, на основі терміну їх перебування в країні.

Мультилатералізм – система міжнародних відносин, що передбачає різнобічність, урахування думок партнерів у процесі ухвалення рішень, затвердження міжнародних норм у рамках міжнародних організацій на основі принципу недискримінації та пріоритету національного права перед міжнародним.

Наздоганяючий розвиток – модель економічного розвитку країн, які вступають на шлях економічних перетворень, ґрунтована на запозиченні досвіду економічної модернізації промислово розвинених держав.

Натуральний спосіб господарювання – спосіб господарювання, заснований на безпосередньому обміні результатами праці в рамках невеликих спільнот, соціальні зв'язки в яких мають яскраво виражений особистий характер.

Наукова абстракція – очищення досліджуваного предмету від часткового, випадкового, перехідного та виділення сутнісного, постійного, типового.

Національний менталітет – єдність загальноприйнятих для соціально-політичного або етнічного співтовариства алгоритмів пізнавальної (розумової) діяльності, мови, світоглядних настанов (цінностей) у сфері суспільної взаємодії та патернів господарської діяльності (інституції та інститутів).

Некомунальність – матеріально-технологічна властивість території, що означає можливість технологічної роздробленості, уособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури та пов'язану з цим можливість їх самостійного функціонування та приватного використання.

Неоіндустріалізація – комплексний процес соціально-економічних змін у країні, пов'язаний з формуванням умов, які забезпечують її позиціонування на вершині світової технологічної парадигми шляхом розроблення та впровадження технологій, що дозволяють гарантувати безпеку та незалежність економіки навіть за умови передання масових і ресурсоємних виробництв зовнішнім виробникам.

Неторговані товари – товари, що не потрапляють до міжнародної торгівлі, реалізуються лише в межах країни-виробника.

Неумисні наслідки – непрямий результат діяльності людини, соціальних груп, суспільства в цілому, досягнення якого не входило в їх плани, але об'єктивно обумовлене впливом середовища господарювання.

Нормативний підхід – напрям в економічних дослідженнях, який орієнтує на визначення відповідності реалій господарчого життя певним критеріям, що, здебільшого за мовчазною згодою, визнаються в якості загальновизнаних або задаються як орієнтири.

Об'єктивізм – 1) підхід до явищ соціально-економічного життя; принцип, що обмежується констатацією подій і фактів, без суб'єктивного їх оцінювання; 2) неупередженість у відношенні до чого-небудь.

Офшоринг – передання виробничих функцій підприємства його дочірнім, спільним або стороннім організаціям за кордоном.

Парадокс (грец. *παράδοξος* – неочікуваний, дивний, удаваний) – суперечність між початковими посиленнями та виведеннями, отриманими на основі формально логічно правильно побудованих міркувань.

Парадоксальність – несподіванка, незвичність, оригінальність; суперечливість собі, початковим посилкам, загальноприйнятому, традиційному погляду або здоровому глузду за змістом і/або за формою.

Парадокс глобальної стратифікації – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що на практиці відбувається процес поглиблення стратифікації країн світу на Ядро, Протопериферію та Периферію світ-системи.

Парадокс глокалізації – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що вона одночасно веде до: поглиблення диференціації між Ядром і Периферією світ-системи; активізації взаємодії між Ядром і Периферією; появи в Ядрі елементів Периферії (наприклад, міграційні співтовариства) та на Периферії – Ядра (структур ГВС) і посилення взаємозалежності Ядра та Периферії.

Парадокс дисоціації – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що тенденції інтеграції та дезінтеграції ведуть до гетерогенізації глобальної економіки та її підсистем (ІО) за географічним розташуванням, масштабами, моделями економіки, рівнями економічного розвитку, ступенем демократизації життя.

Парадокс зв'язку економічної стабільності, курсу валют і руху капіталів – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з неможливістю одночасного поєднання стабільності валютного курсу, вільного транскордонного переміщення капіталів і сталості економіки країни.

Парадокси глобалізації – прояв неявних суперечностей економічної глобалізації.

Парадокс системного стягування – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з формуванням ефектів домашнього заміщення, переваги розміщення заощаджень на внутрішніх ринках, низького рівня міжнародних нетто-потоків капіталу.

Парадокс сучасного глобального регулювання за Д. Родриком – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що неможливо одночасно забезпечити гіперглобалізацію, демократію та національне самовизначення.

Пекінський консенсус – визнання необхідності узгодження програм розвитку із специфікою країн світу, об'єднання зусиль із формування світопорядку на основі економічної взаємозалежності, обліку політичних і культурних відмінностей.

Податок Тобіна – пропозиція відрахування 0,1 % від міжнародних фінансових операцій на боротьбу з бідністю в країнах третього світу, а також на покриття боргів країн, що розвиваються.

Позитивний підхід – напрям в економічних дослідженнях, що орієнтує на вивчення та пояснення економічних явищ такими, якими вони є насправді, встановлення взаємозв'язку між ними.

Політична сфера – соціальна сфера, що відповідає за формування системи політичних інститутів, які гуртуються або на допустимості та доцільності стратифікації суспільства на соціальні групи (індивідуалізм), або на прагненні до забезпечення егалітаризму, соціальної єдності та рівності.

Порівняння, аналогії – пізнання шляхом зіставлення, виявлення відмінностей та подібностей в порівнюваних об'єктах.

Постекономічний спосіб господарювання – спосіб господарювання, що ґрунтується на зростанні ролі та значення нематеріальних мотиваторів участі людини у процесі суспільного відтворення в умовах високорозвинених економік, здатних забезпечити просування до мотивації самоактуалізацією за пірамідою потреб А. Маслоу.

Принцип прагматизму – визнання значущості знання залежно від вузькопрактичних наслідків.

Принцип системності – методологічний принцип, який є основою дослідження сутності та загальних властивостей системного знання, його гносеологічних засад і категоріального понятійного апарату, прийомів мислення, аналізу системних закономірностей різних областей об'єктивної реальності.

Принцип феноменалізму – відображення конкретних фактів як феноменів.

Прогноз (грец. *πρόοις* – передбачення, пророцтво) – пророцтво, імовірнісне судження про майбутній стан об'єкта дослідження за допомогою наукових методів; наукова модель майбутньої події, явища; розрахунок динаміки зміни характеристик системи за заданими чинниками на підставі моделі.

Прогнозування – процес складання, розроблення прогнозу; наукове дослідження перспектив розвитку певного процесу.

Промислова революція – зміна соціальної структури суспільства в результаті переходу від переважно аграрного господарювання, заснованого на ручній праці та мануфактурному способі організації праці, до домінування індустріального виробництва, заснованого на машинному, фабричному способі організації праці.

Протоглобалізація або **ранньомодерна глобалізація** – одна із концепцій та період історії глобалізації, пов'язаний зі становленням економічної форми господарювання у якості домінуючої, що забезпечив бурхливе зростання торговельно-економічних зв'язків між економічними суб'єктами, розташованими в різних регіонах земної кулі, який безпосередньо передував появі так званої "сучасної глобалізації".

Радикальні екологи – течія в антиглобалізмі, ґрунтована на переконанні, що уникнути екологічної катастрофи "суспільства зростаючого споживання" можна через антиринкову революцію.

Регіоналізація (глокалізація) – поглиблення зв'язків на регіональному, локальному рівні; утворення інтеграційних угруповань, розташованих на певній території, через уніфікацію інститутів, ліквідацію адміністративних обмежень на переміщення товарів, капіталів і робочої сили. Форма багатовимірної глобалізації, коли на єдиній території, в рамках однієї або декількох сфер господарювання може співіснувати ряд цивілізаційних моделей, що конкурують між собою.

Ресурсне прокляття – ситуація стагнації економічного розвитку країн, що видобувають та експортують значні обсяги природних ресурсів, у результаті зацікавленості як зовнішніх споживачів, так і еліти суспільства лише в максимізації власних рентних доходів.

Римський клуб – міжнародна громадська організація, створена А. Печчеї та А. Кінгом у 1968 р., що об'єднала представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти в дослідженні глобальних проблем розвитку.

Ринкові конкурентні стратегії – стратегії, що орієнтуються на підтримку диверсифікації та розширення ринків збуту національних виробників, а також ринків постачання сировини та товарів для національної економіки.

Світ-економіка – світ-система, в межах якої міжнародні зв'язки будуються на основі економічних відносин.

Світ-імперія – світ-система, побудована на єдиній політичній структурі та спільному розподілі праці.

Світ-система – частина світової економіки, що є певною окремою цілісністю, заснованою на географічній єдності й економіко-політичних зв'язках між елементами, розподіленими, в свою чергу, на Центр (Ядро), Периферію та Протопериферію.

Світ-системний аналіз – міждисциплінарний підхід до дослідження рушійних сил становлення, сучасного стану та перспектив розвитку світової капіталістичної системи як взаємодії диференційованих за роллю та місцем у світовій економіці її складових (Центру, Периферії та Прото-периферії).

Семантичні парадокси (Брехун, Цирульник) – парадокси, чиє джерело походження знаходиться в акценті на неповноті, неточності, помилковості тлумачення понять, на яких будуються логічно вивірені міркування.

Синергетика (грец. synergetikos – спільна дія) – наука, що досліджує механізми кооперативної взаємодії в нелінійних, відкритих, нерівноважних, нестаціонарних системах.

Синтез – вивчення об'єкта в цілому, об'єднання окремих елементів у єдину систему.

Соціально-економічна модель – цілісна система ідеологічних, політичних, правових і економічних інститутів, що формують інституційну структуру суспільства.

Співвідношення індивідуалізм/колективізм – характеристика національних культур за Г. Хофстедом, що характеризує схильність до сприйняття особою себе як індивідуальності або як частини групи.

Стратегії використання "масштабу" виробництва – конкурентні стратегії, що ґрунтуються на стимулюванні переходу від виробництва товарів, які характеризуються ефектом скорочення віддачі виробництва, до товарів, які забезпечують її розширення.

Стратегії виробничої синергії – конкурентні стратегії, що ґрунтуються на кумулятивному ефекті від включення в процес виробництва єдиного продукту або в єдину виробничу програму багатьох виробників, які належать до різних секторів національної економіки.

Стратегії просування довготермінових комплексних програм – стратегії, що поєднують проектування, будівництво, технологічне оснащення, подальше обслуговування великих виробничих, науково-технічних, інфраструктурних, рекреаційних, соціально-культурних комплексів.

Стратегія (др.-грец. στρατηγία – мистецтво полководця) – 1) спосіб дії; 2) загальний план діяльності на тривалий період часу; 3) спосіб досягнення головної та визначеної лише у загальних рисах цілі, що конкретизується в ході здійснення; 4) модель поведінки.

Стратегія блакитного океану – стратегія створення інноваційних бізнес-моделей успішного бізнесу на основі формування нових ринків унікальних товарів або послуг власного виробництва.

Стратегія просування комплексних продуктів – стратегія, що передбачає (на доповнення до традиційної одноразової реалізації товару споживачеві) подальше забезпечення його сервісного післяпродажного обслуговування, забезпечення розхідними матеріалами, комплектувальними.

Стратегія просування товарних ліній – стратегія, покликана забезпечити розширення та підтримку ринків збуту за рахунок просування під єдиним загальноновизнаним і легко впізнаваним брендом цілої низки споріднених товарів.

Суперечність – взаємодія протилежних, взаємовиключних і одночасно таких, що знаходяться у внутрішній єдності, аспектів цілісного явища або системи. Така взаємодія виступає джерелом його розвитку; є основою закону єдності та боротьби протилежностей.

Сходження від абстрактного до конкретного – інструмент наукового дослідження, що полягає в русі теоретичної думки до узагальнювального, всебічного та цілісного відтворення його предмета.

Сценарне глобальне прогнозування – прогнозування сценаріїв глобального розвитку виходячи з посилок про ключові чинники глобалізації.

Телеологічне прогнозування – тип прогнозування, заснований на встановленні критеріїв-орієнтирів розвитку системи (вирішення проблеми) та подальшому виявленні оптимальних шляхів досягнення потрібного стану.

Телеологія (грец. τέλειος – завершальний, досконалий + λόγος – вчення) – вчення про доцільність буття, людського існування, що припускає наявність зовнішньої відносно до людини (цивілізації) розумної творчої волі (Творця).

Третій світ – слаборозвинені за параметрами економічного розвитку другої половини ХХ ст. країни, що, не погодившись приєднатися ні до країн капіталістичного, ні соціалістичного блоку, спробували створити альтернативну групу країн.

Тріалектика – метод аналізу, який припускає виділення двох протилежностей, а також третього елемента, що інтегрує їх якості та можливості та виражає потенціал їх взаємодії.

Турбокапіталізм – економіка нового типу, в якій завдяки інформатизації та глобалізації значно прискорюються всі економічні процеси, зростає частка та вплив віртуальних економічних відносин, скорочуються можливості контролю з боку держави за міжнародним рухом капіталу.

Фатальна стратегія – здатність включитися у природний потік розвитку ситуації на засадах усвідомлення: внутрішньої логіки її розгортання; опосередкованої, непрямой підтримки сприятливих трендів і гальмування несприятливих; завчасного виявлення потенціалу розвитку; формування ситуацій несталості системи (випадковості, точок біфуркації), – що дозволяють із мінімальними зусиллями спрямовувати розвиток системи в потрібному напрямі – до мети, визначеної в узагальненому вигляді.

Фемінність (жіночість) – прихильність таким цінностям, як вибудовування рівних відносин, схильність до компромісів, скромність, турбота про ближніх, затишок, якість життя тощо.

Фрагментація виробництва – виділення у рамках технологічного процесу виробництва товару окремих його компонентів.

Хактивіст – об'єднання у рамках антиглобалістського руху хакерів-активістів, що діють за політичними мотивами.

Цивілізація (лат. *civilis* – цивільний, державний) – локалізована за соціокультурними, часовими та просторовими характеристиками людська спільнота, що є цілісною системою. Ключовими елементами цієї системи є специфічна матеріально-технологічна база, комплекси цінностей, ідеологічних, політичних, правових і економічних інститутів.

Цінності – стабільне, об'єктивоване, суб'єктивно-психологічне, регулятивне внутрішнє ставлення особистості до навколишнього світу, яке визначає світогляд, спрямованість і характер її економічної активності.

Цінові стратегії – стратегії інтеграції національної економіки в глобальну, що ґрунтуються на посиленні її конкурентоспроможності за рахунок отримання цінових, вартісних, валютних переваг, а також переваг за рахунок переходу до ролі учасника, який створює ГЛДВ, визначає вартісні характеристики окремих їх складових і кінцевого продукту в цілому.

Чуттєва культурна ментальність – тип культурної ментальності, властивий народам Заходу; визнає первинність матеріальної, емпіричної, чуттєвої реальності; формує різноманітні матеріальні потреби; спрямовує людину на активну позицію стосовно світу: людина спрямовується

на створення знарядь, що сприяють їй в перетворенні навколишнього світу.

Школа контрольованого глобального розвитку – наукова течія в глобалістиці, яка в якості магістрального шляху вирішення глобальних проблем розглядає перехід до інформаційного суспільства, використовує загальносоціологічні теорії та методології, розробляє систему моделей альтернативного глобального розвитку та рекомендації з вибору оптимальних стратегій управління.

Школа міжнародної політекономії – наукова течія в глобалістиці, націлена на дослідження процесів формування глобального середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів.

Школа універсального еволюціонізму – наукова течія в глобалістиці, яка акцентує увагу на тому, що глобальна природа – це система, спрямована на самоорганізацію, реакція якої хоча й непрогнозована, але неминуха в довгостроковому плані, та стверджує, що процеси глобального розвитку повинні враховувати зворотну реакцію біосфери.

Джерела інформації

Рекомендована література

Основна

1. Гелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт. – Київ : Фенікс, 2003. – 584 с.
2. Глобальна економіка : навч. посіб. / П. Мазурок, Б. Одягайло, В. Кулішов та ін. – Львів : Магнолія-2006, 2011. – 208 с.
3. Кальченко Т. Глобальна економіка / Т. Кальченко. – Київ : КНЕУ, 2006. – 368 с.
4. Ковтун О. Глобальна економіка : підручник / О. Ковтун, П. Куцик, Г. Башнянин. – Львів : ЛКА, 2014. – 714 с.
5. Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Харьков : Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2011. – 484 с.
6. Ринейська Л. Глобальна економіка / Л. Ринейська. – Полтава : ПНТУ, 2011. – 165 с.
7. Філіпенко А. Глобальні форми економічного розвитку. Історія і сучасність / А. Філіпенко. – Київ : Знання, 2007. – 670 с.
8. Шевчик Б. Сучасні економічні теорії глобальних систем / Б. Шевчик. – Львів : Новий світ-2000, 2011. – 352 с.

Додаткова

9. Азорянц Э. Глобализация как процесс / Э. Азорянц // Клуб ученых Глобальный мир. Доклады 2000 – 2001 гг. – Москва : ИД Новый век, 2002. – С. 107–149.
10. Аллен Р. Британская промышленная революция в глобальной картине мира / Р. Аллен. – Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. – 448 с.
11. Амин С. Вирус либерализма. Перманентная война и американизация мира / С. Амин. – Москва : Европа, 2007. – 168 с.
12. Арриги Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги. – Москва : Территория будущего, 2006. – 472 с.
13. Бебик В. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика : навч. посіб. / В. Бебик, С. Шергін, Л. Дегтярьова. – Київ : Університет Україна, 2006. – 208 с.

14. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації / У. Бек. – Київ : Ніка-Центр, 2011. – 406 с.
15. Бек У. Что такое глобализация / У. Бек. – Москва : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
16. Белорус О. Экономическая система глобализма / О. Белорус. – Київ : КНЕУ, 2003. – 380 с.
17. Бернштейн У. Великолепный обмен. История мировой торговли / У. Бернштейн. – Москва : АСТ, 2014. – 508 с.
18. Бочан І. Глобальна економіка / І. Бочан, І. Михасюк. – Київ : Знання, 2007. – 403 с.
19. Бренер Р. Экономика глобальной турбулентности: развитие капиталистические экономики в период от долгого бума до долгого спада. 1945 – 2005 / Р. Бренер. – Москва : ИД ВШЭ, 2014. – 556 с.
20. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV – XVIII. В 3-х т. / Ф. Бродель. – Москва : Прогресс. – Т. 1. – 1986. – 622 с.; т. 2. – 1988. – 632 с.; т. 3. – 1992. – 679 с.
21. Бузгалин А. Глобальный капитал. В 2-х т. – Т. 1. Методология: По ту сторону позитивизма, постмодернизма и экономического империализма. Маркс Re-loaded / А. Бузгалин. – Москва : Ленанд, 2015. – 640 с.
22. Валлерстайн И. Мир-система Модерна. В 4-х т. / И. Валлерстайн. – Москва : Русский фонд содействия образованию и науке. – Т. 1. – 2015. – 552 с.; т. 2. – 2016. – 528 с.; т. 3. – 2016. – 528 с.; т. 4. – 2016. – 496 с.
23. Вебер М. Государство і суспільство / М. Вебер. – Київ : Все-світ, 2012. – 1112 с.
24. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин. – Київ : Пульсарі, 2009. – 248 с.
25. Гальчинский А. Кризис и циклы мирового развития / А. Гальчинский. – Киев : АДЕФ-Украина, 2013. – 480 с.
26. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – Москва : Весь Мир, 2004. – 120 с.
27. Глобализация сопротивления: борьба в мире / отв. ред. С. Амин и Ф. Утар. – Москва : УРСС, 2004. – 304 с.
28. Глобалистика : Энциклопедия / Гл. ред. И. Мазур, А. Чумаков. – Москва : Радуга, 2003. – 1328 с.
29. Глобальна економіка : навч. пос. / Т. Шталь, Ю. Світлична, Н. Про-скура та ін. – Харків : Форт, 2016. – 358 с.

30. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография / Под ред. Д. Лукьянченко, А. Поручника, В. Колесова. – Киев : КНЭУ, 2013. – 466 с.
31. Голдстоун Дж. Почему Европа. Возвышение Запада в мировой истории, 1500 – 1850 / Дж. Голдстоун. – Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. – 224 с.
32. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли / Л. Гумилев. – Москва : ДИ-ДИК, 1997. – 640 с.
33. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: витоки нерівності між народами / Дж. Даймонд. – Київ : Ніка-Центр, 2009. – 488 с.
34. Делягин М. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Делягин. – Москва : ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
35. Денчев К. Феномен антиглобализма / К. Денчев. – Москва : ИД ГУ ВШЭ, 2005. – 220 с.
36. Ещенко П. Куда движется глобальная экономика в XXI веке : монография / П. Ещенко, А. Арсеенко. – Киев : Знання України, 2012. – 479 с.
37. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – Москва : Новое изд-во, 2011. – 464 с.
38. Иноземцев В. За пределами экономического общества / В. Иноземцев. – Москва : Academia-Наука, 1998. – 640 с.
39. Иноземцев В. К воссозданию вестфальской системы: хаос и порядок в международных отношениях / В. Иноземцев // МЭМО. – 2005. – № 8. – С. 11–18; № 9. – С. 3–12.
40. Иноземцев В. Расколота цивилизация / В. Иноземцев. – Москва : Academia-Наука, 1999. – 703 с.
41. Кампфнер Дж. Свобода на продажу. Как мы разбогатели – и лишились независимости / Дж. Кампфнер. – Москва : Астрель, 2012. – 414 с.
42. Кастельс М. Информационная эпоха / М. Кастельс. – Москва : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
43. Кларк Г. Прощай нищета. Краткая экономическая история мира / Г. Кларк. – Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. – 544 с.
44. Колодко Г. Куда идет мир. Политическая экономия будущего / Г. Колодко. – Москва : Магистр, 2014 с. – 528 с.
45. Колодко Г. Мінливий світ / Г. Колодко. – Київ : Ін-т екон. та прогнозів, 2012. – 448 с.

46. Кочетов Э. Глобалистика. Теория, методология, практика / Э. Кочетов. – Москва : Норма, 2002. – 672 с.
47. Кравчук Н. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Н. Кравчук. – Київ : Знання, 2012. – 782 с.
48. Кругман П. Выход из кризиса есть! / П. Кругман. – Москва : Азбука Бизнес, 2013. – 320 с.
49. Куцик П. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : монографія / П. Куцик, О. Ковтун, Г. Башнянин. – Львів : ЛКА, 2015. – 594 с.
50. Лал Д. Непреднамеренные последствия. Влияние обеспеченности факторами производства, культуры и политики на долгосрочные политические результаты / Д. Лал. – Москва : ИРИСЭН, 2007. – 338 с.
51. Линдси Б. Глобализация: повторение пройденного / Б. Линдси. – Москва : ИРИСЭН, 2006. – 416 с.
52. Липов В. От архаики к постэкономике. Эволюция форм хозяйствования и развитие экономической теории / В. Липов. – Харьков : ИНЖЭК, 2008. – 290 с.
53. Льюис Р. Столкновение культур. Путеводитель для всех, кто делает бизнес за границей / Р. Льюис. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 640 с.
54. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства / В. Мак-Ніл. – Київ : Ніка-Центр, 2002. – 1112 с.
55. Марш П. Новая промышленная революция. Потребители, глобализация и конец массового производства / П. Марш. – Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2015. – 420 с.
56. Моріс Я. Чому Захід панує – натепер / Я. Моріс. – Київ : Кліо, 2014. – 784 с.
57. Мэддисон Э. Контуры мировой экономики в 1 – 2030 гг. Очерки по макроэкономической истории / Э. Мэддисон. – Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2012. – 584 с.
58. Мясоедов С. Основы кросскультурного менеджмента / С. Мясоедов. – Москва : Дело, 2003. – 256 с.
59. Нейсбит Р. География мысли / Р. Нейсбит. – Москва : Астрель, 2012. – 285 с.
60. Осипов Ю. Философия хозяйства / Ю. Осипов. – Москва : Юристъ, 2001. – 624 с.

61. Пантин В. Циклы и волны глобальной истории. Глобализация в историческом измерении / В. Пантин. – Москва : ИД "Новый век", 2003. – 276 с.
62. Поланьи К. Великая трансформация: политические и духовные истоки нашего времени / К. Поланьи. – С.-Петербург : Алетейа, 2002. – 320 с.
63. Поланьи К. Экономика как институционально оформленный процесс / К. Поланьи // "Великая трансформация" Карла Поланьи: прошлое, настоящее и будущее. – Москва : Изд-во ГУ ВШЭ, 2006. – С. 55–91.
64. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми и почему бед-ные страны остаются бедными / Э. Райнерт. – Москва : ИД ГУ ВШЭ, 2011. – 384 с.
65. Ресурси та моделі глобального економічного комплексу : моно-графія / за заг. ред. Д. Лук'яненко, А. Поручника. – Київ : КНЕУ, 2011. – 703 с.
66. Родрик Д. Парадокс глобализации: демократия и будущее ми-ровой экономики / Д. Родрик. – Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. – 576 с.
67. Седлачек Т. Экономика добра и зла. В поисках смысла эконо-мики от Гильгамеша до Уолл-стрит / Т. Седлачек. – Москва : АД Маргин-нем Пресс, 2016. – 544 с.
68. Сиденко В. Глобализация – европейская интеграция – эконо-мическое развитие: украинская модель. В 2–х т. – Т. 1. Глобализация и экономическое развитие / В. Сиденко. – Киев : Феникс, 2008. – 376 с.
69. Скаленко А. Глобальные резервы роста. Информация + интел-лект + инновации / А. Скаленко. – Киев : Интеллект, 2002. – 428 с.
70. Соколенко С. Кластеры в глобальній економіці / С. Соколенко. – Київ : Логос, 2004. – 848 с.
71. Сучасні економічні теорії глобальних систем : навч. посіб. / Г. Баш-нянин, Б. Шевчик, О. Сухий та ін. – Львів : Новий світ – 2000, 2013. – 322 с.
72. Тромпенаарс Ф. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс Ф., Ч. Хампден-Тернер. – Минск : Попурри, 2004. – 528 с.
73. Філіпенко А. Міжнародні економічні відносин. Історія / А. Філі-пенко. – Київ : Либідь, 2006. – 392 с.
74. Флорида Р. Креативный класс: Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида . – Москва : Классика XXI, 2011. – 432 с.

75. Фридман Т. Плоский мир / Т. Фридман. – Москва : АСТ, 2006. – 601 с.
76. Фукуяма Ф. Государственный порядок / Ф. Фукуяма. – Москва : АСТ, 2015. – 688 с.
77. Фукуяма Ф. Доверие / Ф. Фукуяма. – Москва : АСТ, 2004. – 733 с.
78. Хайд Л. Дар. Как творческий дух преобразует мир / Л. Хайд. – Москва : Поколение, 2007. – 480 с.
79. Ханна П. Второй мир / П. Ханна. – Москва : Европа, 2010. – 616 с.
80. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – Москва : АСТ, 2003. – 603 с.
81. Цивилизационная структура современного мира. В 3-х т. / под ред. Ю. Пахомова и Ю. Павленко. – Київ : Наук. думка. – Т. 1. – 2006. – 686 с.; т. 2. – 2007. – 692 с.; т. 3. – Кн. 1. – 2008. – 544 с.; т. 3. – Кн. 2. – 2008. – 640 с.
82. Чужиков В. Глобальна регіоналістика / В. Чужиков. – Київ : КНЕУ, 2008. – 272 с.
83. Элвуд У. Глобализация / У. Элвуд. – Москва : Книжный клуб "Книговек", 2013. – 208 с.
84. Энджел Н. Великое заблуждение. Очерк о мнимых выгодах военной мощи наций / Н. Энджел. – Челябинск : Социум, 2009. – 355 с.

Інформаційні ресурси Інтернет

1. Державні органи влади

Верховна Рада України. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.

Державна митна служба України. – Режим доступу : www.customs.gov.ua.

Державний комітет статистики. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

Центр зовнішньоекономічних зв'язків України. – Режим доступу : www.biz-center.ua.

2. Міжнародні та міжурядові організації

Всесвітній банк. – Access mode : www.worldbank.org.

Європейська комісія. Сторінка новин. – Access mode : <http://europa.eu.int/news.en.htm>.

Євростат. – Access mode : <http://europa.eu.int/en/comm/eurostat>.

Інститут міжнародної економіки. – Access mode : www.iie.com.

Міжнародна торгова палата. – Access mode : www.iccwbo.org.

Міжнародна фінансова корпорація. – Access mode : www.ifc.org.

Міжнародний валютний фонд. – Access mode : www.imf.org.

ОЕСР. – Access mode : www.oecd.org.

ООН. – Access mode : www.un.org.

ОПЕК. – Access mode : www.opec.org.

Світова організація торгівлі. – Access mode : www.wto.org.

ЮНІДО. – Access mode : www.unido.org.

ЮНКТАД. – Access mode : www.unctad.org.

3. Інтеграційні об'єднання

АСЕАН. – Access mode : www.aseansec.org.

ЄАВТ. – Access mode : www.efta.int.

ЄС. – Access mode : www.europa.eu.int.

КАРИКОМ. – Access mode : www.caricom.org.

МЕРКОСУР. – Access mode : www.mercosur.com.

НАФТА. – Access mode : www.nafta-sec-alena.org.

4. Міжнародні економічні видання

Аналітичні огляди інвестиційної привабливості країн. – Access mode : www.euromoney.com.

Business Week. – Access mode : www.businessweek.com.

CNN. – Access mode : www.cnn.com.

Financial Times. – Access mode : <http://news.ft.com/home/us>.

Global Macro. – Access mode : economic and Financial Policy Site – www.stern.nyu.edu/globalmacro.

The Economist. – Access mode : www.economist.com.

The Wall Street Journal. – Access mode : <http://online.wsj.com/public/us>.

The Wall Street Journal Index. – Access mode : www.il.proquest/products/pt-product-WSJ.shtml.

5. Бібліотеки

Бібліотека Парламенту України. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua/library.

Бібліотека Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця. – Режим доступу : <http://library.hneu.edu.ua/index.php>.

Ділова бібліотека Центру міжнародної торгівлі. – Access mode : www.wtcmo.ru/bibl/OObibl.htm.

Наукова бібліотека Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – Режим доступу : www.univ.kiev.ua/eng/search/missing.phtml.

Наукова бібліотека Української Києво-Могилянської академії. – Режим доступу : www.ukma.kiev.ua/ukmalib/index.html.

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>.

Тематичний каталог бібліотеки конгресу США. – Access mode : <http://catalog.loc.gov>.

Сайт персональних навчальних систем Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, факультет міжнародних економічних відносин, кафедра міжнародних економічних відносин та менеджменту зовнішньоекономічних відносин, глобальна економіка. – Режим доступу : <https://pns.hneu.edu.ua/course/view.php?id=3564>.

Харківська наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. – Режим доступу : <http://korolenko.kharkov.com>.

Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Режим доступу : www.univer.kharkov.ua/mail/library/.

Читацький путівник з періодичної літератури. – Access mode : <http://hwwilsonweb.com>.

Додатки

Додаток А

Коментарі до тесту "Готовність працювати в умовах іншої культури"

Ці результати будуть значущими тільки у тому випадку, якщо ви відповіли на запитання правдиво. Це означає вибір відповідей, близьких до того, як ви поступили б в реальній ситуації, а не відповідей, що здаються розумними з точки зору інтелекту. Якщо ви відповіли розумно, але неправдиво, поверніться назад і змініть свої відповіді. Це не психологічний тест, а учбовий інструмент. Результати покажуть, в якій області ви можете саморозвиватися. Навіть якщо ви не згодні з коментарями, принаймні вони дадуть вам привід для роздуму.

<p><i>1. Гости, що запізналися:</i></p> <p>а) принаймні ви зберегли цілковите самовладання та продемонстрували талант імпровізації. Ви впевнені, що правильно пояснили, о котрій годині чекали їх приходу? Чи знали ви про те, що в цій країні пристойності вимагають приходу гостей пізніше призначеної години? У середземноморських країнах існує традиція вечеряти пізно ввечері;</p>	2
<p>б) ви підходите до незнайомих ситуацій з точки зору власного сприйняття. Такий підхід і ваше роздратування можуть привнести напругу до ваших взаємовідносин з громадянами країни перебування. Ваші пояснення можуть викликати реакцію, завдяки якій ви дізнаєтеся місцеві звичаї відносно часу вечері;</p>	1
<p>в) дуже добре. На наступний ранок ви можете поставити запитання іншим відносно часу вечері в цій країні. У багатьох країнах прийнято пригостити в улюбленому ресторані.</p>	3
<p><i>2. Фотографування:</i></p> <p>а) ви поступили правильно, звернувши увагу на літню людину. Але перш ніж продовжувати фотографувати, запитайте у вашого об'єкта згоди на це;</p>	1
<p>б) ви обрали найкращий варіант реакції на ситуацію. Ви дійсно лідируєте в грі, якщо вважаєте, що непорозуміння було викликане вашим неучтвом у царині місцевих звичаїв;</p>	3
<p>в) у деяких регіонах фотографування є під заборону. Фотографування кого-небудь прирівнюється до полонення його душі. Дії літньої людини повинні слугувати сигналом, що ви вчиняєте неправильно.</p>	0
<p><i>3. Побачення (Ч):</i></p> <p>а) можливо, публічний будинок буде єдиним місцем, де ви знайдете жінку з подібним ставленням. У деяких країнах, якщо ви тримаєтеся за руки з дівчиною в громадських місцях, означає, що вона повія. Згідно з її традиціями поцілунок "добраніч" означає набагато більше, ніж вираз "ти мені подобаєшся";</p>	1
<p>б) зателефонувати їй – хороша думка; може, вам відмовлять, а може, й ні. Ваші вибачення говоритимуть на вашу користь;</p>	3
<p>в) не ставте собі в провину всі непорозуміння. Ви дійсно програєте, якщо не спробуєте знову. Є шанс, що вечір сподобався їй точно так, як і вам.</p>	2

<p>4. Незаміжня жінка-керівник (Ж):</p> <p>а) безрозсудно. Знадобиться багато енергії для подолання його опору. Для багатьох африканців дуже незвично отримувати накази від жінки, особливо молоді. Те, що ви належите до білої раси, допомогло в цій ситуації, але те, що ви незаміжня, говорить не на вашу користь; для них це означає, що ви не гідні великої поваги;</p> <p>б) ваше роздратування до справи не стосується: термін "сексуальний" ("сексуальна") не можна вживати за рамками певної культури. Але ви зрозуміли, в чому біда. Ваше рішення складне, але воно може спрацювати;</p> <p>в) розумно: іноземці завжди роблять що-небудь неправильно;</p> <p>г) прекрасна думка! Таким чином, ви нікого не скривдите. Одна неприємність – з цієї миті вам треба продовжувати цей маскарад.</p>	0 2 4 3
<p>5. Чоловічі обійми (Ч):</p> <p>а) ви приймаєте обійми та повертаєте свого роду приязнь;</p> <p>б) це природна реакція, коли ви не звикли до обіймів з боку чоловіків. На жаль, ваше зняковіння, найімовірніше, відчує ваш приятель, і вийде, що ви його скривдили;</p> <p>в) ви не довіряєте своїм здібностям оцінювати людей, якщо несподівано запідозрили свого приятеля в тому, що він заграє з вами. Ви дійсно настільки гарні собою?</p>	3 2 0
<p>6. Колеги-чоловіка (Ж):</p> <p>а) цілком зрозуміло на ваш погляд, але вкрай дивно з його боку. Ви дали йому багато приводів зрозуміти, що ви цього хотіли. Більше того, для чоловіка з цієї культури важко перенести ляпас з боку жінки. Але врешті-решт ви все розставили на свої місця;</p> <p>б) після цієї розмови ви знатимете, як повинні поводитися жінки в цій (його) країні. Ймовірно, ви зможете пояснити, в якій мірі можете відповідати цим нормам. Але для західної емансипованої жінки працювати в цій країні нелегко;</p> <p>в) зрозуміло, що ви ситі по горло, але безрозсудно скаржитися вашому начальникові-чоловікові. Він теж може розцінити вашу поведінку як "сама хотіла". Та чи допоможе те, що він зробить зауваження вашому колезі?</p> <p>г) ви проявили витримку та зберегли взаємовідносини. Але він може гостріше відреагувати на вашу поведінку (поцілунок), ніж на ваші слова; тоді ви повернетесь до попередньої проблеми ще раз.</p>	1 3 0 2
<p>7. Запрошення на танець:</p> <p>а) принаймні ви спробували. Звичайно, було б краще утриматися на ногах і спробувати зробити ще декілька рухів. Це могло б принести задоволення всім;</p> <p>б) ви не виставили себе посміховиськом, але не знайшли друзів. Проте це нормальна реакція, хоча вона говорить про відсутність ініціативи;</p> <p>в) ви проявили ініціативу й упевненість у собі. Ви усвідомлювали, що від вас чекають спроби, і зробили все, що змогли.</p>	2 1 3
<p>8. Розмова з незнайомцем:</p> <p>а) ви отримуєте високий бал за ініціативу. Ви не лише відповіли на вітання незнайомця, але почали розмову мовою країни;</p>	3

б) це звичайна реакція, але ви не проявили ініціативи. Якщо ви настільки боїтеся спілкуватися їхньою мовою, то вам необхідно щось швидко робити з цим. Як тільки ви опинитесь за кордоном, ви будете вимушені спілкуватися, інакше будете обмежені у своїх функціональних можливостях;	1
в) ваша реакція образлива. Принаймні ви можете кивнути у відповідь на вітання або посміхнутися йому. Щоб добитися успіху за кордоном, необхідно бути сміливим.	0
9. Жебраки:	
а) відповідати жебракам нелегко. У багатьох місцях випрошування – єдиний спосіб зведення кінців з кінцями. Поглянувши на неї та побажавши їй доброго дня, ви виказали їй повагу;	3
б) звичайно, стара жінка не може бути великою загрозою для вас! Хоча вас часто турбують жебраки, це пояснюється тим, що ви виглядаєте як багата людина. Ігнорувати її грубо;	0
в) ви не взяли до уваги почуття старої жінки, але ви принаймні не скнара. Тепер вам треба навчитися відноситися до жебраків як до людей.	2
10. Туалет просто неба:	
а) багато хто з громадян цієї країни теж би бажали оселитися в розкішному готелі з належним туалетом. Але іноді настає момент, коли ви не можете чекати. Що тоді?	2
б) нормальна реакція для північних європейців і американців. Можливо, ви прийдете до того, що скористаєтеся стіною, коли побачите, що ніхто не звертає уваги на те, що ви робите;	2
в) ваш рівень пристосованості високий. Це добре, тому що це знадобиться, якщо ви плануєте подорожувати у віддалені куточки світу.	3
11. Важка ноша (Ч):	
а) ви поступили як джентльмен, але зовсім неефективно. У всьому світі існують звичаї, які ви не можете змінити;	2
б) може бути, вона ніколи не чула про жіночу емансипацію. Що, якщо вона щаслива своєю долею в житті та навіть вважає честю обслуговувати свого чоловіка?	1
в) ваше вітання показує високий рівень сприйняття. У вас не виникне розчарування в іноземних умовах, якщо ви зможете терпимо сприймати різні звичаї, навіть якщо вони не співпадають з прийнятими у вашій країні.	3
12. Гостя в будинку латиноамериканців (Ж):	
а) зрозуміло і дуже по-західному. Ви розумієте норми цієї країни. Хазяйка будинку вважає своїм обов'язком піклуватися про ваше благополуччя та ваше становище в суспільстві: лише сім'ї низького соціального статусу, які не контролюють своїх дочок, дозволяють таку поведінку;	0
б) ви добре пристосовуєтесь, але чи розумієте ви її почуття? Ви упустили шанс дізнатися про це;	2
в) дуже добре. Ви знайдете рішення. Ставлячи питання, ви дізнаєтеся більше про іншу культуру.	3

<i>13. Проституція (Ч):</i>	
а) ви занадто чутливі. Це можна вибачити туристові, але ви ніколи не увіллєтесь в життя цієї країни, якщо так реагуватимете;	1
б) безрозсудно. У країні, де контакти встановлюються дотиком, ви несвідомо додаєте до відмови зневагу. Вам слід більше дізнатися про "безсловесну поведінку" в країні перебування;	0
в) ваша дружелюбність пом'якшує вашу відмову та зміцнює вас у думці, що немає необхідності відчувати, що вам хтось погрожує, коли торкається до вас. З часом вас менше турбуватимуть усі ці прохання, тому що ви навчитеся не з'являтися в певних районах у певний час.	3
<i>14. Помічниця по господарству (Ж):</i>	
а) типово для емансипованих західних жінок, але ви не вдома. Ваша хатня робітниця може допомогти вам у багатьох речах; вона багато чому навчить вас відносно звичаїв країни перебування;	1
б) дуже розумно;	3
в) непогано. Ви поступово пристосуетесь, діючи таким чином.	2
<i>15. Чайові водієві:</i>	
а) ви виглядаєте скупими, оскільки таксист зробив для вас більше, ніж був зобов'язаний зробити. Він знає, що у ваших очах його дохід виглядає мізерним, його чайові навряд чи вплинуть на стан вашого доходу та витратного рахунку;	0
б) дуже добре. Він не чекає такої суми від співвітчизника, але чекає її від багатого іноземця, відносно якого він проявив істинну гостинність;	3
в) ви забуваєте про його точку зору: ваш стиль життя, одяг і готель роблять вас в його очах багатою людиною.	1
<i>16. Різкий гість:</i>	
а) ви пам'ятаєте, як ви себе почували після декількох місяців стресового перебування в іноземній державі. Раніше зрозумій, а потім проповідуй (коли ви не можете подавити в собі це бажання);	1
б) таким чином ви дізнаєтеся про обидві культури своїх країн. Можливо, ви перша людина, яка не зайняла оборонну позицію відносно нього. А можливо, йому треба випустити пару;	3
в) вам слід було б передусім дозволити йому полегшити душу. Ви пізнали б що-небудь корисне. Чи знаєте ви, якими дивними здаються іноземцям багато ваших звичаїв? Але якщо ви здатні добре пояснити, то можете надати корисну інформацію.	2
<i>17. Корида:</i>	
а) ви оцінили зусилля вашого друга. Від вас не убуде, якщо один раз побуваєте на бою биків. Це видовище все одно відбувається. Після перегляду не коментуйте жорстокість цього видовища після. Що ви знаєте про комерційне розведення курчат і свиней у своїй країні?	2
б) якщо ви хочете бути тактовними і послідовними у своїх принципах, поступайте саме так. Ваш друг буде розчарований, але ви можете це компенсувати пізніше;	2
в) так ви можете втратити друзів.	0

Бали з коментарями

Ви готові до поїздки за кордон або до спілкування з іноземцями у власній країні? Які шанси хорошого проведення часу за кордоном без спричинення образ громадянам країни, що приймає, й уникнення непорозумінь? Підсумуйте свої бали. Зверніть увагу на пункти для чоловіків і жінок. Подивіться коментарі.

30 – 38	<p><i>Відмінно.</i> У вас не буде проблем з адаптацією до інших культур. Ваш досвід за кордоном має бути сприятливим і таким, що хвилює. Коли виникнуть нові ситуації, ви навчитеся справлятися з ними. Виїжджаючи додому ви сумуватимете за країною перебування та за новими друзями.</p>
22 – 30	<p><i>Добре,</i> але треба прагнути до кращого. Ви отримаєте певний стрес і відчуватимете бажання уникнути деяких ситуацій. Вашими друзями в країні перебування швидше за все будуть іноземці. Намагайтеся знайти друзів серед громадян цієї країни. Вивчіть місцеву мову. Ходіть у ресторани та відвідайте переважно розважальні центри. Якщо ви усвідомлюєте свої вчинки та їх вплив на інших, ви відчуєте себе цілком комфортно за кордоном.</p>
14 – 22	<p><i>Середньо.</i> Ви дуже сумуватимете за своєю батьківщиною, у вас будуть важкі моменти, перш ніж ви приживитесь в цій країні. Можливо, ви повністю уникатимете незнайомих ситуацій та віддаватимете перевагу друзям лише своєї національності або іноземцям у цій країні. Спробуйте дізнатися більше про звичаї та культуру країни перебування, як ви виглядаєте в очах громадян цієї країни та як з ними спілкуватися. Вивчіть мову країни перебування.</p>
5 – 14	<p>Можливо, для вас краще не покидати батьківщину без подальшої підготовки та порад. Ви приречені на те, щоб потрапити у халепу та почувати себе нещасним. Спробуйте вивчити декілька фраз на мові країни перебування. Приклавши терпіння, наполегливу працю, можливо, ви почнете почувати себе комфортніше за кордоном. Якщо думатимете, перш ніж діяти, та спробуєте сприйняти різні звичаї країни перебування, можливо, ви почнете насолоджуватися поїздками за кордон</p>

Показники динаміки ВВП, грошової маси, інфляції та співвідношення змін курсу гривні до долара в Україні: 1996¹ – 2016 рр.

234

Роки	ВВП, фактичні ціни		Приріст ВВП (у грн)		Грошова база, млн грн	Зміна у річному обчисленні, %	Курс гривні до долара США на 26.10. відповідного року	Зміна курсу до попереднього року, %	Індекс інфляції	Різниця між відсотковими змінами курсу гривні та споживчих цін
	млн грн	млн дол. США	Абсолютний	Відносний						
1996	81 519	44 558,1			4882	138,0	178,8	101,59 ¹	139,7	– 39,11
1997	93 365	50 150,4	11 846	14,53	7058	144,6	187,3	104,75	110,1	– 5,35
1998	102 593	41 883,2	9 228	9,88	8625	122,2	342,8	183,02	120,0	63,02
1999	130 442	31 580,6	27 849	27,15	11988	139,9	448,42	130,81	119,2	11,61
2000	170 070	31 261,5	39 628	30,38	16780	137,4	543,73	121,25	125,8	– 4,55
2001	204 190	38 009,3	34 120	20,06	23060	139,9	529,51	97,38	106,1	– 8,72
2002	225 810	42 392,9	21 620	10,59	30808	133,6	532,98	100,66	99,4	1,26
2003	267 344	50 133	41 534	18,39	40089	130,1	533,2	100,04	108,2	– 7,8
2004	345 113	64 883,1	77 769	29,09	53763	134,1	530,65	99,52	112,3	– 12,78
2005	441 452	86 142	96 339	27,92	82760	153,9	505	94,71	110,3	– 15,59
2006	544 153	107 753,1	102 701	23,26	97214	117,5	505	100	111,6	– 11,6
2007	720 731	142 719	176 578	32,45	141901	146,0	505	100	116,6	– 16,6
2008	948 056	179 992,4	227 325	31,54	186671	131,6	515	101,98	122,3	– 20,32
2009	913 345	117 227,8	–34 711	–3,66	194965	104,4	799,8	155,3	112,3	43,0
2010	1 082 569	136 419,3	169 224	18,53	225692	115,8	791,16	98,92	109,1	– 10,9
2011	1 302 079	163 159,7	219 510	20,28	239885	106,3	797,62	100,82	104,6	– 3,8
2012	1 411 238	175 781,4	109 159	8,38	255283	106,4	799,3	100,21	99,8	0,41
2013	1 454 931	183 310	43 693	3,10	307139	120,3	799,3	100	100,5	– 0,5
2014	1 566 728	131 805,1	111 797	7,68	333194	108,5	1295,0353	162,02	124,9	37,12
2015	1 979 458	90615,0	412 730	26,34	336000	100,8	2257,4677	174,32	143,3	31,02
2016	2 383 182	87646,3	403 724	20,39	355192	110,6	2559.5314	113,38	112,4	1,98

¹ – Курс гривні на 7.09.1996 р. – 176,0. Складено автором за: <http://index.minfin.com.ua/index/inf/>; <http://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search?>; <http://insiders.com.ua/spravochnik/valovoj-vnutrennij-produkt>; <http://www.ukrstat.gov.ua>

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Липов Володимир Валентинович

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

У 2-х частинах

Частина 2

Сучасний стан, проблеми та перспективи глобального розвитку

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *Т. В. Шталь*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Н. І. Ганцевич*

План 2018 р. Поз. № 11-ЕНП. Обсяг 235 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру

ДК № 4853 від 20.02.2015 р.